

PSYCHOLOGIE
VAN HET
ONHEILSVOORSPELLEN
OVER HET KASSANDRA-COMPLEX

A.E.L. VIANE

PSYCHOLOGIE
VAN HET ONHEILSVOORSPELLEN

PSYCHOLOGIE
VAN HET
ONHEILSVOORSPELLEN
OVER HET KASSANDRA-COMPLEX

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DE
GRAAD VAN DOCTOR IN DE GENEESKUNDE
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN OP
GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS DR
S. DRESDEN, HOOGLERAAR IN DE FACUL-
TEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACUL-
TEIT DER GENEESKUNDE TE VERDEDIGEN
OP DONDERDAG 27 JUNI 1963 TE 15 UUR

DOOR

ANDRE EMILE LOUIS VIANE

GEBOREN TE GENT (BELGIË) IN 1925

*Si nemo ex me quaerat, scio;
si quaerenti explicare velim, nescio...*

AUGUSTINUS

WETENSCHAPPELIJKE UITGEVERIJ

E. STORY-SCIENTIA P.V.B.A.

GENT — 1963

PROMOTOR : PROF. DR. H. A. E. VAN DISHOECK

Met de voorbereiding van dit proefschrift werd een aanvang gemaakt in de Psychiatrische Universiteitskliniek te Leiden; onder leiding van Prof. Dr E. A. D. E. CARP, hoogleraar in de Psychiatrie te Leiden, werd het verder bewerkt en de definitieve opstelling ervan beëindigd.

aan mijn vrouw

Met de overtuiging dat mijn promotor dit ten zeerste waardeert, gaat mijn eerste woord van dank naar Prof. Dr E. A. D. E. CARP, hoogleraar te Leiden : talrijke malen en steeds weer heeft hij mij aangespoord om mijn onderzoekingen door te zetten ; met zijn wijze raadgevingen heeft hij mij al die tijd bijgestaan. Slechts op het allerlaatste ogenblik werd hij, door omstandigheden buiten zijn wil, verhinderd als mijn promotor op te treden. Een bijzonder woord van dank wil ik dan ook richten tot Prof. Dr H. A. E. VAN DISHOECK, hoogleraar te Leiden, die, met zijn bijzondere belangstelling voor en kennis van de psychiatrie, naast zijn drukke werkzaamheden nog welwillend op zich nam mijn promotor te zijn.

Tevens ben ik dank verschuldigd aan Prof. Dr A. VERGOTE en aan Prof. Mr J. RONSE, hoogleraren aan de Universiteit te Leuven, om de welwillendheid waarmee zij het manuscript hebben doorgelezen en hun opmerkingen qua inhoud en vorm hebben kenbaar gemaakt. Een speciaal woord van dank wil ik ook richten tot Prof. Dr H. VAN DEN BUSSCHE, hoogleraar te Leuven, tot Dr J. L. M. SINNIGE en Dr J. SCHOTTE, wier nota's en bemerkingen van zeer groot nut zijn geweest bij de definitieve opstelling van dit werk.

De voltooiing van dit proefschrift biedt mij tevens de gelegenheid mijn oprechte dank te betuigen aan allen, die mij behulpzaam zijn geweest op mijn weg naar de kennis van de gezonde en de zieke mens en wel in de eerste plaats aan mijn moeder.

Vrouw, zonder Uw standvastige liefdevolle toewijding en medewerking ware dit proefschrift nooit tot stand gekomen.

INHOUD

TER INLEIDING	I
Deel I Het Verschijnsel	
HOOFDSTUK I. — ENKELE VOORBEELDEN UIT DE PSYCHO- PATHOLOGIE	5
HOOFDSTUK II. — ENKELE VOORBEELDEN VAN PSYCHOLO- GISCHE TYPEN	12
Type 1 De voorzichtige	12
Type 2 De (angstige) nerveuze	12
Type 3 De scrupuleuze	13
Type 4 De twijfelzuchtige en de besluiteloze	14
Type 5 De pessimist	14
HOOFDSTUK III. — VOORBEELDEN UIT HET DAGELIJKS LEVEN	15
Deel II Profetische figuren en gestalten	
HOOFDSTUK I. — PROFETISCHE FIGUREN IN LEGENDE, HIS- TORIE EN TRAGEDIE	19
Afdeling I. <i>Profetische figuren in Egypte, Mesopotamië, Klein-Azië en Iran</i>	19
§ I. Egypte	19
§ II. Mesopotamië	20
§ III. Klein-Azië	20
§ IV. Iran	21
Afdeling II. <i>Profetische figuren in Griekenland</i>	21
§ I. De profetes Cassandra	22
I. De legende	22
II. De figuur	26
§ II. Teiresias	28
§ III. De Puthia te Delphoi en de legende van Koning Oidipous	29
Afdeling III. <i>Bijbelse profetische figuren</i>	31
Afdeling IV. <i>Profetische figuren in de moderne tragedie</i> .	34
HOOFDSTUK II. DE PROFETISCHE GESTALTE	38
Afdeling I. <i>Vergelijkingen</i>	38

§ I. De profetes Cassandra, de profeet Jeremias, de ex-koningin Margaret	38
§ II. Teiresias en koning Lear	39
§ III. Oidipous en Macbeth	40
<i>Afdeling II. De profetische gestalte en verschijning . . .</i>	<i>41</i>
Deel III Elementen van een begripsbepaling van het onheilsvoorspellen	
HOOFDSTUK I. HET BIJGELOOF	53
HOOFDSTUK II. VOLKENKUNDIGE BEGRIPPEN	55
<i>Afdeling I. De doorvorsingsmethoden</i>	<i>55</i>
§ I. De mantiek	55
§ II. Het orakel	56
§ III. De waarzeggerij	56
<i>Afdeling II. De spontaan optredende fenomenen</i>	<i>57</i>
§ I. Het voorteken	57
§ II. De voorbetekening	58
§ III. Het voorgevoel	58
§ IV. Het voorzien	59
<i>Afdeling III. Het mededelen : de profetie en het voorspellen</i>	<i>59</i>
HOOFDSTUK III. KRITISCHE BESCHOUWINGEN EN BESPREKING	61
Deel IV Proeve van analyse van het onheilsvoorspellen	
HOOFDSTUK I. OVERWEGINGEN OMTRENT ENKELE BIJZONDERE ASPECTEN VAN HET ONHEILSVOORSPELLEN	67
<i>Afdeling I. De mogelijkheid van voorzien</i>	<i>67</i>
§ I. Vanuit de noodlotsovertuiging	68
§ II. Vanuit de vrijheidsopvatting	69
<i>Afdeling II. De feitelijkheid van het voorspellen</i>	<i>70</i>
<i>Afdeling III. Het vooruitgrijpen</i>	<i>72</i>
§ I. De anticipatie	72
§ II. De prospectieve functie	73
<i>Afdeling IV. De voorspellende dromen</i>	<i>75</i>
<i>Afdeling V. Helderziendheid en telepathie in ruimte en tijd</i>	<i>78</i>
<i>Afdeling VI. Bespreking</i>	<i>80</i>

HOOFDSTUK II. TWEE VERWACHTINGSAFFECTEN : ANGST EN HOOP	83
<i>Afdeling I. De angst voor het gevaar</i>	<i>84</i>
§ I. Het gevaar	84
§ II. Het <i>Unheimliche</i> en de angstige verwachting . .	85
§ III. Het ontstaan van de angst	86
§ IV. Reële angst en neurotische angst	88
§ V. Wat is angst?	89
§ VI. Angst en onheilsverwachting	91
<i>Afdeling II. De hoop op redding</i>	<i>92</i>
§ I. Het redden	93
I. Enkele gegevens uit de psychoanalytische literatuur	93
A. Een psychoanalytische studie der Lohen-grinsage	93
B. Een bijzonder type van objectkeuze bij de man	95
C. Het reddingscomplex	96
D. Voorbeeld van een wereldredder	96
II. De reddingsverwachting	97
§ II. Het hopen	99
<i>Afdeling III. Het onheilsvoorspellen als uitdrukking van het angstig zijn en hopen</i>	<i>102</i>
HOOFDSTUK III. HET BESTAAN VAN DE MENS	104
<i>Afdeling I. De mens in de wereld</i>	<i>104</i>
§ I. Het bestaan als ontwerp	104
I. De noodlotsbeleving	105
II. Het geworpen zijn	108
III. Ontwerp en existentie	109
§ II. De realiteit	114
I. Wat is realiteit?	114
II. De veranderende relatie van de mens met de realiteit en de wereld	115
III. De neurotische en de psychotische mens tegenover de realiteit	117
IV. Het onheilsvoorspellen en de realiteit . . .	119
§ III. De zorg om het bestaan	119
I. Aanpassing en narcisme	120

II. Disponibiliteit en aanverwante gegevens	121
III. Geborgen zijn en heel zijn	125
§ IV. Het spreken en de taal	127
Afdeling II. De mens in de tijd	129
Deel V Omschrijving van het fenomeen onheilsvoorspellen	
HOOFDSTUK I. ENKELE KENMERKEN	141
Afdeling I. Het onheilsvoorspellen houdt verband met de persoonlijkheid en het historisch gesitueerd zijn van de mens	141
Afdeling II. Het onheilsvoorspellen is een ontwerp . . .	144
Afdeling III. Het onheilsvoorspellen is een uitdrukking van het verlangen van de mens naar geborgen en heel zijn	145
HOOFDSTUK II. HET VOORKOMEN	147
Afdeling I. Bij de mensheid	147
Afdeling II. Bij enkele onheilsvoorspellende figuren . . .	153
§ I. Het onheilsvoorspellen bij de profetes Cassandra	153
§ II. Het onheilsvoorspellen bij Mevrouw A.	158
§ III. Enkele nota's omtrent andere gevallen	160
Afdeling III. Bij enkele psychiatrische beelden	161
§ I. De angstneurose	161
§ II. De fobie	163
§ III. De hysterie	165
§ IV. De dwangneurose	166
§ V. De acute hallucinose	167
§ VI. De epilepsie	168
§ VII. De melancholische depressie	169
§ VIII. De schizofrenie	170

Deel VI Besluiten

RESUME ET CONCLUSIONS	180
SUMMARY AND CONCLUSIONS	185
ZUSAMMENFASSUNG UND SCHLUSSEFOLGERUNGEN	190
BIBLIOGRAFIE	195

TER INLEIDING

De aanleiding tot deze studie van de psychologie van het onheilsvoorspellen was het feit, dat dit fenomeen onder zoveel psychologische en psychopathologische vormen bij de mens voorkomt, dat het wel de moeite waard leek dit verschijnsel nader te bestuderen. Hierbij voegde zich vlug de indruk dat het onheilsvoorspellen niet los te zien is van het bestaan van de mens. Het viel bij nader toezien meteen op hoe sterk de onheilsvoorspellende bewogen wordt door hoop op de toekomst, hoop te redden en te kunnen ontsnappen, door agressiviteit en angst, door het noodlotsbesef, door het feit dat niemand wil luisteren, dat hij niet geloofd wordt door de omgeving en hierdoor beschouwd wordt als een krankzinnige, kortom door het kwetsiefus worden van zijn bestaan zelf en dat van hen tot wie hij spreekt. Hierbij werd zelfs duidelijk dat niet enkel de mens met woorden, doch ook zijn bestaan, gezien in zijn groei-dynamiek, in zijn ontwikkeling van ergens uit naar ergens toe, onheil voorspelt.

* * *

Het was uiteraard noodzakelijk dit fenomeen niet alleen theoretisch beschrijvend te behandelen, doch van meetaf toe te lichten met enkele concrete voorbeelden uit de psychiatrische praktijk, waarin het onheilsvoorspellen zich op een of andere wijze manifesteert. Verder wordt ook aangegeven hoe men dit fenomeen aantreft bij enkele psychologische typen in tal van situaties in het dagelijks leven (Deel I). Er mocht tevens niet worden voorbijgegaan aan de profetische figuren, waarvan de profetes Cassandra en enkele bijbelse profeten nader worden toegelicht (Deel II). Ook de begripselementen, zoals deze worden geformuleerd in de volkenkunde en bij enkele populaire opvattingen tot uiting komen, moesten hier worden besproken (Deel III), daar ze reeds een poging zijn van nadere indeling, van begrijpen en omvatten van het fenomeen onheilsvoorspellen.

Toch zijn deze elementen voor de psychiater nog niet bevredigend en moest een verdere analyse worden beproefd waarbij de diepere drijfveren, de dieptepsychologische, anthropologische en fenomenologische aspecten ervan nader werden nagegaan (Deel IV).

Zo verkrijgt men een aantal gegevens die toelaten enkele algemene kenmerken naar voor te brengen van het onheilsvoorspellen in zijn voorkomen bij de mensheid, bij enkele onheilsvoorspellende figuren, zoals de profetes Cassandra, en bij enkele psychiatrische ziektebeelden (Deel V).

* *
*

Bij deze studie werden vele vragen gesteld, vele problemen opgeworpen en aangeraakt; op vele plaatsen is deze studie ook niet verder gegaan dan het beogen van een probleemstelling. Wellicht konden de gegevens nog op andere wijze worden uitgewerkt. Hiervoor zij echter verwezen naar het woord van MARTIN HEIDEGGER, waar hij het heeft over het filosofisch gesprek : „Das Gespräch wird dadurch auf einen Weg gebracht. Ich sage : auf EINEN Weg. Damit geben wir zu, dass dieser Weg gewiss nicht der einzige Weg ist." In de psychiatrie en de psychotherapie wordt steeds een weg, niet de enig mogelijke, gevolgd langs waar een gesprek wordt betracht met de patiënt, die vaak slechts in staat blijkt te zijn tot een éénrichtingsgesprek langs een enige weg, bijvoorbeeld het onheilsvoorspellen.

DEEL I

HET VERSCHIJNSEL

HOOFDSTUK I

ENKELE VOORBEELDEN UIT DE PSYCHOPATHOLOGIE

De hierna volgende voorbeelden zijn uit de dagelijkse psychiatrische praktijk genomen. In het eerste geval voorspelt de patiënte het onheil op de traditioneel bekende wijze : van dat oogpunt uit staat zij dichter bij de profetische wijze van optreden dan de anderen. In de andere gevallen is het onheilsvoorspellen met de eraan verbonden angst niet minder sprekend, en wel vooral wanneer de patiënt zich in zijn eigen stijl en bewoordingen tegenover de dokter uitdrukt.

Geval 1

Mevrouw A., 45 jaar, is een gehuwde vrouw met middelmatige intelligentie, die voortdurend, tijdens sommige perioden de hele dag door, dwangmatig denkt aan al dan niet reëel mogelijke ongelukken en onheil, die bekenden of onbekenden zullen overkomen; sommige daarvan zouden gebeuren in een zeer nabije oorlog. Hiervan bezit zij een onbetwistbare zekerheid. Terzelfdertijd voelt zij zich onweerstaanbaar ertoe gedrongen dit langs pers of andere instanties (luchtbescherming e.d.) mede te delen; tot hiertoe heeft ze dit nog nooit gedaan. Soms heeft ze ook dagdromen, waarbij ze voor zich uit zit te staren en te fantaseren over het gebeuren van al dat onheil, zonder dat het tot gezichts- of gehoorshallucinaties komt. Zij is vaak teneergeslagen en heeft veel last van schuldgevoelens, omdat zij haar kennis niet aan de bevoegde instanties meedeelt.

Wat de inhoud van de onheilsvoorspellingen betreft : ze meent dat er in sommige huizen bij de elektrische stroomteller schakelaars gebouwd zijn, die niet werken; wanneer er nu een oorlog komt, en die komt zeer zeker in een nabije toekomst, en men schakelt volgens voorschrift van de luchtbescherming de elektriciteit uit door middel van de hoofdschakelaar, dan is de stroom niet afgesloten; boven op de verdieping zal een elektrisch verwarmkachelkje blijven voortbranden, zonder dat de bewoners het weten; er zal een bom op het huis vallen, het brandend elektrisch kachelkje zal het huis in brand steken, het zal opbranden, ook het huis van de geuur, de hele straat, ja de hele stad; zo zullen duizenden en duizenden mensen de dood vinden, wanneer de officiële instanties niet tijdig op deze mogelijkheid worden gewezen en alle hoofdschakelaars doen nazien. Ze zegt dat deze gedachte de laatste jaren bij haar is opgekomen, toen ze eens toevallig merkte dat voornoemde schakelaar in haar eigen huis niet werkte. Een gelijkaardig verhaal heeft ze ook betreffende de ijskasten, die met gas „branden” : luchtalarm — gas afzetten — pit van de ijskast brandt niet meer — gas wordt na alarm weer opengedraaid — gas komt uit pit, die niet brandt — zo zullen vele mensen verstikken, omdat ze vergeten hebben het gas weer aan te steken;

een harer familieleden heeft dergelijke ijskast. Verder voelt ze zich ertoe gedwongen aan iedereen mede te delen dat men geen flessen zoutzuur op een rek mag zetten, want bij het afnemen van een voorwerp van dat rek, zal deze fles omvallen en lelijke wonden veroorzaken. Ze voelt zich ertoe gedwongen iedereen op het hart te drukken, vooral niet met natte handen een elektriciteitsdraad aan te raken, zich te laten inenten tegen difterie, enz....

Hoewel haar omgeving haar zegt dat deze mogelijkheden wel bestaan, maar geen zekerheid uitmaken, dat zij zich daar geen zorgen hoeft over te maken, dat zij daarin geen verantwoordelijkheid heeft als er iets zou gebeuren, dat zij ziekelijke gedachten heeft, enz... toch blijft zij vast ervan overtuigd, dat dit alles zal gebeuren en voelt zij zich daar schuldig aan. Zij gaat er ook onder gebukt dat men thuis zegt dat zij alles verkeerd doet en dat haar omgeving haar als een 'rare' beschouwt.

Patiënte komt uit een begoede familie. Vader was een precies, pietepeuterig, zuinig, erg godsdienstig man, die zijn hele leven lang elke dag naar de mis ging en alles precies op tijd deed; hij werd in zijn huwelijksleven gedomineerd door zijn vrouw. Een familielid van vader is kloosterzuster, een zuster bleef ongehuwd; zijn broer is vaak depressief. Moeder was dominant en dwalde patiënte, het oudste kind, altijd wat in de hoek ten voordele van het tweede meisje, dat ook dominant is. Vader van moeder was een egoïst en geldzuchtig. De zuster van de moeder van moeder is zeer heerszuchtig en onderging reeds een behandeling wegen „zenuwen". De broer van de moeder van moeder is een homoseksueel. Patiënte zelf is de oudste van tien kinderen, waarvan een zuster ongehuwd is, een broer priester, een broer debiel; de dominante zuster leeft gescheiden van haar man.

Patiënte was een goede leerlinge, wiskunde was haar beste vak. Aan het schoolhoofd heeft zij nare herinneringen: het was een man die zijn macht wilde laten zien. Ze heeft in die tijd een boezemvriendin leren kennen, die zij thans nog heeft. Op haar zestiende jaar werd zij verliefd: ze mocht de jongen niet meer ontmoeten, omdat hij niet katholiek was.

Haar eerste klachten dateren uit de verlovingstijd met haar huidige echtgenoot: ze was 21 jaar toen ze hem leerde kennen. Wanneer het tot oppervlakkige seksuele aanrakingen kwam zijn de eerste scrupules hieromtrent met de daaraan verbonden schuldgevoelens ontstaan; ze kreeg ook twijfels omtrent geloofswaarheden. Deze twijfels en scrupules gingen soms gepaard met toestanden van depressie, waardoor ze wel eens een tijdje op rust moest. Toen ze trouwde, bleek ze frigide te zijn: ze bleef dit tot op heden; ze heeft wel gemasturbeerd in haar jeugd. In het begin van haar huwelijk voelde zij zich voortdurend ertoe gedwongen aan iedereen te zeggen dat men een volmaakt berouw moest hebben; ze voelde zich zwaar schuldig wanneer ze dit niet deed en wanneer ze eraan dacht hoeveel mensen door haar schuld naar de hel zouden gaan. De huwelijksverhouding was verder goed; zes kinderen werden geboren, waarvan het eerste studeert, een meisje ook scrupuleus is en een ander meisje aan asthma lijdt. De man, iets jonger dan zij, is een gejaagde, zenuwachtige, in tranen uitbarstende figuur, die sinds vier jaar reeds geen seksuele gemeenschap meer heeft met zijn vrouw. Tijdens de eerste en vierde zwangerschap had ze ook veel last van scrupules betreffende het geloof, sexualiteit bij lezen van boeken e.d. De mensen zijn thans nog regelmatig.

De laatste jaren zijn de onheilsvorspellingen betreffende de oorlog bij haar opgekomen; sinds die tijd doet ze thuis praktisch niets meer en verwaarloost ze haar gezin. Hoewel ze meent stipt te zijn in de uitoefening van haar godsdienstige plichten, gaat zij sinds geruime tijd niet meer te biecht: zij is hiervoor zeer angstig. Ze droomt zelden.

De inhoud van wat hier voorspeld wordt heeft nog een vrij universeel karakter. Ook de volgende patiënt richt zich tot grote bevolkingsgroepen, doch dit geval is van een andere aard.

Geval 2

De laatste weken voor de opname in de Leidse Universiteitskliniek, praatte de heer K..., een buitenlander van 55 jaar, veel over dreigend onheil onder vorm van gelddevaluatie en oorlog; hij zegde ook dat hij de laatste politieke gebeurtenissen heeft zien aankomen en vroegere oorlogen heeft voorspeld, maar dat niemand naar hem wilde luisteren. Ook tijdens zijn opname sprak hij over de dreigende oorlog en over de gelddevaluatie, die onheil over het land brengen zal en binnen zeer korte tijd kan plaats grijpen.

Patiënt vertoont een langdurige en gecompliceerde ziekte-anamnese met vrij frequente migraine-achtige aanvallen van hoofdpijn sinds zijn dertiende jaar; hierbij treden op als prodromi: prikkelbaarheid, misselijkheid en braken. Soms geraakte patiënt helemaal bewusteloos, waarbij wel tongbeet, doch geen incontinentie optrad; deze aanvallen voelt hij aankomen, gaat ervoor plat op de grond liggen bevrijd van knellende kledingstukken; trekkingen met armen of benen worden hierbij niet aangegeven. De laatste jaren is patiënt herhaaldelijk buiten zichzelf geraakt van woede en dreigde wel eens alles stuk te slaan; een andere maal begon hij zich te ontkleden in een winkel. Dit leidde tot kortdurende opnames in een psychiatrische inrichting waar hij behandeld werd met verscheidene series elektro-shock. Amnesie voor het gebeurde; deze verdween echter na enkele weken of maanden. Ook buiten deze episodes vindt zijn echtgenote hem verward in de uitoefening van zijn intellectueel beroep; hij haspelt alle briefwisseling door elkaar, meent dat de regering stukken laat weghalen, enz... Hij lijdt verder aan toenemende geheugen- en inprentingsstoornissen, affectlabiliteit, vlug wenen en in woede uitbarsten, lichte gedesorienteerdheid met wat decorumverlies, is wat depressief, angstig, negativistisch, enz...

Tijdens de observatie in de kliniek vertoont hij bij opname bovengenoemde uitzonderingstoestand, die na enkele weken opklaart, doch even later weer terugkeert, samen met het onheilsvorspellen. Het elektro-encefalografisch onderzoek verricht op de neurologische afdeling is normaal. Het intelligentiequotiënt is 113, met een deterioratie van 27 % (Wechsler-Bellevue).

Patiënt is op één na de oudste van 6 jongens. Vader was een eenzelve figuur, erg precies en netjes, zeer ordelijk en zeer godsdienstig; hij is gestorven van een hartziekte op vijf-en-zeventig jaar. De vader van vader was ook erg godsdienstig en verzamelde een fortuin; moeder van vader was een zeer koppige vrouw. Moeder was een dominante figuur, die patiënt 'de sterke

vrouw' noemt; ze heeft ook een zenuwcrisis gehad ter gelegenheid van een huiselijke twist met vader. Hij heeft een broer regulier-priester. Ook de familie van moeder was erg godsdienstig. Een andere broer drinkt, nog een andere is een pseudoloog.

Van zijn vierde jaar af werd hij als intern op de bewaarschool gezet door zijn ouders, waarmede hij eigenlijk weinig contact heeft gehad. Later kwam hij op een kostschool, waar men hem dresseerde. Hij leerde goed, doch werkte er hard voor. Over zijn seksueel leven laat hij zich niet uit. Hij deed hogere studies met goed gevolg. Patiënt doet veel aan sport; hij gaat liefst in het ijs zwemmen. Politiek is hij vrij fanatiek en idealist. Wegens zijn gedrag de laatste jaren wordt hij door zijn vrouw niet meer „au sérieux” genomen. Hij is seksueel sterker geprikkeld dan vroeger.

In een volgend geval is het voorspellen van onheil veel minder universeel en betreft vooral de eigen persoonlijkheid; het wordt hier, zoals het voorgaande, uitgebreid aangehaald ter illustratie en tekening van het kader, waarin het tot onheilsvoorspellen kan komen in de psychopathologie.

Geval 3

De intellectueel F..., 32 jaar, werd na een veroordeling wegens paedofilie met een meisje van tien jaar, opgenomen in de Leidse Universiteitskliniek voor psychiatrische behandeling.

Van huize uit is hij rond zijn dertiende jaar geïntroduceerd geworden in het spiritisme. Hij gelooft aan „witte en zwarte intelligenties” (goede en kwade geesten van overledenen), die bezit kunnen nemen van een medium in trance, wat hij vergelijkt met een schemertoestand. Hij is ook lid geweest van het „Rozenkruisersgenootschap” (een spiritistenvereniging). Deze intelligenties kunnen bepaalde dingen in de toekomst mededelen. Hijzelf is ook medium geweest; tijdens de trance-toestand kon hij dan verscheidene gebeurtenissen uit verleden en toekomst mededelen. Zijn arrestatie heeft hij in beeld voorzien, waarbij hij zelfs de kleur van de auto van de rechercheurs juist had gezien, vóór men hem kwam halen. Frequent treedt bij hem het 'déjà-vu' en het 'déjà-éprouvé'-verschijnsel op. Overledenen hebben reeds door hem gesproken tijdens een trance-toestand; eenmaal heeft hij het overlijden van iemand voorzien.

Zijn jeugd werd sterk beïnvloed door de wanverhouding tussen vader en moeder, door de schemertoestanden van moeder en de gerichtheid van de familie op het spiritisme. Vader heeft altijd aan spiritisme gedaan en dezes vader ook; een zuster van vader leed aan godsdienstwaanzin; een broer van vader was cocaïnist. Moeder is een epileptica en spiritiste; moeder van moeder was ook spiritiste en een broer van deze grootmoeder suicideerde zich, nog een andere broer ervan werd opgenomen in een gesticht en nog een andere broer was paedofiel zoals patiënt. De acht jaar jongere broer van patiënt werd behandeld voor transvestitisme. Zijn moeder is eigenzinnig, koppig, veranderlijk, netjes, precies, soms erg driftig; moeder heeft vaak onheil voor-

speld, betreffende mensen die gingen sterven, enz... tijdens schemertoestanden na een epileptisch insult, wat als een mediumieke trance-toestand werd beschouwd en waarbij een „witte intelligentie” door haar sprak.

Op zijn zeventiende jaar, na het bijwonen van een ouderlijke coïtus tijdens een schemertoestand van moeder, kreeg hij toevallen, zonder incontinentia urinae noch tongbeet; in de Universiteitskliniek werd de diagnose hysterio-epilepsie gesteld. Na een jaar verdwenen deze toevallen, genezen tijdens een spiritistische seance. Hij heeft ook schemertoestanden vertoond tijdens zijn opname en verblijf in het Huis van Bewaring, en was toen agressief.

Intelligentie-quotiënt : 131. Het elektro-encefalogram is normaal. Het tienjarig meisje was zijn 'tweelingziel'. Hij gelooft sterk aan astrologie en horoscopen.

Thans volgen enkele voorbeelden waarbij het voorspellen van onheil, dat aan de patiënt zelf, aan naastbestaanden of geliefden zal overkomen, gekoppeld is aan een sterke angst; dat dit, voor de betrokkenen, reëel onheil in de toekomst betekent blijkt o.a. uit de aandrang, waarmede zij zich tot de geneesheer wenden.

Geval 4

Mevrouw N..., 35 jaar, is zeer angstig wanneer ze zich alleen bevindt met iemand die zwakker is dan zij, en dit betreft vooral haar kinderen : immers, dan komen dwangmatig gedachten bij haar op deze kinderen te doden, en ze is er vast van overtuigd dat zij dit eens zal doen. Zij ziet het ziekelijke van die gedachten in, doch blijft vast overtuigd dat het zal gebeuren. Ze neemt dan ook allerlei voorzorgen : gaat met de kinderen niet langs het water wandelen, enz... Het meest last heeft ze tegenover de messen die zij in haar huishouden onvermijdelijk moet gebruiken. Ze is zeer gespannen.

Geval 5

Dit lijkt in zekere mate op het vorige. Mevrouw H..., 28 jaar, is drie maanden geleden bevallen van haar tweede kindje. Een paar dagen na de bevalling, terwijl ze borstvoeding gaf, overviel haar de drang haar kind te doden met het mes dat op haar tafeltje lag. Dit bleef tot op heden onveranderd; zij heeft last van deze gedachten inzonderheid wanneer zij een mes ziet; zij vlucht het zicht ervan zoveel mogelijk. Zij is vast overtuigd dat er ongelukken gaan gebeuren. Ook na haar eerste bevalling had ze dergelijke gedachten, doch deze duurden slechts een paar dagen.

Geval 6

Mevrouw D..., 32 jaar, sinds zeven jaar gehuwd, is zeer bang om een kind te krijgen; ze is vast overtuigd, wanneer er een geboren wordt, dat het 'zot' zal zijn, „want, zegt zij, ik ben zelf niet goed in het hoofd.” Verder heeft ze ogenblikken dat ze zeker is langs de straat eens dood te zullen vallen;

vooral bij dag is ze bang, minder 's nachts; soms heeft ze pijn in de hartstreek. Zij mag bijgevolg in geen geval in zonde leven, anders gaat ze naar de hel. Ze gaat met haar veiligheidsmaatregelen dan ook zo ver, dat ze bv. op vrijdag geen koffie zal drinken, want dan zou ze misschien wel zonde doen, daar er aan gebrande koffie wat vet hangt en het niet zeker is of dit geen dierenvet is, dat men op vrijdag niet mag eten. Verscheidene jaren later wordt ze zwanger, komt tijdens de vierde maand terug met de vraag: „Dokter, zijt U wel zeker dat iemand, die begraven is niet weer levend kan worden? Ook niet iemand die zwanger is? Ik ben zo bang te sterven in zwangere toestand, omdat ik er soms van overtuigd ben dat, wanneer ik dood zal zijn, het kind mij door zijn bloed verder kan voeden (zoals ik nu met mijn bloed bij het kind doe), ik hierdoor in mijn graf weer levend zal worden en daar ingesloten niet weer aan de oppervlakte zal kunnen komen. Ik geloof U nu, dokter, dat het niet kan, maar soms ben ik er zo van overtuigd, dat het mij zal overkomen!”

Geval 7

Mevrouw L..., 48 jaar, die negen jaar tevoren een hysterectomie en ovariectomie onderging, is zeer angstig, durft niet slapen, heeft zeer veel hartkloppingen en is vlug moe. Ze meent dat ze een hartziekte heeft en hieraan binnenkort sterven zal; het ene ogenblik dringen deze gedachten zich veel sterker op dan het andere. Daarnaast komen soms doodswensen t.o.v. anderen bij haar op.

Geval 8

De heer T..., 35 jaar, bezit sinds een achttal jaar de overtuiging dat hij eens dood zal neervallen. Op de ogenblikken dat dit sterker bij hem opkomt, gaat dit gepaard met een zo sterke angst, hartkloppingen, pijn in de hartstreek, zweten, flauw en moe gevoelen enz..., dat hij niet kan werken. Hij is dan ook zeer prikkelbaar. Het lezen over een dode in een krant is voldoende om deze overtuiging in alle hevigheid te doen heropflakkeren.

Geval 9

Mevrouw D..., 50 jaar, is depressief, kan niet werken, schreit veel, is echter zeer onrustig, gejaagd, kan moeilijk op eenzelfde plaats blijven. Het is het zoveelste recidief. Het laatste begon een paar maanden geleden toen haar gehuwde dochter haar zegde dat ze zwanger was. Nu voorspelt patiënte dat ze die bevalling van haar dochter niet zal kunnen doorstaan. Dit kwelt haar voortdurend: ze is angstig om alleen te zijn, bang niet te kunnen weerstaan aan de neiging zich van kant te maken om aan dit alles te ontsnappen.

Geval 10

De heer G..., 73 jaar, een chronisch alcoholist, lijdt aan een duidelijke, organische hartinsufficiëntie gepaard aan arteriosclerosis. Hij is overtuigd dat er iemand achter hem aanzit, dat men hem gaat doodschieten; hij is

drie weken niet in bed geweest, heeft zelfs zijn klederen niet uitgedaan uit angst voor de 'belager'. Soms hoort hij een stem zeggen: „Schiet hem dood”. Hij is zeer gejaagd. Cardiotonica doen deze angst vrij vlug verdwijnen.

Geval 11

De heer P..., 28 jaar, vertoont sinds geruime tijd een aanvalsgewijze opkomende drang naar zoetigheid. Dit legt hij uit door het feit dat het voedsel dat hij inneemt zijn lichaamscellen niet voldoende voedt, dat de cellen van zijn lichaam verdorren, dat ze minder en minder levenskracht bezitten, dat hij zich voelt leeglopen. Waarheen dit leidt weet hij niet, maar het wordt erger en erger en het betekent het einde; hoe dit einde zal zijn weet hij niet, hij is echter zeker dat hij te laat gekomen is voor de behandeling, hij gaat ten onder. Het is een belevenis van een ondergang, van een langzaam tot niets worden.

De gevallen 4-11 zijn patiënten die onheil voorspellen, zelden tegenover hun omgeving, maar des te sterker tegenover zichzelf en tegenover de geneesheer, wie ze met aandrang verzoeken hen te helpen aan dit onheil ontsnappen: „Dokter, als ge niets doet, of als ik niet genees dan ben ik zeker dat ik mijn kindje zal vermoorden (G. 4 en 5); ik ben zeker dat ik op straat eens zal doodvallen (G. 6, 7, 8); wanneer ik zwanger word zal mijn kind 'zot' zijn, ik zal naar de hel gaan: ik ben er zo bang voor, a.u.b. dokter, help me (G. 6); ik ga mij zelfmoorden (G. 9), ik ga doodgeschoten worden (G. 10), ik ga tot niets worden, ik ga verdorren, ik loop leeg, het wordt het einde (G. 11).” Hoe subjectief ze nu ook mogen zijn, het zijn alarmkreten van mensen die in angst een gebeurtenis op zich zien toekomen, onafwendbaar, zo niet wordt ingegrepen. Meestal worden ze door hun omgeving, en ook vaak door geneesheren niet geloofd: immers, in Geval 7 heeft patiënte geen organische hartziekte, daarvan zal ze niet sterven, zo meent de omgeving, dus is het onzin wat ze zegt! Zo gaat men voorbij aan de angstbelevingen, die patiënten doormaken, aan hun overtuiging van het komend, onafwendbaar onheil dat ze met machteloze zekerheid op zich voelen aankomen. Het resultaat hiervan is soms dat een kindermoord inderdaad plaatsgrijpt, of dat patiënten een groot aantal dokters na mekaar raadplegen teneinde geholpen te worden in hun nood aan hulp en redding.

HOOFDSTUK II

ENKELE VOORBEELDEN VAN PSYCHOLOGISCHE TYPEN

Buiten de pathologie om bestaan er onder de „gewone” mensen bepaalde typen bij dewelke het voorkomen van het fenomeen onheilvoorspellen duidelijker waar te nemen is dan bij anderen; men kan ze „habituele onheilvoorspellers” noemen.

Type 1 : De voorzichtige.

Het woord zelf is te ontleden in *voor* en *zichtig* : het is de mens waarmee in het Nederlands niet alleen bedoeld wordt dat hij vóór-ziet, doch tevens dat hij geattendeerd is op allerlei onheil en gevaar in de toekomst; hij neemt bij voorbaat, tijdig, 'habitueel' voorzorgsmaatregelen en onderbreekt of verandert eventueel bepaalde aan gang zijnde handelingen of gebeurtenissen, waarvan hij onheil als gevolg voorziet. Elke mens is in min of meerdere mate voorzichtig en moet dit ook zijn ter beveiliging van zijn bestaan, doch de 'voorzichtige' als type is dit wel in vrij hoge mate.

Hij wordt wel eens de *behoedzame* en ook de *zorgzame* genoemd; de laatste naam krijgt hij vooral wanneer zijn voorzichtig zijn gericht is op de anderen. Hierbij kan nog op sommige *Pas-op*-figuren worden gewezen : het zijn zij die de anderen deelachtig maken aan hun inzicht in het komend onheil en hen voortdurend attent maken op, volgens hun eigen overtuiging, werkelijk dreigend gevaar. Zeer dicht hierbij staan de (angstige) nerveuzen en de scrupuleuzen.

Type 2 : De (angstige) nerveuze.

Deze mensen zijn gejaagd en verkeren in angstige verwachting; sommigen hebben hiervoor voortdurend een object, anderen niet; dit gevaar-object kan reëel zijn, of ten minste invoelbaar of niet. In een eerste groep (angstige) nerveuzen treft men diegenen aan, die gejaagd en algemeen angstig verwachting zijn, terwijl zij van een al of niet wisselend gevaar-object geen weet hebben. In een

tweede groep is er wel een gevaar-object bekend en het bestaat reëel, het kan echter al of niet voortdurend wisselen en betekent voor de meerderheid der andere mensen slechts een mogelijkheid van gevaar, bijvoorbeeld : de (angstige) nerveuze is achtereenvolgens, wisselend of terzelfdertijd bang voor een nakende oorlog, dan weer angstig voor het neerstorten van een vliegtuig op zijn woning wanneer er een straalvliegtuig voorbij dondert, angstig voor de bliksem wanneer het onweert, bang voor ongelukken wanneer hij zich op trein of schip, in auto of vliegtuig bevindt, bang voor zijn lever wanneer hij vet vlees eet, bang vermoord of bestolen te zullen worden, enz... Hierbij is het niet zozeer de inhoud van het object die opvalt, want het is reëel dat men met een vliegtuig enz... kan verongelukken, maar vooral valt op de intensiteit waarmee deze mensen, min of meer habitueel bepaalde gebeurtenissen als gevaar beleven (1).

In een derde groep gevallen is het niet alleen de intensiteit der angst-beleving die opvalt, doch tevens de inhoud van het gevaar-object : deze is dan weinig of niet meer mede-beleefbaar zoals bij de agorafobie. Het (angstig) nerveus zijn kan chronisch of periodisch voorkomen.

Type 3 : De scrupuleuze.

Zij beleven, zoals de voorgaanden, doch op een veel meer starre, dwangmatige wijze, mogelijke gevaren als een reëel onheil; vaak betekenen handelingen (bv. sexuele of andere, zoals kleuters wassen nadat ze op het potje gegaan zijn) of gebeurtenissen voor henzelf of voor anderen een reëel gevaar volgens het schema zonde-schuld-angst of fout-schuld-angst; teneinde een dergelijke zonde-(fout)-schuld-angst te vermijden of uit te boeten, volgt de scrupuleuze met pijnlijke, angstige nauwkeurigheid bepaalde, vastgestelde normen; de oplossing van vragen en problemen, de vermindering en uitboeting van schuld gaan volgens deze weg en geen andere. Aldus verloopt hun leven langs vast afgebakende lijnen. De mogelijkheid hiervan af te wijken brengt de scrupuleuze

(1) Dikwijls ook kunnen deze angstige, gejaagde en geprikkelde mensen in woede uitbarsten om allerlei, zij het invoelbare redenen. Dit gebeurt met een door de meeste mensen even weinig medebeleefbare intensiteit, als deze waarmee zij angstig zijn om allerlei, zij het eveneens invoelbare gevaar-objecten.

in spanning en angst : dit is voor hem onheil. Dit kan tot een dwangneurose leiden, waarbij pijnlijke afweermiddelen tot stand komen tegenover de drang naar losbandigheid, die de angstige nauwkeurigheid nog komen versterken.

Type 4 : De twijfelzuchtige en de besluiteloze.

Het zijn zij, die een gevoel van twijfel en onzekerheid ondergaan bij het nemen van een wilsbesluit en er vaak nooit toe komen : ofwel vrezen ze dat ze het verkeerde besluit zullen nemen (scrupuleuze variant), ofwel menen ze dat het toch allemaal verkeerd loopt, welk besluit ze ook nemen (pessimistische variant).

Type 5 : De pessimist.

Vaak is de twijfelzuchtige en de scrupuleuze tevens pessimistisch en omgekeerd. De pessimist is de donkerziende; hij ziet echter niet alleen overal ongeluk, gevaar en onheil, doch hij beleeft zichzelf en de anderen als niet opgewassen tegenover de levens-eisen. Het gaat nu slecht en het zal slecht gaan, het zal verkeerd lopen met hem en de anderen, omdat het nu eenmaal niet anders kan. Hij is er voortdurend mee bezig dat er moeilijkheden bestaan, die niet te vermijden zijn. Door deze gevaren en onheil te zien wordt het leven hem niet, zoals bij de voorzichtige, de behoedzame en de zorgzame, lichter doch wel integendeel veel zwaarder, daar hij meer dan iemand anders van het bestaan van een onvermijdelijk noodlot is overtuigd. Bekend is verder bij de pessimisten het leedvermaak, waarmee zij argelozen door hun onheilsvoorspellen kunnen doen opschrikken. Pessimist is hij die voortdurend op een of andere wijze onheil verwacht, hij is de chronisch onheil-verwachtende. Het is dan ook zeker geen toeval dat de profeten meestal bij de pessimisten te vinden zijn, profeten die, zoals in het oude testament, de dingen veelal somber bekijken; wanneer zij nog eens een mooie toekomst voorspellen, dan zal het zijn door te wijzen op de slechtheid der wereld, waarvan men zich eerst moet ontdoen. Men hoort dan ook zelden aangename profetieën. Het is dan ook geen toeval, dat het cliënteel der toekomstuitleggers, telepathen, chiromanten en een aantal toehoorders der profeten doorgaans uit pessimisten bestaat; daartegenover staat, dat een aantal pessimisten bang zijn om hun toekomst te kennen en niet durven naar een waarzegger gaan.

HOOFDSTUK III

VOORBEELDEN UIT HET DAGELIJKS LEVEN

Tijdens de kritische levenstijdperken is de stemming gewoonlijk naar de depressieve pool verschoven, evenals tegen het levens-einde; het is een bekend feit dat mensen, naarmate ze ouder worden, vlugger op komend onheil geattendeerd zijn, zorgzamer en voorzichtiger zijn en ook vlugger menen gevaren aan andere mensen te moeten mededelen. Dit is vooral het geval wanneer zij zelf in een toestand komen, waarin ze zich bedreigd beleven; het onheilsvoorspellen kan dan ook de betekenis hebben van een wens, ev. verwensing. Hierbij denkt men onwillekeurig aan een oude grijze man met lange baard, die, opgeschrikt door een voorbij-snorrende auto, de ene hand steunend op een stok, met donkere fonkelende ogen, tegenover zijn twaalfjarige kleinzoon waarschuwend de andere hand opsteekt en veelbetekenend zegt, dat de huidige moderne maatschappij met het gejaagde leven en snel verkeer, een zékere ondergang tegemoet gaat!

Buiten elke filosofisch-religieuze, magisch-mystische, paranormale, occulte of godsdienstige sfeer om, komt het onheilsvoorspellen ook voor in de verschijnselen en gebeurtenissen van elke dag, in het gewone dagelijks leven. De „Pas-op“-borden en -gezegden zijn hiervan reeds voorbeelden. Het „pas op voor de hond“ betekent eigenlijk : „als U op het terrein komt, dan wordt de hond voor U gevaarlijk, blijf er dus maar af“. De gewone voorbijganger spreekt dit niet zo aan en voor hem is dit slechts een lege mogelijkheid; van veel grotere betekenis echter is het voor de straatjongen, die van plan was pruimen te gaan stelen in die tuin, en die zich zijn gescheurde broek en de slagen van vorig jaar herinnert. Het is een verwittigen doch ook een bedreigen met onheil van iemand, die van plan is de tuin binnen te dringen en iets te doen wat niet mag; het is echter nog méér, het is een voorspellen van onheil (de kwade hond en de beet) tot hem die dit plan doorzet. Iets gelijkaardigs kan worden gezegd van de verwittiging „speel niet met dat mes, want ge zult ermee in uw vingers snijden“. Andere voorbeelden van onheilsvoorspellen zijn sommige verkeerstekens; „Via Secura“ weet hiervan gebruik te maken tijdens haar rijveiligheids-campagnes, met het suggestieve bord langs de weg „Te snel rijden... te vroeg sterven“. Ja zeker,

het betekent een verwittigen, een bedreigen, doch ook een onheilsvoorspellen. Wanneer een leraar tot een speelzieke leerling zegt : „als U zo doorgaat, zakt U zeker”, dan ligt hierin een onheilsvoorspellen, zij het onder voorwaardelijke vorm; formulering van een dreigement en een reddingsmogelijkheid zijn hiervan de oogen-schijnlijke bedoeling, doch de leraar kan ook slecht gehumeurd zijn, of verkeren in een neerslachtige of geprikkelde bui.

DEEL II

PROFETISCHE FIGUREN EN GESTALTEN

HOOFDSTUK I

PROFETISCHE FIGUREN EN GESTALTEN IN LEGENDEN, HISTORIE EN TRAGEDIE

Afdeling I

PROFETISCHE FIGUREN IN EGYPTE, MESOPOTAMIË, KLEIN- AZIË EN IRAN

§ I. Egypte.

In het oude Egypte bestaat er een verband tussen de profetie en de folklore, wat zich reflecteert in tal van volkse vertellingen, waarin voorspelling en waarzegging een hoofdelement vormen. Weliswaar hebben de profeten er door de band de allure van tovenaars, die over eigen technieken beschikken. Sommigen echter komen in de verhalen voor als wel omschreven persoonlijkheden met sterke onafhankelijkheidszin, die een aantal zaken voorvoelen, die boven het alledaagse uitgaan en waarvan de boodschap zich duidelijk laat gelden in het kader van de geschiedenis van een volk. Zo vermeldt NEHER (1) de profeet Nefer-Rohu ($\pm$ 2000 j. v. Chr.) bekend om zijn kunde om „het voorbije en het komende te zeggen”, die echter naast zijn functies van schriftgeleerde ook priester is en verbonden met de godheid. Ipouwer is een wijze, bekend om zijn berispingen en vermaningen aan het adres van de farao : ook deze man kwijt zich met veel realisme van zijn taak van toelichter, hierbij geen enkele bijzonderheid onthoudend tegenover de meester betreffende de anarchie, die heerst in zijn rijk. Beide genoemden maken geen gebruik van technieken, zoals de tovenaars van die tijd, om de ingeving te bevorderen, ze zijn niet extatisch delirant, ze zijn nuchter en menselijk en vinden het pijnlijk het voorvoelde onheil te moeten voorspellen : „het onheil niet te kennen, ziedaar wat aangenaam is aan het hart”. Deze nuchterheid doet, zo vervolgt NEHER, bijna twijfelen aan het profetische van hun voorspellen. Toch is hun voorspellen reeds eschatologisch gericht, zij het dan vooral met de dynastie als oogmerk, waarbij zich een sociaal element bevindt van uiteengezette grieven.

(1) NEHER A., *L'essence du prophétisme*, P.U.F. 1955, p. 18 et passim; deze schrijver citeert tevens ADOLF ERMANN, *Die Literatur der Aegypten*, Leipzig, 1923, p. 130 en p. 151.

§ II. Mesopotamië.

De verschillende beschavingen (Babylonische, Assyrische, Chaldeische en Semietische) hebben ontelbare sporen nagelaten van de beoefening van de magische- en waarzeggerskunst. De zienspraktijk had zich in Babylonië sterk ontwikkeld, zoals overigens in gans het oude Oosten (1). Zo kwam het daar als gewoon voor, dat een heerser een ziener naar de afloop van de oorlog vroeg of naar de afloop van een ziekte; deze ziensers waren eigenlijk geleerden. Volgens NEHER (2) zouden er weinig of geen figuren verschenen zijn in die streek, die de naam profeet waardig waren. Sommigen echter waren meer extatische profeten, die de adviezen van de godheid aan dewelke zij gehecht waren, overmaakten: zo bestonden er tempels, waar zich profeten bevonden, wier taak het was de orakels van de godheid over te maken; deze profeten werden ook door de godheid bezeten geacht. Het waren een soort mystieke waarzeggers, die vooral antwoordden op gestelde vragen, en zich hiertoe op artificiële wijze in een helderziende toestand brachten (PEUCKERT). Uitzonderingen waren het, die uit eigen beweging oprezen als drager van een boodschap van de godheid om deze spontaan en intuïtief te verkondigen.

§ III. Klein-Azië.

Klein-Azië wordt geacht (NEHER, PEUCKERT) de bakermat te zijn van de mystieke profeten, die zich uitdrukken in extase en enthousiasme. In Frygië vooral kwam deze profetische wijze van mededelen tot grote bloei en breidde zich van daar verder uit: dit ging gepaard met de ontwikkeling van een uitbundige dulle godsdienst rond enkele godheden; de profeten werden bezeten, die in delirante toestand door de absorptie van drank of door de ritus van het mensenenen hallucinatorische visioenen beschreven en in vaak onbegrijpelijke wartaal voorspellingen uitbrachten. In Fenicië kende men insgelijks dergelijke profeten, die in trance kwamen door middel van muziek, dans, lichamelijke verminkingen, door zich te ontbloten en door sexuele excessen. Zo wezen alleen vermeld de in de Bijbel vernoemde dienaars van Baal.

(1) PEUCKERT in HOFFMAN-KRAYER, HANNS BÄCHTOLD-STÄUBLI e.a., *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, Walter De Gruyter & Co, Berlin 1927-1942, VII, p. 342 et passim.

(2) NEHER, o.c., p. 23 e.v.

§ IV. Iran.

Hier treft men enerzijds de bezeten en extatische profeten, die als korps ten dienste stonden van de godheid Mitra; anderzijds vindt men de hervormer Zarathoestra in de 7^e eeuw, die niet alleen een extatische profeet en ziener is, maar ook een woordvoerder, die tegen de cultuele houding ingaat met verwijzing naar het boven-alledaagse, naar de evolutie van het heelal, naar de toekomst die vervat ligt in het drama van het heden, waarvan ze de noodzakelijke vrucht is. Het is een profeet, die spreekt in een universele taal en te vergelijken is met een filosoof (1).

Afdeling II

PROFETISCHE FIGUREN IN GRIEKENLAND

In de klassieke griekse literatuur werden zeer verschillende personen beschreven, die, zeer ongelijke functies vervullend, één zaak gemeen hebben: dat ze beschikken over een kennis van de gebeurtenissen, die ontsnapt aan de gemeenschap. Het zijn legendarische of semi-legendarische figuren, zoals Cassandra (2) en Teiresias, die herschapen en herdacht werden in de literatuur en de plastische kunsten; er bestonden ook orakelzeggers zoals de Sibyllen en de Puthia te Delphoi, die haar functie vervulde op een vaste plaats. De wijze van optreden kan verschillend zijn: sommigen leggen enkel de wil van de god uit, anderen voorspellen de toekomst onder vorm van orakels of in het kader van visioenen; zij voorspellen onder vorm van antwoord, in dichterlijke vorm of in extatisch delier.

In zijn verschillende aspecten wordt de Griekse profeet betiteld met de naam μάντις, d.w.z. bezetene. Het zal slechts later zijn, in de vertaling van de Bijbel uit het Hebreeuws in het Grieks, dat sprake zal zijn van προφήτης, d.w.z. de profeet-redenaar tegenover de μάντις, de profeet-ziener (3); deze laatste, die veelal meer magische tendenzen vertoont (bv. Teiresias), kan zich echter evenzeer voordoen als een ingegevene, die, buiten elke magische

(1) NEHER, o.c., p. 33-34.

(2) Hoewel Cassandra vooral zou geleefd hebben in Troje, dat gelegen was in Klein-Azië, wordt haar legende toch hier behandeld, omdat deze grotendeels bekend geworden is uit de Griekse cultuur.

(3) NEHER, o.c., p. 35-36 e.v.

noodzaak om, zich gedwongen voelt te zien en te spreken, wanneer hij wordt overrompeld door een heilige overtuiging en kennis.

Twee belangrijke en meest bekende profetische- en zienersfiguren zullen hier nader behandeld worden: de profetes Cassandra en de ziener Teiresias; daarna zal op de rol worden gewezen van de Puthia van Delphoi in de tragische lotgevallen van Koning Oidipous.

§ I. De Profetes Cassandra.

I. DE LEGENDE

Zij is de edele, kuise, gewetensvolle, blonde prinses en de mooiste dochter van Priamos en Hekabe, koning en koningin van Troje. Cassandra is een legendarische figuur, wiens lotgevallen, alsook details omtrent haar persoonlijkheid, ons bekend zijn uit de legende en eveneens uit een aantal vaasschilderingen, ceramieken van Grieken en Romeinen en Etruskische monumenten en uit datgene, wat de vele Griekse en Romeinse auteurs hiervan hebben uitgewerkt en eraan hebben toegevoegd. Deze onderscheiden bronnen en overleveringen vertonen echter niet altijd dezelfde eenheid: af en toe komen verschillende versies voor (1) die niet steeds volledig zullen worden weergegeven, doch enkel in 't kort waar het belang kan hebben binnen het bestek van deze studie. Een samenvattend overzicht kan dan ook de indruk geven hier en daar tegenspraken te bevatten.

Op zekere dag werden Cassandra en haar tweelingbroer Helenos, toen ze nog kinderen waren, in de tempel van Apollo vergeten, waar zij in slaap vielen; 's anderendaags vond men hen omringd door slangen, die hen de ogen en de oren likten om hun verstand en begrip op te wekken (2).

In haar jeugd schonk Apollo haar de gave maagd te kunnen blijven, zoals zij naar het voorbeeld van de godin Athene ook vurig verlangde (3); zij werd zijn priesteres. Later werd Apollo op haar verliefd en verhief haar tot zijn profetes. Volgens HYGINUS (4) was zij eens in slaap gevallen in zijn tempel, waar zij gevonden werd door de god, die haar liefde voor zich opeiste. Toen hij tot haar kwam, weigerde zij in te gaan op een vroeger gedane

belofte, doch stond hem een kus toe voor de ontvangen weldaden; hierbij spuwde Apollo haar in de mond, haar aldus alle overtuigingskracht ontnemend als straf. „Geen mens die ik nog overtuigde sinds die schuld” (1).

Toen Hekabe, haar moeder, zwanger was van Paris, droomde zij dat zij beviel van een stuk brandend hout; deze droom werd aldus geïnterpreteerd: „het kind dat zal geboren worden zal de oorzaak zijn van de ondergang van Troje”. Volgens de ene versie zou het een waarzegger of een orakel van Apollo zijn, die de droom uitlegt, volgens een andere versie Cassandra zelf (2).

Kassandra zou zelfs aan Hekabe de raad geven de pasgeboren Paris te doden, omdat zij voorzag, dat hij eenmaal de oorzaak van de ondergang van Troje zou zijn (3).

Hoe het ook zij, het pasgeboren kind werd te vondeling gelegd op de berg Ida, waar het door een veehoeder gevonden werd, die het kind opvoedde tot de herder Paris. Toen hij volwassen was, werd hij door Zeus uitverkoren om een ruzie tussen Hera, Athene en Aphrodite te beslechten en de mooiste te kiezen. Hij koos Aphrodite, de godin der liefde, die hem de mooiste vrouw ter wereld beloofde. Beledigd keerden Hera en Athene hem vol goddelijke toorn de rug toe. Enige tijd later komt een onbekende zich aanbieden op een wedstrijd van spelen, georganiseerd door Priamos ter ere van zijn doodgewaande zoon; de onbekende haalt het op Deiphobos en Hektor, zijn bloed-eigen broers. Vertoord willen zij hem doden en Deiphobos heeft reeds het zwaard getrokken, wanneer Cassandra haar broer Paris herkent, en, zich de haren losrukkend, de omstaanders toeschreeuwt, dat haar broer de toekomstige vernietiging van Troje betekent; zij dringt er bij haar familie op aan hem te doen sterven. Niemand schenkt aandacht aan de herhaling van het orakel en Priamos, meer dan genoeg hebbend van haar voorspellingen, sluit Cassandra op. Door de zorg van Aphrodite blijft Paris leven en hij wordt weer opgenomen in zijn familie (4).

Deze godin houdt ook verder haar belofte: ze begeleidt Paris op een schip naar Europa, waar hij bij koning Menelaos van Sparta te gast komt. Bij het vertrek van Paris gaat Cassandra zeer te keer in haar kerker. Priamos stuurt een bewaker naar haar kerker om haar onthullingen te noteren: het is deze bode, die aan zijn meester de woorden van de profetes in een lang verhaal van 1.400 verzen komt overbrengen (5). Opgewonden als een bacchante, zich de haren uit het hoofd rukkend, schreeuwt ze luid dat de Grieken naar Troje zullen komen om de stad en de haren te vernietigen uit wraak; dat haar halfbroer Troilos, zoon van Priamos en Kressida, dochter van Kalchas,

(1) DAVREUX JULIETTE, *La légende de la prophétesse Cassandre d'après les textes et les monuments*, Thèse Liège 1942, Librairie E. Droz, Paris, p. IX.

(2) DAVREUX, o.c., vermeldt op p. 66 ANTICLIDES en *Script. Rerum Alexandri* als bron.

(3) EURIPIDES, *De Trojaansen*, v. 253-254; volgens DAVREUX, o.c., p. 51, ook vermeld door LYCOPHRON.

(4) Aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 68.

(1) SERVIUS, aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 69; AISCHULOS, *Agamemnoon*, v. 1208 en v. 1212; LYCOPHRON, *Alexandra*, Griechisch und Deutsch, Anmerkungen von C. von Habzinger, Teubner, Leipzig, 1895, v. 348.

(2) EURIPIDES, in *Alexandros*; aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 37-39.

(3) EURIPIDES, *Andromache*, v. 293-300.

(4) EURIPIDES in *Alexandros*, ENNIUS en HYGINUS aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 37-39 en 108.

(5) LYCOPHRON, *Alexandra*, o.c.; zie ook DAVREUX, o.c., p. 49-55; zie ook DARES de Frygië, aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 82-83.

gedood zal worden door Achilleus; dat haar broer Hektor, voor wie zij steeds een uitgesproken liefde vertoonde, zal sterven in een nabije oorlog; dat ook de liefde van Priamos zelf vroegtijdig aan haar moeder Hekabe en haar dochters Laodike en Poluxene zal onttrokken worden; zij beschrijft ook het lot dat haar zelve te wachten staat, dat Aias haar in de tempel van Athene zal pogen te onteren, dat hij hiervoor zal sterven en de Grieken zullen gestraft worden, dat ze de minnares zal worden van Agamemnoon en dat zij samen zullen gedood worden. Veel aandacht wordt er weer aan de woorden van deze voor krankzinnig gehouden prinses niet geschonken (1).

Vele weken lang werd Paris in Sparta vriendschappelijk onthaald, maar hij vergold dit op ondankbare wijze: tijdens Menelaos' afwezigheid haalde hij Helene, 's konings schone gemalin, over om met hem naar Troje te vluchten, en ontvoerde haar met vele schatten op zijn schip. Bij de aankomst van Paris en Helene in Troje, komt Cassandra opnieuw in een profetisch delier (2) en is zij zeer ontstemd over de welwillende ontvangst, die aan Paris en Helene vanwege haar familie te beurt valt.

De bedrogen echtgenoot zint op wraak en bereidt een geweldige tocht voor tegen Troje. Hij vindt steun bij zijn broer Agamemnoon, die over Mukenai regeerde, de fiere Achilleus, de listige Odusseus, de grijze Nestor en vele andere helden. Tijdens deze tienjarige belegering (3) mengden ook de goden zich in de strijd: Aphrodite (o.a. om haar beschermeling Paris) Apollo (o.a. ter wille van de belediging door Agamemnoon aan Chruseis, dochter van Chryses, zijn vrome priester, aangedaan) stonden eerder aan de kant der Trojanen; Hera en Athene, door het oordeel van Paris gekrenkt, ondersteunden de Grieken. Lang wisselden de kansen en golfde de strijd heen en weer; helden stierven: Achilleus doodde Hektor, Paris doodde Achilleus, Philoktetes doodde Paris. Toen kwam de sluwe Odusseus met de verlossende inval om een reusachtig groot paard te bouwen, in het lichaam van hetwelk de edelsten der helden Menelaos, Odusseus, enz... zich verbergen zouden. De Grieken, schijnbaar aftrekkend, lieten aldus gevuld het houten paard achter (4).

Met haastige schreden komt Laokoon, de priester van Apollo, aangelopen: „Geloofst gij werkelijk dat de Achaïers zijn heengevaren? Geloofst gij dat de Grieken een geschenk zullen geven waarbij geen listen of streken te pas komen? Kent gij Odusseus dan zo weinig? Vertrouwt dit paard niet, Trojanen: „Quicquid id est, timeo Danaos, et dona ferentes" (5).

Laokoon en zijn beide zonen werden echter de prooi van twee monsterlijke slangen hen door Athene toegestuurd (VIRGILIUS). Aldus werden de Trojanen

(1) Op een aantal Etruskische urnen komt een andere versie voor: Cassandra, naakt, zou haar broer trachten te doden met een bijl: DAVREUX, o.c., p. 108-117.

(2) BACCHYLIDES en BRUGOS aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 24; zie ook hetzelfde werk p. 117.

(3) Zie ROBERT GRAVES, *The Greek Myths*, Vol. I & II, Penguin Books, 1957.

(4) VIRGILIUS, *Aeneis*, II; zie ook DAVREUX, o.c., p. 132-137 en GUSTAV SCHWAB, *Die schönsten Sagen des Klassischen Altertums*, Ensslin & Laiblin Verlag, Reutlingen 1955 (Ned. Vert. Spectrum).

(5) VIRGILIUS, o.c., boek II, v. 49.

uit hun stad gelokt; ze vonden het houten paard en de listige Sinoon, een onbekende Griek. Gevangen genomen, deelde hij aan Priamos mee dat de Achaïers de toorn van Pallas Athene hadden opgewekt en het paard bedoeld hadden als wijgeschenk om haar toorn te verzoenen; dat zij het groot en sterk gebouwd hadden, opdat het de muren van de stad Troje niet zou binnen kunnen, daar Athene dan nog meer dan tot nu toe haar bescherming aan deze stad zou geven. Dit was de spoorslag om het paard binnen te halen. Al de Trojanen, met blindheid geslagen, verdrongen elkander om het zonderlinge geschenk naar de burcht te helpen brengen: in triomf trok men het ros de stad binnen. De profetes Cassandra bleef, te midden van al deze opwinding, helder van geest. Zij slaagde erin, onder invloed van een bovennatuurlijke kracht, de grendels van haar gevangenis te doen springen (1) en snelde met loshangende haren, zich de borst openscheurend en de haren uittrekkend, door de geest der voorzeggings gedreven, het koninklijk paleis uit, luid door de stad schreeuwend: „O, gij ongelukkige dwazen! Ziet gij dan niet in, dat wij de weg naar de Hades afdalen? dat wij aan de rand van het verderf staan? Ik zie de stad ondergaan in vuur en bloed; het stroomt uit de buik van het paard dat gij in uw verblindheid in de stad hebt binnen gehaald!" Na deze uitbarsting wordt zij streng berispt door haar vader Priamos en weer in haar kluis opgesloten. Niet luisterend naar haar waarschuwingen, voerden de Trojanen jubelend en zingend het noodlottige geschenk verder binnen.

Tijdens de nachtelijke feestviering van de Trojanen, komen de Grieken uit het paard en houden een gruwelijke slachting aan onder de Trojanen. Priamos vindt de dood door het zwaard van Neoptolemos. Iedereen poogt te vluchten; Cassandra, losgekomen, is gevlucht in de tempel van Pallas Athene, waar zij het Palladium (beeld van de godin) omklemd houdt. Aias, een Griekse aanvoerder, tracht Cassandra te onteren; zij roept de godin ter hulp, die zich dreigend stelt tegenover Aias (2).

Agamemnoon, die met haar in het geheim wil huwen, voert Cassandra als slaavin-minnares met zich mede. Zij die maagd zou blijven, is thans bereid met hem mede te gaan. Hekabe beklaagt haar, maar Cassandra vertrekt, nadat EURIPIDES haar in een extatisch delier haar onzinnige vreugde heeft laten uitschreeuwen, dat zij de dood van haar vader en van haar broers zou wreken, door Agamemnoon en zijn huis te vernietigen. Het koor gelooft haar voorstellen niet en vindt haar leugenachtig (3). De Griekse vloot zeilde huiswaarts. In Griekenland zon Aigisthos, de enig overgebleven zoon van Thyestes, op wraak op Agamemnoon. Klutaimnestra, dezes echtgenote, was nog diep gekrenkt door zijn onmenselijke ontvoering van Iphigeneia, haar oudste dochter, die als zoenoffer in Aulis in een wolk werd opgenomen door de godin Artemis, ter verkrijging van een gunstige wind om uit te zeilen naar Troje. Aigisthos en Klutaimnestra leefden samen, toen Agamemnoon met zijn buit

(1) TRYPHODORUS, *Excidium Ilii* (ed. F. Wernicke, 1819) v. 358 e.v., 417 e.v.: aangehaald naar DAVREUX, o.c., p. 78.

(2) DAVREUX, o.c., p. 139-211.

(3) EURIPIDES, *De Trojanen*, v. 247-255; v. 356-364; v. 406-407.

bij zijn paleis terugkwam. Klutaimnestra werd, wanneer zij Cassandra zag, diep bevangen door jaloersheid om haar edele gestalte; zij was ook bevreesd voor haar zienersgaven (zodat haar verhouding aan haar man zou kenbaar worden). Zij besloot beiden van kant te maken. AISCHULOS laat Cassandra bij haar aankomst bij het paleis in een barenswee, die haar wervelend tot radeloosheid doorschokt, in gloed en koorts van voorspelling haar eigen dood en deze van Agamemnoon voorspellen (1). Agamemnoon werd onthoofd in zijn bad, waarop de moord op Cassandra volgde. Vele jaren regeerden Aigisthos en Klutaimnestra, doch Orestes, haar zoon, op aansporing van Elektra, haar dochter, trof haar om zijn vader te wreken; ook Aigisthos werd door hem neergestoken. Zo voltrok zich het lot van het huis der Atriden en de voorspelling van de profetes Cassandra.

II. DE FIGUUR

Kassandra behoort tot de hoogste kringen en is de dochter van de machtige koning Priamos. In haar jeugd werd de profetische gave haar door slangen gegeven; haar verlangen naar sexuele onthouding getrouw, verstootte zij de liefde van Apollo, van wie zij de priesteres was en wordt hierom door hem in de mond gespuwd en gestraft: de mensen geloven haar niet meer en luisteren zelfs niet meer naar haar. Juist door haar heftig en hardnekkig volhouden beschouwt iedereen haar als een krankzinnige en tot overmaat van vernedering wordt ze nog door haar eigen vader in een kerker opgesloten en streng berispt, wanneer zij er in slaagde los te breken om haar stadsgenoten voor het komend onheil te waarschuwen (hoewel Priamos zelf stiekem een bode had gestuurd naar de kerker om hem de voorspellingen over te maken).

De tragiek van Cassandra ligt dan ook vooral in het feit dat niemand haar voorspellen gelooft. Deze houding van haar omgeving werd zeer raak getypeerd door LAFONTAINE in zijn fabel *Les Hirondelles*:

„Les oisillons, las de l'entendre,
„se mirent à jaser aussi confusément
„que faisoient les Troyens quand la pauvre Cassandre
„ouvrait la bouche seulement.
„... et ne croyons le mal que quand il est venu" (2).

Het volk is echter niet alleen onverschillig, het bespot haar ook, scheldt haar uit voor droomster, waarzegster, vagebond, uitge-

hongerde schooister. De grond hiervan is echter, dat de mensen niet helemaal gerust zijn omtrent haar voorspellen: ze houden niet van onheilstijdingen, ze hebben geen nood aan profeten en ze vrezen, dat zij door deze tijdingen zelfs onheil uitlokt, en zij aldus, moord naspeurend, zal vinden wat ze zoekt. Ze is een krankzinnige, zegt Klutaimnestra tot de koorleider, die zoals zijzelf, bang is van Cassandra (1).

Doch Cassandra is niet alleen een waarzegster die wondertekens leest, maar vooral een menselijk voelende en reagerende profetes. Ze is mooi, bekoorlijk en intelligent; ze heeft niet alleen een bijzondere profetische gave, doch blijft ook helder van geest midden in de opwindning. Ze kan ook zeer ontstemd zijn en, door een profetisch vuur bezeten (Seneca: „Extingue flammās pectori in fixos meo"), heftig te keer gaan, ja, zelfs extatisch delirant worden. Moord naspeurend, kan ze wraakzuchtig agressief worden, wanneer zij overwonnen is: zij zal de dood van haar vader en de vernedering wreken, en sarcastisch voorspelt zij de ondergang van het huis der Atriden en haar eigen ondergang. Ze kan ook zeer angstig worden, namelijk vlak voor ze gaat sterven: in een barenswee vol gloed en koorts voorspelt ze haar eigen dood, terwijl Agamemnoon vermoord wordt. Ze is onderhevig aan heftige gemoedsbewegingen en drukt ze vaak in een drukke motoriek uit: ze doet de grendels van haar gevangenis springen, loopt met loshangende haren luid schreeuwend door de stad, rukt zich de haren uit, scheurt zich de borst open, vertoont een toestand van furie. Zij houdt hardnekkig vol door geschreeuw en gebaren de mensen te verwittigen, tegen beter weten in, dat er niets aan te doen is, dat er geen redding meer mogelijk is, noch voor haar zelf, noch voor de haren, noch voor haar vaderland. Dit hardnekkig volhouden wordt er juist aanleiding toe dat zij als een krankzinnige, die af en toe in een profetisch delier en in een toestand van razernij komt, in een kerker wordt opgesloten; dit lijden heeft volgens WEIL al de kenmerken van een ziekte (2).

Midden al deze heftigheid blijft ze een edele figuur, die ge-

(1) AISCHULOS, *Agamemnoon*, v. 1062-1071, 1098-1099, 1119-1120, 1269-1274.

(2) AISCHULOS, *o.c.*, v. 1248, 1299, 1440-1441; EURIPIDES, *De Trajaansen*, v. 308 e.v.; SENECA, *Agamemnoon*, v. 723; SHAKESPEARE W., *Troilus and Cressida*, Act. II, sc. II, v. 98, 121-122 en Act. V, sc. III, v. 79-80; WEIL H., *Etudes sur le drame antique*, Paris, 1897, p. 119; DAVREUX, *o.c.*, p. 25, 46, 65.

(1) AISCHULOS, *o.c.*, v. 1215, 1246, 1256, 1260.

(2) LAFONTAINE, *Fables*, Hachette, p. 35.

wetensvol en kuis, naar het voorbeeld van Athene in sexuele onthouding leeft en het Palladium omklemd houdt wanneer Aias haar tracht te onteren; ze houdt, spijs alle verstoting, minachting en vereenzaming, van haar familieleden en voelt het ontorende van het overwonnen worden na de daad van Paris diep aan. Het zal dan ook zij zijn, die zich de dood en de vernederingen van haar naaste verwanten zal aantrekken en deze zal wreken door de jaloesheid van Klutaimnestra op te wekken en een der mede-oorzaken te worden van de moord op Agamemnoon; ze zal hiervoor haar duurbaarste bezit opofferen, haar zuiverheid en haar leven en slavin-minnares worden van haar heer. In tegenstelling tot haar vroegere pogingen zal ze, wanneer ze vóór de dood staat, beseffen dat ze niet meer kan redden en geloven aan het noodlot, doch daarmee staat voor haar ook vast, dat de wraak zal voltrokken worden.

§ II. Teiresias.

Een andere figuur, die niet *mentis incitatione*, doch wel *auguriis* (1) (vooral onheil) voorspellend werd getekend en beschreven, is Teiresias. Dit is de oude, blinde ziener in Thebe zeer bekend om zijn kunst; vooral onheilsvoorspellingen zijn ons van hem in de legenden en tragedies overgeleverd. Hij bestudeert, met behulp van zijn onafscheidbaar knaapje, de vlucht, het gekrijs, de geluiden en het geklapper der wieken van de vogels; hij laat dieren doden, verbranden en offert ze aan de goden; uit de reactie van de gal, het afdruipe van het vet en het wegtrekken van het vlees, leest hij de toekomst (2). Hij is echter niet alleen een ziener in de zin der mantiek (3), doch ook een wijs man en een mens, die leeft tussen en met de mensen met een eigen gezin; hij staat veel minder buiten het gewone, dagelijkse leven dan prinses Cassandra. Hij vindt het een misdaad niet te spreken wanneer hij door zijn woorden de stad kan redden (4). Daarentegen, wanneer Koning Oidipous aandringt de oorzaak van de mysterieuze plaag in Thebe te kennen, spreekt hij niet gaarne, vooral omdat

(1) CICERO, *De Divinatione*, I, 89.

(2) SOPHOKLES, *Antigone*, v. 1000 e.v.

(3) Voor de betekenis van dit woord cfr. *infra*.

(4) EURIPIDES *De Phenicische vrouwen*, v. 926.

hij weet, dat hij door zijn mededelen de rampen van de koning vermeerdert en zelfs in gang zet; hij zou dan maar het liefst weggaan. Doch wanneer Oidipous hem hierop ongevoelig, koppig, boosaardig en arglistig noemt, wordt Teiresias boos en beschuldigt hem ervan, dat hij zelf in de grootste schande leeft. Wanneer Teiresias een fantast genoemd wordt, die verhaaltjes uitvindt, is de maat vol en voorspelt hij de rampen die hen te wachten staan, en slingert hij Oidipous in het gelaat, dat hij zelf de moordenaar is die hij zoekt en dat ontelbare rampen over hem zullen komen (1).

Iets gelijkaardigs grijpt plaats tegenover Kreoon, die, nadat Eteokles, de koning, en diens broer Poluneikes mekaar hebben gedood in een veldslag, verbiedt dat Poluneikes wordt begraven; Antigone, hun zuster, besluit haar broer de laatste eer te bewijzen: zij wordt veroordeeld door Kreoon tot de hongerdood. Teiresias verzoekt Kreoon toegevend te zijn tegenover Antigone, teneinde ergere moeilijkheden te vermijden; hij herinnert hem eraan, dat alle mensen zich kunnen vergissen, doch dat de wijsheid en bezonnenheid hierin liggen dat men na een misstap zijn fout herstelt: „Koppigheid daarentegen is een vorm van dwaasheid.” Kreoon wil niet luisteren en beschuldigt Teiresias ervan alleen maar op geld en profijt uit te zijn. Hierop repliceert Teiresias vinnig, dat hij zijn tong beter moet leren bedwingen en beter nadenken dan hij thans doet, want dat hij voor al zijn misdaden gestraft zal worden met de dood van zijn duurbaren en zelf getroffen zal worden door het kwaad dat hij heeft bedreven. Antigone en haar verloofde Haimoon (zoon van Kreoon) en Eurudike (echtgenote van Kreoon) zelfmoorden zich (2).

§ III. De Puthia te Delphoi en de legende van Koning Oidipous.

De figuur der Puthia, zo bekend uit de Griekse folklore, wordt hier niet zozeer aangehaald om haar persoonlijkheid als onheilsvoorspelster, dan wel om de invloed, die haar voorspellen had in de bekende legende van koning Oidipous, en vooral ook ter illustratie van het feit, dat Oidipous meent van het voorspelde gebruik te kunnen maken ter redding van zichzelf (3).

(1) SOPHOKLES, *Koning Oidipous*, v. 320 e.v.

(2) SOPHOKLES, *Antigone*, vooral v. 1034-1090.

(3) Zie ook STAHLIN RUDOLF, o.c., p. 28-29.

De Puthia was een priesteres in de tempel van de god Apollo te Delphoi, en zij werd geacht belast te zijn met het overbrengen van de orakels van de godheid. Zij was hierbij gezeten in de tempel op een driepoot boven een holte, waaruit gassen en dampen opstegen, waarvan geweten is dat zij 'enthousiasme' opwekken. Zij wordt beschreven in een delirante toestand, met verwilderde blik en loshangende haren, schuim op de mond, terwijl schokken door haar lichaam voeren, luid huilend en schreeuwend. Men nam aan dat zij op zeker ogenblik aan de godheid, die haar bezat, niet meer kon weerstaan en dat zij zich helemaal aan hem overgaf: hierbij sprak zij nu en dan enkele slecht gearticuleerde woorden uit, die door de priesters werden opgevangen en van waaruit door hen dan de orakels werden opgesteld. Een van de meest bekende orakels is dat, wat zij uitbracht in de legende van Koning Oidipous. Enkele noodzakelijke details ter herinnering wezen hier in het kort vermeld:

Laios, koning van Thebe, gehuwd met Iokaste, verneemt van de Puthia van Delphoi dat nakomelingschap hem verboden is: „wanneer hen een zoon geboren wordt, zal deze hem doden en de echtgenoot worden van zijn moeder”. Oidipous wordt geboren en Laios doet hem doden door een slaaf, die hem aan een herder geeft, die hem op zijn beurt bezorgt aan de koning van Korinthus, Polubos, die hem opvoedt. Een dronkaard laat Oidipous horen dat deze niet zijn vader is; hij raadpleegt het pythisch orakel: dit antwoordt niet op zijn vraag, maar spreekt hem over de vadermoord en het incest. Hij vlucht uit Korinthus en zijn vermeende ouders, doodt onderweg Laios, lost het raadsel op van de sfinx, Thebe aldus van haar verlossend, wordt als beloning Koning van Thebe en krijgt Iokaste tot vrouw, die hem verscheidene kinderen schenkt. Een geheimzinnige plaag breekt uit in Thebe; de Puthia van Delphoi wordt geraadpleegd: „de aanwezigheid van Laios' moordenaar bezoedelt de stad”. Oidipous wil de moord wreken, maar het onderzoek leert hem dat hijzelf de man is die hij zoekt. Iokaste pleegt zelfmoord en hijzelf steekt zich de ogen uit en verlaat de stad (1).

Op de reddings- en heilsbetrachting van Oidipous wordt verder teruggekomen.

(1) SOPHOKLES, *Koning Oidipous*; Franse vertaling *Oedipe Roi*, Texte et traduction, Ed. Les Belles Lettres, Paris, 1958, zie ook de notitie van de vertaler, p. 63-64; GRAVES R., *The Greek Myths*, II, p. 9 e.v.

Afdeling III

BIJBELSE PROFETISCHE FIGUREN

Worden de Griekse profetische figuren vooral gekenmerkt als bezetenen en vertonen zij nog magische tendenzen, de Hebreeuwse profeet komt steeds verder te staan van alle magie; de Griekse profeet is meer een ziener, de Hebreeuwse een redenaar, een mededeler van het woord van Jahweh die verwijst naar Jahweh als „Het Heil”.

§ I

Abraham en Mozes zijn de voorlopers der eigenlijke bijbelse profeten, waarop deze laatsten zich beriepen en ernaar verwezen. Het waren geroepenen door Jahweh die door Hem werden uitgestuurd teneinde zijn boodschap over te maken aan het volk (1).

Het zijn nog cultuele profeten, die offers opdragen en terzelfdertijd priester zijn. Beide ontvangen vaak in schrik en angst het woord van Jahweh, dat ze gehouden zijn door te geven. Is Abraham nog meer mens tussen de mensen, Mozes komt er boven uit, hij wordt een woordvoerder voor een volk, zijn taak bestaat er in de geschiedenis te vormen van dat volk.

§ II

Enkele profeten zullen als rechters zoals Debora en Gedeon, op nuchtere wijze door allerlei waarschuwingen, uiteenzettingen, vermaningen het woord van Jahweh trachten te doen zegevieren bij het uitverkoren volk. Op een bepaald ogenblik zullen echter een aantal anderen zich verzamelen in een soort broederschappen, aan wier hoofd zich een „vader” bevindt en zijzelf kinderen der profeten worden genoemd (2). Ze zijn begaafd naar geest en lichaam, ze komen in een toestand van extase, geestdrift en delier, gepaard met dolle uitbundige gebaren, uitkleden en diepe neerslachtheid, dit alles meer collectief verwezenlijkt onder invloed van dans, muziek en zang.

(1) NEHER, o.c., p. 179 e.v.

(2) NEHER, o.c., p. 204.

§ III

Hierop zullen de eigenlijke bijbelse profeten volgen zoals Amos, die vaak hardnekkig en op gebiedende wijze de mens tegenover de noodzaak stelde te kiezen tussen Jahweh en Baal, d.w.z. tussen het eeuwige en het niets; het goede is het leven, het kwade het niets. Een hervorming is noodzakelijk, een ontmoeting met Jahweh onvermijdelijk, wil Israël niet gedoemd zijn tot een totale ondergang; hij wijst op de noodzakelijke optie tussen het goede en het kwade, tussen het leven en de dood. „Wilt gij leven, keer terug naar Jahweh.” Wegens de vreselijke ernst van zijn bedreigingen werd hij als minder gewenste vreemdeling uitgewezen (1).

Evenals Amos heeft Osee de nadruk gelegd op de noodzakelijke hervorming, hierbij het verband leggend tussen de catastrofe en het heil: hij zou, volgens NEHER, beseft hebben dat, op paradoxale wijze de weg die leidt naar het heil, tenslotte deze is van een inwendige omkeer tegenover de catastrofale beweging: de catastrofe bereidt het heil voor. Hij legt dan ook de nadruk op de terugkeer na de dood tot het leven en het eeuwige.

Isaias was een profeet die zelfs mirakelen verrichtte en steeds weer verwijst naar Jahweh: „Zo gij gewillig zijt en gehoorzaam, zult gij het vette der aarde genieten, maar zo gij blijft weigeren en U verzetten, zal het zwaard U verslinden, zegt Jahweh's mond” (2). Ook Elias houdt er een dergelijke redenering op na, bijvoorbeeld wanneer hij de dood voorspelt van koning Achab: „Op de plaats waar de honden het bloed van Nabot hebben gelikt, zullen ze ook het Uwe oplikken... Ik zal onheil over U brengen en U wegvagen” (3).

§ IV

Jeremias en Ezechiël beleven beiden zelf de onvermijdelijke noodzaak van de catastrofe, die ze voorspellen en zelfs voorbereiden (4): ze verwerkelijken ze zelfs van tevoren in hallucinatoire visioenen; bijvoorbeeld Jeremias hoort de slag der hoeven en het gehinnik der vijandelijke paarden, die Jeruzalem binnen-

(1) *De Bijbel*, De profeet Amos, VII, 12.

(2) *De Bijbel*, Isaias, I, v. 19-20.

(3) *De Bijbel*, De Koningen, I, XX, v. 19 en 21.

(4) NEHER, o.c., p. 232 e.v.

dringen en Ezechiël ziet de Ark des Verbonds de bezoedelde en verontreinigde tempel verlaten. Ze voorspellen de ondergang op hartstochtelijke wijze en stellen deze door hun gebaren en handelingen voor: Jeremias loopt door de straten van Jeruzalem met een juk op de nek, Ezechiël blijft op zijn bed gekluisterd en voedt zich met uitwerpselen. Zwaard, vuur, slavernij, ballingschap, dood komen telkens weer terug in de visioenen, de voorspellingen en het leven van deze twee profeten.

Jeremias leidt de strijd in Jeruzalem; hij vermaant, smeekt, klaagt, treft door het onwrikbaar vasthouden aan zijn heilige overtuiging, spijs de schijnbare vruchteloosheid van zijn arbeid, en door zijn bovenmenselijk geduld; Jeremias is de zwoegende en lijdende. Aan allen, aan de koning, het volk en de valse profeten stelt hij steeds dezelfde eis: Jahweh. Op een bepaald ogenblik wordt het het volk, de priesters en de beroepsprofeten te bar, ze nemen Jeremias gevangen, brengen hem voor een rechtbank en eisen dat hij ter dood veroordeeld wordt. Op het laatste nippertje ontsnapt hij hieraan door behulp van een invloedrijke vriend. Hij zelf zei: „Ik ben in uw handen, en ge kunt met mij doen wat ge wilt” (1). Tijdens het beleg van Jeruzalem echter, vlak vóór de inneming, werd hij onder de valse beschuldiging dat hij naar de vijand zou overlopen, gevangen gezet, men liet hem geselen en gooide hem in een kerker. Toch ging hij door met zijn verwittigingen, dat de stad zou ondergaan en verwoest worden, dat al wie in de stad bleef zou sterven door het zwaard, de honger en de pest, dat iedereen, die naar de vijand vluchtte tenminste zou blijven leven. De aanvoerder van het leger zegde tot de koning: „Deze man moet worden gedood; want door zo te spreken, ontmoedigt hij de soldaten die in de stad zijn overgebleven en het hele volk bovendien. Neen, deze man beoogt niet het heil, maar het ongeluk van dit volk.” De koning durfde niet tegen spreken en leverde hem over en men wierp hem in een put waar enkel slijk in was om hem van honger te laten sterven; stiekem liet de koning hem er echter weer uithalen om hem raad te vragen en weer in de gevangenis werpen tot de stad overrompeld was door de vijand en Nebukadnezar hem begenadigde.

Wanneer dan het lot van Jeruzalem was beslecht, en de verwoesting was voltrokken, leerde hij het volk berusten: hij preekte

(1) *De Bijbel*, Jeremias, XXVI, v. 14.

boetvaardigheid, teneinde met de zondes Schuld het vreselijke onheil weg te nemen; hij jammerde mede met het arme volk in onderwerping aan de wil van Jahweh, die het kwade ten beste keert. Maar vooral manifesteerde hij de hoop op herstel in de naaste toekomst, en hield hij bij het gelouterd volk de messiaanse verwachting in het verre verschiets levendig. Telkens komt hij terug op het heil-element in Jahweh. Jeremias sterft niet in Jeruzalem, maar verdwijnt tijdens de ballingschap in Egypte. Jeremias was er slachtoffer met zijn volk.

Ezechiël, verbannen en ontsnapt aan de vernietiging, zal nog meer dan Jeremias, de nadruk leggen op de terugkeer en helpt hen ook daadwerkelijk op weg naar het herstel, nadat hij hen van de noodzaak van aanvaarding der rampen heeft overtuigd als uitboeting van hun zonden. Hij wijst vooral op de noodzaak van geloof en naar de heerlijke toekomst, naar de rechtvaardige, liefderijke, heilbrengende Jahweh.

Afdeling IV

PROFETISCHE FIGUREN IN DE MODERNE TRAGEDIE

Het ware onbegonnen werk al de onheilsvoorspellende en profetische figuren te beschrijven of zelfs maar te proberen aangeven zoals zij in de belletristiek en in de tragedieën werden uitgewerkt. Enkele uit de Griekse legenden, die door tragedieschrijvers als SOPHOKLES, EURIPIDES en AISCHULOS nader werden uitgewerkt, zoals de Cassandra- en Teiresias-figuur, werden reeds nader aangegeven. Men merkt hoe de tragedieschrijvers als het ware intuïtief aanvoelden welk groot belang het voorspellen, onheilsvoorspellen en profeteren heeft in het menselijk bestaan, hoe ze voor elke mens steeds weer realiteiten zijn en blijven. Samen met de motieven van de droom hebben deze der orakels niet alleen een nevenrol, doch ook vaak een hoofdrol gespeeld in de antieke drama's en vormden ze er het bindend element (1).

Het is dan ook niet toevallig dat in tragedie en de profetische gestalte steeds weer zo fascinerend de belangstelling van de mens opwekken met dit op het voorplan brengen van het verkeer van de mens tussen de polen ondergang-redding, heil-onheil, ongeluk-

(1) Zie ook DIETERICH ALBERT aangehaald naar STAEHELIN RUDOLF, *Das Motiv der Mantik im antiken Drama*, Gießen, 1912, p. 1 e.v.

geluk, leven-dood, lust-onlust; en dit niet alleen in het leven van een individu, maar ook in het leven, de groei, de ontwikkeling, de ondergang van een volk. Aldus is de tragedie met de erin verwerkte profetische figuren en gestalten een geconcretiseerde, belletristische neerslag van het gebeuren in de mens en in een volk. Het tragische is geen uitvinding om het de mensen op toneel aangenaam te maken, maar het is iets wat in de mens is, in een volk en zich op toneel uitdrukt. Het profetische vindt vooral zijn bestaansgrond in het verlangen van de mens te leven, te blijven leven in heil, geluk, lust en geborgenheid midden de dreigende ondergang, dood, onheil, onlust. Aldus is de profetische figuur geen gewone onheilsvoorspeller die maar zegt wat aan onheil zal gebeuren, maar een mensvormer, een wereldvormer, soms een wereldhervormer.

Vooraleer de profetische gestalte te belichten, loont het de moeite eens in te gaan op enkele profetische figuren (in bredere zin) zoals deze in het werk van WILLIAM SHAKESPEARE werden uitgewerkt: ze verkeren ditmaal veel meer nog op menselijk plan, ontdaan van elke goddelijke inspiratie en veel minder op breed sociaal plan.

§ I

Een eerste typische figuur is Margaret van Anjou in het drama *Richard III*.

In dit drama worden beschreven de opeenvolgende misdaden en moorden, begaan door de hertog van Gloucester, later Richard III, die het bewind als koning van Engeland in handen tracht te krijgen. Margaret is de weduwe van koning Hendrik VI, vermoord door genoemde hertog van Gloucester. De hertog van Buckingham is zijn helper, doch wordt bedrogen door Richard III, die hem laat vermoorden. De koning zelf sterft op het slagveld.

Tijdens de eerste akt van het stuk voorspelt ex-koningin Margaret, onder vorm van vermaledijdingen en verwensingen, een hele serie moorden, alsook de dood van de hertog van Gloucester (1). Zoals het koor bij de profetes Cassandra, repliceert prompt Lord Hastings, die op dat ogenblik nog gelooft in de goede trouw van de Hertog van Gloucester, dat zij hem door haar valse profetieën en delirante verwensingen zijn geduld zal doen

(1) SHAKESPEARE W., *Richard III*, Act. I, sc. III, v. 199-214.

verliezen. Volgens de Markies van Dorset is zij krankzinnig en moet men niet naar haar luisteren. Ook Buckingham gelooft haar niet en meent, dat de verwensingen nooit de lippen overschrijden van hen die ze voorspellen; hierop maakt Koningin Margaret zich boos, omdat hij haar raadgevingen in de wind slaat en hém vleit, tegenover wie ze waarschuwt : ze voegt hieraan toe, dat hij toch wel zal geloven dat zij een profetes was, op de dag dat hij in wanhoop zal verkeren (1).

Het voorspellen van Margaret verloopt niet zonder wraakgevoelens : ze hunkert naar wraak en verzadigt zich door het koesterend beschouwen ervan en ze voorspelt bijna met wellust het niet beklagde einde van Richard III; ze ziet de aarde opensplijten, de hel branden, de duivelen huilen en de heiligen bidden opdat hij vlug van hier worde weggebracht; ze bidt God opdat hij vlug moge sterven : „I pray, that I may live to say, the dog is dead” (2).

§ II

In zijn *King Lear* laat SHAKESPEARE de oude man in verwensingen losbarsten.

De oude Koning Lear verdeelt, wegens zijn hoge ouderdom, zijn goederen onder zijn twee gehuwde dochters. Nadat hij ondervindt dat deze twee niet zo van hem houden als zij hadden voorgewend, in tegenstelling met zijn derde dochter Cordelia, barst hij wraakzuchtig in verwensingen los tegen Goneril en Regane, de ontrouwen; hij wenst dat de kwaadaardige winden en misten Goneril doen verwelken en dat zijn verwensingen al haar zinnen ongeneeslijk mogen kwetsen; Regane vervloekt hij met de woorden : „My curses on her”. Koning Lear wordt later zelf verward en krankzinnig; de beide ontrouwe zusters vergiften elkander (3).

§ III

De tragedie van *Macbeth* is er een voorbeeld van, dat degene, tot wie het onheilsvoorspellen gericht is, dit niet steeds als zulksdanig opvat, en anderzijds dat het onheilsvoorspellen ook aanleiding

kan worden voor het later te gebeuren onheil; van dit laatste werd reeds de legende van Koning Oidipous als voorbeeld genoemd, waar het orakel het onheil in gang zette.

Macbeth, van de krijg teruggekeerd, heeft een ontmoeting met de noodlotzusters, die hem, als heksen, in het eerste bedrijf voorspellen dat hij koning zal worden (eerste voorspelling). Lady Macbeth, hierdoor aangespoord, overreedt haar echtgenoot de koning te doden en zich meester te maken van de troon. Dezelfde nacht brengt koning Duncan als gast in het kasteel door, waar hij door Macbeth wordt vermoord. Duncan's zonen vluchten naar Engeland. Macbeth wordt tot koning uitgeroepen en toont zich een wreed tiran. Zijn eerste streven is het huis Banquo te vernietigen, omdat de noodlotzusters hem voorspeld hadden, dat Banquo de vader zal zijn van een reeks koningen (tweede voorspelling); dezes zoon Fleance slaagt er echter in te ontsnappen. Macbeth raadpleegt opnieuw de noodlotzusters. In het vierde bedrijf raadt hem de verschijning (derde voorspelling) Mac Duff te ontwijken; ze voegt hier echter aan toe, dat geen wezen door een vrouw gebaard hem ooit zal deren; hij zal niet eer bedwongen worden dan dat het woud van Birnam naar het hoge Dunsinane (het slot) zal oprukken. Mac Duff vlucht naar Engeland, doch komt terug gesteund door de Engelse koning; het leger, onkenbaar gemaakt door takken (het woud van de voorspelling), trekt op tegen Macbeth, die het onderspit delft en gedood wordt door Mac Duff, die vóór zijn tijd uit het moederlichaam werd gescheurd (1).

Op deze en voorgaande figuren wordt in de volgende hoofdstukken en paragrafen nog nader teruggekomen.

(1) SHAKESPEARE W., o.c., Act. I, sc. III, v. 247-248; v. 254; v. 285; v. 289; v. 297-301.

(2) SHAKESPEARE W., o.c., Act. IV, sc. IV, v. 61-62 en v. 71-78.

(3) SHAKESPEARE W., *King Lear*, Act. I, sc. I, v. 36-120; Act. I, sc. IV, v. 299-301; Act. II, sc. IV, v. 145.

(1) SHAKESPEARE W., *Macbeth*, Act. I, sc. III, v. 48-69; Act. IV, sc. I, v. 71-72, v. 80-81, v. 92-94; Act. V, sc. VII, v. 42-45.

HOOFDSTUK II

DE PROFETISCHE GESTALTE

Elke figuur deelt op haar eigen wijze mede, datgene waarvan zij vervuld is, met een dynamiek welke in overeenstemming is met haar eigen gestructureerdheid, zowel in psychologische als in historisch-sociale zin, en met haar drang de huidige gegevens, zoals zij verband houden met het verleden, op haar eigen wijze te transcenderen. Het is dan ook zo dat elk onheilsvoorspellen, dat ten slotte één facet of één activiteit is van de profetische gestalte, moet gezien worden in het eigen historisch en bestaansperspectief van de mens, die voorspelt en van hem (of hen) voor wie het mededelen ervan al of niet tot onheilsvoorspellen wordt. Alvorens de profetische gestalte te behandelen zijn enkele vergelijkingen tussen de tot hiertoe verzamelde gegevens niet van enig belang ontbloot, omdat ze meteen enkele der belangrijkste kenmerken van deze gestalte doen naar voor komen.

Afdeling I

VERGELIJKINGEN

§ I. De profetes Cassandra, de profeet Jeremias, de ex-koningin Margaret.

Wanneer men de handelingen en de gebeurtenissen omtrent deze figuren overschouwt met de evolutie ervan van het begin tot het einde, dan ziet men dat deze hoofdpersonen zaken voorspellen die uitkomen : wij zijn het best geplaatst om te kunnen aanvaarden dat datgene, wat ze zeggen, voorspellen is van onheil, dat daadwerkelijk gaat gebeuren : dit is lang niet het geval voor de toehoorders in het verhaal of de legende en vooral niet bij Cassandra en Jeremias; wij kunnen zien dat ze een ontwerp maken dat in het nu zijn wortel vindt, waarmede het ogenblik waarop ze spreken, zwanger gaat; toch zijn wij het niet alleen, doch ook nog anderen zoals Laokoon, die het ontwerp mee kunnen maken. Door hun omgeving worden zij niet geloofd en als krankzinnigen of overlopers (Jeremias) beschouwd; ze stellen zich ook aan, onbegrijpelijk voor hem (of hen) tot wie het woord gericht wordt. Waarom? Toehoorders en voorspellers maken beiden een

verschillend ontwerp, ze beleven op verschillende wijze het nu en het komende, de voorspellers ontwerpen als het ware tegen draad in, tegen de 'draad', die de toehoorders beleven; Cassandra, Jeremias en Margaret zijn overtuigd dat ze het bij het rechte eind hebben en voorspellen met vurige nadruk : bij hen vindt men deze eigenaardige spanning terug, waarbij vooral bij Cassandra en Margaret ook de, vooraf reeds bestaande en nadien door het ongeloof nog versterkte, wraakzucht in zekere mate tot uiting komt. Vooral bij Jeremias en Cassandra, in mindere mate bij Margaret, is het voorspellen van het onheil tevens een ultieme poging tot redden, tot veranderen van de situatie, die nu bestaat en waarvan het komende een uitvloeisel is. Bij Cassandra en Margaret echter vindt men tevens het besef van het noodlot, m.a.w. het besef en de overtuiging, dat het zo zal verlopen en niet anders; dat Cassandra, in tegenstelling tot Margaret, wordt beschouwd als door een goddelijke macht beheerst, doet aan de menselijke belevingen en feiten niets af. Bij Jeremias echter staat de poging tot redden voorop, maar dan de redding in de geest van het woord van Jahweh, geborgenheid in Jahweh, geborgenheid in het boven-de-menselijke-gebeurtenissen-uit. Zijn hoop is zo rotsvast, dat hij bereid is om onmiddellijk te sterven en dit helemaal niet erg vindt in tegenstelling tot Cassandra, die, haar wraakzucht bevredigend, toch in grote angst haar dood tegemoet gaat. De redding is uiteindelijk de bedoeling van Jeremias : de wraakzucht tegenover de vijanden en de angst voor de dood bij Cassandra, worden liefde voor zijn volk en betrouwen op Jahweh bij Jeremias. Zowel Cassandra als Jeremias bevinden zich in de stroom van de geschiedenis van een volk, waarop ze ogenschijnlijk stroomopwaarts pogen te varen, doch in werkelijkheid wijzen naar de echte bedding en richting van de vloed.

§ II. Teiresias en Koning Lear.

Teiresias staat minder in dit grootse perspectief van de geschiedenis van zijn volk : hij is meer de ziener van het alledaagse, van het onmiddellijk gebeurende of zullende gebeuren. Het blijkt duidelijk hoe deze man te midden van zijn volk staat, mee-leeft met hen, poogt te redden wat er te redden valt; toch ligt in zijn voorspellen het besef van het noodlot. Tevens zet hij gedeeltelijk door zijn voorspellen de rampen van Oidipous in gang; in zijn

zeggen ervan komt de wraakzucht te voorschijn, hij blijft een mens. Hij komt met zijn voorspellen tegenover Oidipous slechts naar voor wanneer deze hem kwaad maakt, zodat men de indruk krijgt dat hij het zegt om ook eens wat hards te zeggen, als antwoord op de belediging; dit gaat echter nog steeds gepaard met een intens medeleven. Iets gelijkaardigs tegenover Kreoon in *'Antigone'*: „hij moet zijn tong beter leren bedwingen...”: hij heeft het verdiend. In deze laatste betekenis zijn ook de vermaledijdingen van Koning Lear te zien. Bij beiden eveneens, Teiresias en Lear, is hun mededelen een ontwerp, waarmede het heden thans is vervuld: Teiresias had inzicht in het karakter en de gedragingen van Oidipous, Lear had zijn dochters leren kennen, die mekaar vergiftigen. Dat Teiresias beroepsziener is sluit de zin van zijn gedragingen en belevingen als mens niet uit.

§ III. Oidipous en Macbeth.

Reeds bij Teiresias werd erop gewezen hoe zijn mededelen de rampen in gang zette. Ook een orakel dat langs de Puthia werd verkregen, had een dergelijk effect, namelijk dat betreffende Oidipous. Op het ogenblik dat zijn ouders en Oidipous het onheilsvoorspellend orakel aanhoren, beleven zij het als veel meer dan als een 'lege mogelijkheid'; ze beleven het ten volle als een onheilsvoorspellen: ze hebben de vaste overtuiging, dat het zal gebeuren (noodlotsbeleving). Afgezien van overwegingen van religieuze aard, wordt door deze overtuiging een richting gegeven aan het bestaan van Laios, de trotse, van Oidipous, de hoogmoedige, koppig volhardende, die niet wil uit de weg gaan voor Laios, van Iokaste, die zich maar laat begaan. Het zijn deze mensen zelf, die in hun overtuiging en in hun bestaan het mededelen der Puthia als een onheilsvoorspellen verwerkelijken. Dit mededelen is verder een ontwerp, dat zeer innig verbonden is met het menselijk bestaan (1). Wanneer Laios, Iokaste en later Oidipous zich het orakel tot een onheilsvoorspellen maken, dan ziet men hoe

(1) SOPHOKLES zelf en veel later SIGMUND FREUD, hebben hier scherp op gewezen: in v. 980-982 van zijn *Koning Oidipous* laat SOPHOKLES Iokaste ter geruststelling van Oidipous zeggen: „Tob niet om een huwelijk met uw moeder, want vele stervelingen reeds waren, in hun droom, met hun moeder gehuwd.”

innig de beleving ervan verbonden is met angst en met de heils- en reddings-betrachting; ze pogen zich te redden, doch overigens zonder iets aan hun koppig, trots of 'laisser-aller'-bestaan te veranderen; hierdoor gebeurt juist datgene wat het onheilsvoorspellen zal doen uitkomen. In de legende van Koning Oidipous ziet men hoe een mededelen slechts tot onheilsvoorspellen wordt door de overtuiging, de persoon en de wereld van hen, die ze aldus beleven: ze maken het ontwerp van de voorspellende tot het hunne. Typerend is ook de aanmerking van SOPHOKLES, waar hij het koor, wanneer het onzeker wordt of de voorspelling wel zal uitkomen, laat twijfelen aan de mogelijkheid van voorspellen. Het volk verwacht dat een voorspellen uitkomt, anders is de mededeling, het orakel, slechts onzin; voor het volk heeft de uitkomst slechts waarde.

Zoals voor de profetes Cassandra bij de herkenning van Paris, zoals voor Oidipous het orakel der Puthia, zet ook in *Macbeth* het onheilsvoorspellen der noodlotzusters het onheil in gang. Ook weer zoals in de andere voorbeelden is het slechts wanneer men het verloop van het stuk kent, dat het mededelen der noodlotzusters onheilsvoorspellen wordt. Voor Macbeth zelf heeft SHAKESPEARE het anders laten verlopen: het eerste voorspellen van de heks betreffende het koningschap is op dat ogenblik voor hem een geluksvoorspellen, het tweede en derde voorspellen lijkt hem ongerijmd en wordt niet geloofd. Macbeth denkt echter aan deze woorden terug, wanneer hij zijn leven bedreigd voelt: pas dan wordt het ontwerp van het komende niet-meer-heel-zijn-en-blijven tot het zijne.

Afdeling II

DE PROFETISCHE GESTALTE EN VERSCHIJNING

§ I

De profeet is, in de gewone betekenis van het woord, de persoon die *voór*-ziet, die *voór*-zegt. Het *zien* en het *zeggen* lijken zeer bijkomstig en slechts modaliteiten van de essentiële activiteiten van de profeet, die er in bestaan de toekomst te ontdekken, te ontsluiten en te verkondigen. Nochtans, wat de profeet zegt is slechts zeer bijkomstig vooruitlopend; zijn *zien* is niet noodzakelijk

gebonden aan de toekomst en heeft vooral een momentele waarde⁽¹⁾; zijn zeggen is niet een voorzeggen, maar houdt verband vooral met het ogenblik van het woord. Het zien en het zeggen houden ook verband met een zoeken van de profeet: wat hij ontdekt is niet de toekomst, maar het absolute. De profeet komt tegemoet aan de hunkering van de mens naar kennis, niet van morgen, maar van datgene wat is gebeurd; de profeet onthult en openbaart. De profeet neemt intens deel aan de stroming, waarin hij zich met de anderen in de wereld bevindt, aan het transcenderen. In dit deelnemen (*participation mystique*?) geeft hij zich aan de anderen, hij aanvaardt, interpreteert en geeft door. Hij staat tegenover de andere-niet-mede transcenderende in een geschiedenis, in een geschieden. De profeten zijn aldus in een breed perspectief te beschouwen als een orgaan, een instrument: „Ce n'est pas, de prime abord, le contenu du message prophétique qui importe, mais la manière dont le prophète est contenant de ce message. Manière combative, organisatrice, instrumentale. Un temps métaphysique s'y donne. Un temps physique s'y transforme. La prophétie n'est pas seulement le bien d'une révélation. Elle est le chantier de toute expérience révélée” (2).

§ II

Over de eerste betekenis van het woord *προφήτης* is reeds veel discussie geweest; deze is dan ook veelal te wijten aan de eerste lettergreep *προ*. Hieraan worden verschillende betekenissen gegeven: *προ* = heraus, eruit, naar buiten, of *προ* = vorher, vroeger, vooraf, vooruit, van tevoren. Volgens PEUCKERT (3) zou de oorspronkelijke betekenis zijn 'heraus', en volgens deze opvatting is de profeet een spreker, een verkondiger. Het onbekende, het verborgene, en daarmee ook het verborgene in de toekomst worden verkondigd, zodat het weten ook hieromtrent in het begrip 'profeet' ingesloten wordt. Sinds de laat-joods-christelijke tijd, meent PEUCKERT, werd deze eigenschap, dat de profeet een toekomstwetende is, meer beklemtoond en geldt hij als een verkondiger van de toekomst, als een ziener in de toekomst, een vooruit-speller der toekomst. Doch, vervolgt hij, waarzeggers en zieners

zijn ook voorspellers der toekomst, zonder dat men ze eigenlijk als profeet kan beschouwen. Bij beide groepen treft men zowel een intuïtief (onmiddellijke innerlijke bewustwording) als een inductief (door duiding van tekenen) schouwen aan. Ook beiden voorspellen iets omtrent gebeurtenissen (ev. van eschatologische) van wijddragende aard, bijvoorbeeld over het lot van een volk (voorspellingen van de prinses Cassandra) of over het privaat leven (voorspelling van de dood van Koning Achab door de profeet Elias).

Volgens VAN DEN BUSSCHE is profeet, hij die spreekt in de plaats van iemand (*προ* = in de plaats van); „hij is meer woordvoerder (*forthteller*) dan voorzegger (*foreteller*). Weissagung is geen Wahrsagung” (1). Volgens hem zijn het politie-agenten, die staan waar er gevaar is of waar het reglement dreigt overtreden te worden; hun woord is geen speculatie van magiërs over de toekomst, maar een dwingende wekroep voor de generatie, waartussen zij leven; ze geven geen preciese details, doch de richting aan. De begrippen profeet en voorspeller worden wel vaak door mekaar gebruikt in het gewone spraakgebruik.

Toch is het voorzichtiger, om verwarring te vermijden, de naam 'profetie' te bewaren voor een bepaalde groep van voorspellingen en met de theologen, de naam profeet te bewaren voor hem, die ijvert en die, door een goddelijke geest geïnspireerd, min of meer in een extatische vervoering, verantwoording en opheldering geeft (2). Deze definitie is sterk geïnspireerd door de bijbelse opvattingen, die de nadruk leggen op de leerfunctie der profeten, die echter ook dreigen met nood, honger, ziekten, oorlog en 'het einde'.

Ingaan op het probleem der echte en valse profeten zou te ver leiden. Dit ligt meer op juridisch en theologisch terrein en veronderstelt juridische en theologische kennis om te kunnen nagaan of een verkondigde leer echt (van een bepaald standpunt uit) of niet echt is. Wellicht kan men ze feitelijk slechts kennen aan de vruchten die ze opleveren (3)? Op de psychiater berust echter alleen de taak na te gaan of iemand, die een bepaalde leer

(1) NEHER, o.c., p. 1.

(2) NEHER A., *L'essence du Prophétisme*, P.U.F., 1955, p. 2-3.

(3) PEUCKERT, o.c., VII, p. 338 e.v.

(1) H. VAN DEN BUSSCHE, *De Profetie in Israël*, Uitg. Die Graal, Gent, 1959, p. 3 en 4.

(2) THOMAS VAN AQUINO, *Summa Theologica* Qu. 171, Art. 1, Sol. 4 en Qu. 172; zie ook PEUCKERT, o.c., p. 340.

(3) *De Bijbel*, Mattheus, VII, v. 15-16 e.v.

verkondigt als profeet, psychopathologische verschijnselen vertoont of niet, of zijn verhouding met de wereld door de meeste mensen invoelbaar en medebeleefbaar is of niet, of hij wel in dezelfde wereld leeft als zij of niet. Hierbij moet echter voor ogen gehouden worden dat elke tijd zijn waarheid heeft, of liever, dat, zoals VAN DEN BERG het formuleert, elke tijd een bepaald levenspatroon en een schema van inzicht bezit, dat tot zien en begrijpen van bepaalde voorvallen en verbanden uitnodigt en de toegang verspert tot het zien en begrijpen van andere voorvallen en andere verbanden, die in het inzicht niet passen — doch die even reëel zijn en even waar (1). Voor een studie van de echte en valse profeten zij dan ook verwezen naar de werken van NEHER, QUELL, VON MURALT, HEIMANN, e.a.

§ III

Bij het beoordelen van de profeet en zijn gedragingen mag men zich niet blind staren op zijn leerfunctie en op datgene wat hij te zeggen heeft; dit is immers slechts één aspect van zijn gestalte. Het andere is hijzelf, de mens door wie de profetische gestalte wordt verwezenlijkt. Zijn concrete verschijningsvorm wordt mede bepaald door zijn persoonlijk temperament, karakter, ontwikkelingsgraad, levensomstandigheden, sociale conditie, enz..., immers zijn eigen mens zijn is niet vernietigd (2), maar staat juist in functie van het beoogde doel. De profeet behoudt zijn eigen persoonlijkheid en karakter, en zijn voorspellen van onheil is er dan ook niet steeds alleen om en voor de anderen, zoals blijkt uit de volgende anecdote: de profeet Jonas had de ondergang van Ninive voorspeld; de koning en de inwoners kregen spijt en trokken het boetekleed aan; Jahweh spaarde hen hierom en voerde de voorspelling (= dreiging) niet uit: „maar juist hierom was Jonas zeer ontstemd en vertoornd” (3).

De magische en mystieke aanleg, de neiging tot het religieuze en vroomheid, de zin soms voor het plechtige, de woede-aanvallen, de bedreigingen, de neiging tot zwerven, de wraakzucht, het proselytisme, hun liefde voor het volk, hun neiging om in extase,

in trance en in delirante toestand te komen, het krijgen van visioenen en hallucinatoire belevingen, hun neiging voor het geheimzinnige en voor het bezig zijn met het grootste onheil, de catastrofe naast het grootste heil, hun kwaliteiten als toneelspeler en zin voor het theatrale, hun aanleg tot versterkt emotioneel beleven van droevige en aangename zaken, hun neiging tot exaltatie en paroxysmaal reageren, het dwangmatig gedrongen worden om te voorspellen en vooral ook om het woord te voeren, de angst voor de ondergang, hun zin voor rechtvaardigheid, het naar voor brengen van tal van grieven tegenover de maatschappij of één persoon, hun hoop op redding, dit alles waarvan men nu de ene, dan weer de andere kenmerken bij de een of de andere terugvindt, kan niet enkel verband houden met hun leerfunctie en met datgene wat voorspeld wordt, doch wel met hun wijze van mens zijn. Het is dan ook onmogelijk de profetische gestalte, die zich manifesteert in een mens van vlees en bloed, nader te begrijpen, zonder op deze wijze van mens zijn nader in te gaan.

§ IV

Men kan bijvoorbeeld in de profetische gestalte een overheersing herkennen van de door SZONDI (1) beschreven P-vector, de *Paroxysmaltrieb*. Hij noemt deze de drift van het zich ethisch-moraal verhouden, samengesteld uit een ethos- (e) en een moraal-factor (hy); een andere naam is de verrassingsdrift. De e-factor manifesteert zich als een wens te doden en als innerlijke wet tegen het doden en houdt verband met iemands aanleg tot godsdienst en ethiek. In positieve zin manifesteert zich deze factor als een Abel-behoefte, d.w.z. als een tendens naar het goede, naar collectieve gerechtigheid, tolerantie, goedigheid, bereidheid tot hulp, vroomheid, mildheid, het goede willen, het bezitten van de mogelijkheid tot deelname, van waarheidsliefde, van waarderen, kortom als een ethische drang. In negatieve zin manifesteert deze factor zich als een Kaïn-behoefte, als een tendens tot het kwade, tot stuwing van woede, haat, toorn, nijd, tot ongerechtigheid, onverdraagzaamheid, ijverzucht, wraakzucht en een ontkennen van

(1) VAN DEN BERG J. H., *Het Menselijk Lichaam I*, Uitg. Callenbach, Nijkerk, 1959, p. 162.

(2) VAN DEN BUSSCHE H., *De Profetie in Israël*, o.e., p. 5, 7, 13.

(3) *De Bijbel*, Jonas, IV, v. 1.

(1) L. SZONDI, *Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik*, Bd. I — Textband, Verl. H. Huber, 1960, p. 37-42 et passim; E. SCHNEIDER, *Der Szondi-Versuch*, Verl. H. Huber, 1952; L. SZONDI, *Triebpathologie*, Verl. H. Huber, 1952, p. 491 e.v. et passim.

waarden, en wel vooral als een drang tot explosief loskomen van opgestuwde affecten.

Nu kan iemand, gelijk welke mens, en men vindt dit vooral ook bij tal van profetische figuren terug, elementen zowel van de positief als van de negatief gerichte behoeften in zich verenigen; dit manifesteert zich dan als een gemengd voorkomen ervan. Mozes is het type van de wet en het gebod, doch ook de negatie van een moordenaar in de wet: „Gij zult niet doden”. Zo kan een stuwung van woede optreden, omdat het goede niet tot stand komt; het Kaïn-element bv. toorn, woede komt ook niet ingebed in de behoefte van het goede voor bij sommige profeten, zoals uit het gegeven voorbeeld van Jonas kan duidelijk worden. Inzonderheid echter manifesteert zich in alle heftigheid bij de profetische gestalten de Abel-behoefte (e +).

Bij de profetische gestalten ziet men echter nog kenmerken van de andere factor (hy) van dezelfde drift-vector optreden: deze manifesteert zich vooral als een geldingsdrang, een drang zich te vertonen of zich te verbergen. In positieve zin manifesteert hij zich als een schaamteloos zich tentoonstellen, als een zoeken naar bijval, als een ijdelheid en toneelspelerij, kortom als een geldingsdrang. In negatieve zin manifesteert deze factor zich als een behoefte om zich beschaamd te verbergen, een neiging tot angstig zijn en schuld gevoelen. Nu vindt men deze drang tot toneelspelen, tot optreden in het openbaar, in zekere mate terug bij een aantal profeten, zoals bv. bij de profetes Kassandra, evenals een drang om zich te verbergen en een sterke angst. Angst bv. kan echter ook samen voorkomen met bereidheid tot hulp, waarheidsliefde en een tendens naar gerechtigheid.

Mede in hun epileptoïde existentie verwerkt verschijnt ook nog de overkoepelende en integrerende Ik-dynamiek zich uitdrukkelijk in een eigenzinnig, koppig, onwankelbaar volhouden. Volgens SZONDI manifesteert zich deze Ik-dynamiek als een Sch-vector, de Ik-drift genoemd, waarbij een k- en een p-factor kunnen onderscheiden worden. In positieve zin manifesteert zich de k-factor als een tendens tot egoïsme, egocentrisme, tot machtswellust, nuchterheid, heerschappij van het verstand, drang tot kennis en liefde voor logica, realisme, rationalisme, orderingsdwang en precisie. In negatieve zin als een neiging tot verdringing, ontwaarding en destructie.

In zekere mate vindt men ook tal van deze kenmerken bij

verschillende profeten terug: destructiedrang van de bestaande orde (omdat ze slecht is!), nuchterheid, realisme, enz.... In positieve zin manifesteert zich de p-factor als een neiging tot extravertie, gepassioneerd zijn, als een aanbiddingsdrang, geestdrift en dweperij, enthousiasme, bezetenheid, partijdigheid, pathetiek, enz....; in negatieve zin als een neiging tot zelfonderschatting, voorzichtigheid, zoeken van een zondebok, overgevoeligheid, ressentiment, beschuldigingsdrang, querulantendrang. In hun reactie-uiting tegenover de bestaande orde vindt men tal van deze neigingen terug bij de profeten, zij het dan dat ze voor de goede zaak worden gebruikt, maar toch enigszins driftmatig gegeven bij de profeet aanwezig zijn en zelfs in zeer uitgesproken mate soms. Tal van kenmerken van het karakter van de profeten vindt men terug bij het door SZONDI beschreven epileptoïde karakter.

§ V

Bij het beschouwen van de profetische gestalte wordt dan reeds iets duidelijk van de wijze waarop de elementen die verband houden met het onheilsvoorspellen, in de voorbeelden uit het eerste deel, zeer pregnant, zij het dan profetisch gekleurd, zich manifesteren: zoals de hoop op de toekomst, de hoop te redden en te kunnen ontsnappen, het drangmatig gedwongen zijn het door hen beleefde onheil uit te drukken, hun agressiviteit, koppig volhouden, angst en heilsovertuiging. Hierbij voegt zich dan nog een voornaam feit, dat zij even weinig geloofd worden door hun omgeving, als een aantal in de voorbeelden opgegeven gevallen, tevens dat zij door hun voorspellingen vaak onheil in gang zetten (cfr. Oidipous en Macbeth).

In het volgende deel zal dan ook worden gepoogd op de verschillende elementen van deze onheilsvoorspellende wijze van mens zijn nader in te gaan, langs de weg der psychologie met behulp van gegevens uit volkenkunde en filosofie.

DEEL III

ELEMENTEN VAN EEN BEGRIPSBEPALING VAN HET ONHEILSVOORSPELLEN

Kenmerkend is dat het voorspellen bij de verschillende volkeren meestal een mededelen is van onheil. Dit merkte ook Aischulos reeds op in de vijfde eeuw vóór Christus : „Voorspelde ooit iemand vrolijk nieuws? Immers, juist uit het geschieden van onheil blijkt de zin van het verwekken van ontzetting door de profeet" (1). „Selten ist auch Voraussage einer späteren Heilszeit" (2). Onheilsvoorspellen komt ook vooral voor in eschatologische samenhang en is in de latere eeuwen veelal gesteund op bijbelse gegevens (Antichrist, jongste dag, enz...). Kenmerkend ook voor het ontstaan van het voorspellen is de uitwendige situatie; hoogtepunten van geestelijk en politiek leven zijn hoogtepunten van voorspellen (3). De wereldoorlog-voorspellingen in perioden van sociale spanning zijn hiervan ook een voorbeeld. Het jaar 1000 is een beroemd voorwerp geweest van talrijke voorspellingen in eschatologische zin : men dacht dat dit cijfer het einde betekende van het leven in het universum (4).

Doorheen de eeuwen heeft de mens getracht zijn geborgen-zijn en heel-zijn te beveiligen tegenover eventuele gevaren, die des te harder kunnen toeslaan naarmate ze onverwachts optreden. De mens, als zorgend zich — om zichzelf en de anderen — in de toekomst ontwerpend en beseffend, dat hij steeds maar weer tekort komt in zijn inzicht omtrent dreigende gevaren, bedient zich van hulpmiddelen. Hieruit ontstaan dan ook de vele modaliteiten en wijzen om het toekomstige te doorvorsen en ontstaat het beroep van 'toekomstvorser' : ziener, waarzegger, orakelzegger en duider, enz... Onvermijdelijk zou de godheden hier een ingevende rol worden toebedeeld en zou het noodlot een groot belang krijgen ; allerlei mystieke en magische opvattingen zien het daglicht ; aan allerlei kleine dingen wordt belang gehecht (voortekens). In zijn zorg om geborgen te zijn voorbetekent, voorvoelt en voorziet de mens : vaak juist en dikwijls onjuist wat betreft de uitkomst.

Bij de ordening van deze enkele gegevens werd uitgegaan van enkele opvattingen omtrent het bijgeloof naar de meer wetenschappelijk-volkenkundige opvattingen omtrent het voorspellen, tensinde de populaire meningen, het fenomeen zelf en de verdere vraagstelling nader te kunnen toelichten.

(1) Het koor in Aischulos, o.c., v. 1132-1135.

(2) PEUCKERT, o.c., VII, p. 361.

(3) PEUCKERT, o.c., IX, p. 359 en 435.

(4) VULLIAUD PAUL, *La fin du monde*, Payot, 1952, p. 91.

HOOFDSTUK I

HET BIJGELOOF

Enkele woorden vooraf betreffende het bijgeloof zijn hier volledigshalve wel op hun plaats. Het bijgeloof, meent WYRSCH, is een algemene opvatting, die niet gegrond is door een bepaalde godsdienstige opvatting en in tegenspraak is met een wetenschappelijke opvatting van de natuur van die tijd. Woorden, daden en ruimte wordt een objectieve almacht toegeschreven. Achter de uitspraak : „Weten is macht” steekt volgens hem een stuk bijgeloof : immers, weten is weten en niets anders en het kan hoogstens iemand die machtig is, nuttig zijn dat hij ook iets weet. Het bijgeloof is iets, dat in sommige omstandigheden telkens weer opduikt en zekerheid geeft tegenover het onberekenbare, het toevallige, het willekeurige waarmede de mens in aanraking komt in zijn handelen en onderscheiden, in de natuur, bij zijn medemensen en bij zichzelf; aldus komt het bijgeloof een algemene menselijke zwakheid tegemoet. Enigszins te vergelijken met het bijgeloof, is, volgens WYRSCH, de wetenschap : beide streven ernaar, en ze lukken er ook voor een groot deel in, de gebeurtenissen in de wereld berekenbaar en beheersbaar te maken. Ze worden berekenbaar door het inzicht en beheersbaar door de techniek : dit is wetenschap. Berekenbaar door de kennis van voortekens, aanwijzingen en orakels, beheersbaar door de techniek van magische gebaren, animistische toverspreuken, belezen en talismannen : dit is bijgeloof (1).

Volgens KIERKEGAARD daarentegen is bijgeloof een vorm van onvrijheid en er wordt in het bijgeloof aan de objectiviteit een macht toegekend, waarbij de onvrijheid niet wil dat aan die betovering een einde komt; het bijgeloof heeft geen geloof in zichzelf, het is een angst voor het geloof (2).

Hoezeer bijgelovige praktijken kunnen samenhangen met afweer van een mogelijk, komend, onbestemd onheil, en aldus door deze afweer een onheilsvoorspellen inhouden, blijkt uit enkele voor-

(1) WYRSCH JAKOB, *Aberglaube und Wahn*, Neue Schweizer Rundschau, 1951-1952, p. 205, 207, 214, 217-218.

(2) KIERKEGAARD SØREN, *Begrebet Angst*, 1844; Ned. Vert. *Het begrip Angst*, 1958, Bijevelde, Utrecht, p. 144 en 148.

beelden die men aantreft in Vlaanderen : het krijgen van wat zout van een gebuur brengt zeker onheil, tenzij men een geldstuk, al was het het kleinste dat er bestaat, ter betaling geeft; een mes of zelfs een stopnaald ten geschenke geven snijdt en steekt de liefde af, enz... Het betalen hiervoor 'bewerkt' dat onheil hierdoor in de toekomst uitgesloten is. Het in praktijk brengen der afweermiddelen wijst er op zijn minst op dat het onheil er zou kunnen zijn; deze praktijken komen tegemoet aan de nood aan geborgen-zijn en heel-zijn van de mens.

Het bijgeloof speelt bij de populaire opvattingen omtrent het voorspellen onmiskenbaar een rol. FREUD meent dit verschijnsel psychoanalytisch te kunnen verklaren : zoals angst, droom en de *daimoon* is bijgeloof een psychologisch gebeuren, dat voor het psychoanalytisch voren geweken is (1). Het duidelijkst ziet hij dit bij de vaak zeer intelligente, met dwangdenken en dwangtoestanden behepte nerveuzen : het bijgeloof stamt uit onderdrukte vijandige en wreedaardige opwellingen. Bijgeloof is groten-deels onheilsverwachting : vooral de persoon die anderen kwaad wenst, doch zulke wensen ingevolge zijn opvoeding in het onbewuste verdringt, zal de straf voor deze onbewuste boosheid als een onheil, dat eigenlijk in hem dreigt, van buitenaf verwachten (2).

Het zou buiten het bestek van deze paragraaf vallen verder in te gaan op het bijgeloof; evenmin zullen worden behandeld de buitennatuurlijke (occulte, paranormale) of bovennatuurlijke machten, waaraan het onheilsvoorspellen wordt of kan worden toegeschreven, omdat hier, zoals reeds aangegeven in de titel van dit werk, de psychologische benadering en het menselijk aspect van het onheilsvoorspellen worden beoogd.

HOOFDSTUK II

VOLKENKUNDIGE BEGRIPPEN

Omwillen der overzichtelijkheid zullen hier drie hoofdgroepen van verschijnselen worden onderscheiden, waarbij of waardoor de mens iets te weten komt over de toekomst en het daarin gelegen onheil. In de eerste groep ligt de nadruk op een of andere techniek om de toekomst te doorgronden : dit is het geval met de mantiek, de orakels en de waarzeggerij. In de tweede groep ligt de nadruk op het spontaan kennis krijgen van de toekomst : voorgevoel, voorzien, voorbeteekening, voortekens. In de derde groep ligt de nadruk op de mededeling : profetie, voorspellen (1).

Afdeling I

DE DOORVORSINGSMETHODEN

De toekomst wordt hier doorvorst. De mens is begerig de donkere sluier der toekomst te doorboren en heeft niet genoeg aan een blik die hij hiervan onverhoopt opvangt; hij tracht het geheimzinnige van het komende te doordringen : dit brengt hem ertoe de toekomst te ondervragen (*augurium* der oudheid) (2).

§ I. De Mantiek.

Zij bestaat thans nog volop zowel bij primitieve als meer geëvolueerde volkeren, zij het in verschillende vorm. Hierbij legt de mens op een planmatige en schijnbaar wetenschappelijke wijze de door hem opzettelijk teweeggebrachte tekenen uit (magische opvatting). Het woord mantiek (*μαντική*) betekent echter veelal ook alle soorten van voorspellingen vanaf de eenvoudige duiding van een toevallig teken tot de moeilijkste vormen van de zogenaamde wetenschappelijke magie (3).

Als tekenen die bij de meer primitieven teweeggebracht werden noemt men het opsprengen van de gal, het wegglijden der darmen,

(1) FREUD S., *Totem und Tabu*, G.W., IX, p. 119.

(2) FREUD S., *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, G.W., IV, p. 289.

(1) Bij de beschrijving van de verschillende volkenkundige verschijnselen, worden hier voor een groot deel gegevens geput uit HOFFMANN-KRAYER, HANNS BÄCHTOLD-STÄUBLI e.a., *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, 1927-1942, Uitgeverij Walter de Gruyter & Co., 10 delen.

(2) FEUGKERT, *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, VIII, p. 1754-1755.

(3) HEROLD, *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, VI, p. 1255-1256, p. 1261.

enz... bij het doden van een dier. Als voorbeeld van een ziener uit de oudheid heeft men Teiresias uit Thebe. In de huidige beschaving kan men hieronder nog noemen de cartomancie, het spiritisme e.d. De aanvankelijk privaat beoefende mantiek ging vlug naar een priester of beroepsziener over; deze zieners waren vaak geleerden, die de betekenis der kwade voortekenen poogden te ontcijferen. Naast deze meer planmatige, bestaat er ook een vorm waarbij de ziener zich kunstmatig in een extatische toestand kan brengen, die gepaard gaat met hallucinaties, illusionaire zichten, voorstellingen en intellectuele visioenen, waardoor de helderziendheid in de ruimte, verleden en toekomst wordt bevorderd; de stem van een god, daimoon of geest zou hier een rol spelen (mystieke opvatting).

§ II. Het Orakel.

Hieronder wordt verstaan elk gebruik van een opzettelijk door de mensen verwezenlijkt teken, aan welker gegevens een betekenis en een antwoord worden toegekend, dit met de bedoeling het verborgene te ontsluiten; in tegenstelling tot de mantiek is de interpretatie ervan eerder kunst- en systeemloos (1).

Als voorbeeld uit de oudheid zijn de bekende Puthia en het orakel uit de legende van Oidipous te vermelden. In de huidige tijd bij voorbeeld bestaat de volgende praktijk in het Hannoverse: op de tafel bij een huwelijksfeest worden vóór de bruid en de bruidegom twee kaarsen gesteld, die men laat uitbranden om hieruit af te leiden wie van beiden eerst zal sterven (2).

§ III. De Waarzeggerij.

Hierbij worden natuurlijke, spontaan ontstane tekenen geïnterpreteerd (3), al of niet planmatig of schijnbaar wetenschappelijk verantwoord. Hieronder vallen de astrologie, de ornithoscopie (bestuderen van de vlucht der vogels, het kraaien van de haan, e.d.), het branden van het vuur, de studie der zonsverduisteringen en aardbevingen, de cheiromancie, enz... Niet iedereen was van het nut van het waarzeggen steeds even sterk overtuigd: reeds in

(1) HEROLD, o.c., VI, p. 1261-1262.

(2) PEUCKERT, *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, VIII, p. 1759.

(3) HEROLD, o.c., VI, p. 1261.

412 vóór Christus schreef EURIPIDES dat het niet de offervlam is die de nietsdoener verrijkt, maar dat de rede en de energie de beste waarzeggers zijn (1).

Dat het bedrog hierbij veel voorkwam, behoeft weinig betoog; dit was voor VOLTAIRE aanleiding te zeggen: „Quelqu'un a dit que le premier devin, le premier prophète, était le premier fripon qui avait rencontré un imbécile." Wellicht waren het ook dezelfde misbruiken die ERASMUS over de bijgelovigen deed schrijven: „Hoe meer zulke verhalen in strijd met de waarheid, des te eerder vinden zij geloof en des te aangenamer kittelen zij de oren. En zij zijn niet alleen van verbazend veel nut om de verveling te verdrijven, maar er valt ook bij te verdienen, vooral voor priesters en predikers" (2). In België is het beoefenen van het waarzeggen als beroep bij de wet verboden (3). Mantiek, orakel en waarzeggerij zijn vanzelfsprekend nauw aan elkaar verwant.

Afdeling II

DE SPONTAAN OPTREDENDE FENOMENEN

§ I. Het Voorteken.

Onder voortekenen (*Vorzeichen*) wordt in het algemeen in de Volkenkunde verstaan alles wat een in de toekomst liggende gebeurtenis en haar verloop toont en vóór-tekent. In sommige streken van Vlaanderen is een huilende hond in de nacht het voorteken van het overlijden van een naastbestaande of bekende. In het Frans is bekend de uitspraak over de spin: „Araignée du soir, bon espoir; araignée du matin, chagrin." De betekenis van het voortekenen ligt vast (4).

(1) EURIPIDES, *Helene*, v. 757.

(2) ERASMUS D., *De Lof der Zotheid*, Vert. Dr. J. B. Kan, De Nederl. Boekh., 1947, p. 81.

(3) „Met geldboete van vijftien frank tot vijf en twintig frank en met gevangenisstraf van een tot zeven dagen of met een van die straffen alleen worden gestraft: 1° de lieden die van het waarzeggen, van het voorspellen of van het uitleggen van de dromen een beroep maken. Worden in beslag genomen en verbeurd verklaard de tuigen, gereedschappen en kledingen die tot het uitoefenen van het beroep van waarzegger, voorspeller of droomuitlegger dienen of bestemd zijn; 2° ... Belgisch Strafwetboek, 1838, 363, 1."

(4) PEUCKERT, o.c., VIII, p. 1730-1731.

§ II. De Voorbetekening.

Van voorbetekening (*Vorbedeutung*) wordt gesproken wanneer een opvallende, ongewone gebeurtenis door haar bijzonder karakter tot het inzicht brengt, dat het meer dan een gewoon feit is; anders gezegd dat het „etwas bedeute”. „Was es bedeutet, bleibt entweder noch dunkel oder wird dumpf erahnt, ertastet” (1).

De betekenis ligt niet vast en het ligt aan de mens zelf of hij de zin en de betekenis van het gebeurde erkent, in tegenstelling tot het voorteken, dat vast ligt en meer geldt voor een veelal grote groep mensen. Iets kan vandaag dit, morgen iets anders betekenen. De betekenis is beperkt tot de enkeling in zijn situatie.

Het voorbetekenen van onheil is volgens PEUCKERT vaak verbonden aan een psychisch depressie-gevoel, dat moederbodem kan zijn van waaruit het voorbetekenen opwelt, ofwel, zegt deze auteur, werkt een uitwendige omstandigheid of verloop van omstandigheden zo sterk prikkelend op het zieleleven van een mens of groep mensen in, „dass aus dem 'Zeichen' die böse 'Ahnung' keimt” en hieruit het voorbetekenen ontstaat (2).

§ III. Het Voorgevoel.

Hierbij beleeft de mens meestal in een gedeprimeerde stemming, een nabijzijnd onheil. PEUCKERT haalt hierbij het voorbeeld aan van het gevoel van vrees en onrust dat ontstaat bij sommige mensen wanneer ze het huis binnentreden, waar een rover verstoort is. De opwerping, die zich opdringt, is de vraag of het geen toevallig gevoel van onrust is, dat wel zeer vaak bij de mens aanwezig is in duisternis en eenzaamheid, en dat, door het feit dat het uitkomt, als een voorgevoel wordt geduid. Hij meent dat in de verschillende culturen het voorgevoel een uitdrukking van depressie, zwakheid en angst is, die haar object vindt in de levensverschijnselen die de drager van het voorgevoel te na liggen. Zeer kenmerkend is verder, dat men als hoofdinhoud van het voorgevoel meestal aantreft ongeluk, catastrofes, dood, vooral betreffende het eigen zelf, de naastbestaanden of mensen als deel van een groter geheel. Bepaalde families zouden hiertoe een bijzondere psychische aanleg hebben. PEUCKERT beschrijft hoe een voorgevoel

(1) PEUCKERT, o.c., VIII, p. 1731.

(2) PEUCKERT, o.c., VIII, p. 1688-1689.

zich niet enkel als een gevoelsdruk en vermoeden kan uitdrukken, maar ook door een handeling; het kan tot gelijk welk handelen drijven dat men niet altijd als logisch kan betitelen: bijvoorbeeld iemand wordt gedwongen zijn bed in de andere hoek van de kamer te stellen, terwijl 's nachts de zoldering neervalt daar waar het bed eerst stond (1).

§ IV. Het Voorzien.

Onder het voorzien (*Vorgeschichte, Vorspuk, Vorschau*) verstaat PEUCKERT een visionaire beleving, waarbij het toekomstige in beelden zintuiglijk gezien wordt; soms is het beeld acoustisch. Deze belevingen treden op zonder, ja zelfs tegen de wil van de ziener. Het beeld kan tot een detail of enkele trekken beperkt blijven. „Das Gesicht des Schichters kündigt gewöhnlich bedeutungsvolle, durchweg unangenehme Begebenheiten des Lebens, Todesfälle, Leichenzüge, Brände, Kriege” (2). De voorziening kan zowel het privaat (huwelijk, dood, enz...) als het openbaar (watersnood, oorlog, enz...) leven betreffen.

Afdeling III

HET MEDEDELEN : DE PROFETIE EN HET VOORSPELLEN

De leek beschouwt de benaming profetie als synoniem van „verhaal van gebeurtenissen in de toekomst”, al of niet door een hogere macht ingegeven. Het is echter aangewezen onderscheid te maken tussen profetie en het voorspellen. Zoals reeds aangegeven is *profetie* te beschouwen als een uitspraak, al of niet gepaard met of onder de vorm van een voorzegging, die samenhangt met een zedelijke gedachte, en verband houdt met een wijder perspectief zoals de geschiedenis, de ontwikkeling van een volk en het gebeuren binnen een sociaal verband; de profetie betreft meer het heil en onheil van een volk, het bestaan van dat volk. Het *voorspellen* kan, zoals gezegd, verlopen binnen het kader van een profetie, doch ook even goed daarbuiten; het voorspellen is het „spellen” van het toekomstige gebeuren omtrent een individu,

(1) PEUCKERT, o.c., VIII, p. 1684-1688.

(2) PEUCKERT, o.c., VIII, p. 1692-1693 en 1701.

een enkeling of beperkte groep, zonder dat dit noodzakelijkerwijze slaat op een breder verband. Het voorspellen is ook het fenomeen, het gebeuren zelf; het is niet alleen het feit van het zeggen, maar ook het gebeuren in zijn evolutie, in zijn dynamiek van menselijk ontwikkelings- en groeifenomeen.

HOOFDSTUK III

KRITISCHE BESCHOUWINGEN EN BESPREKING

§ I

Het komt er praktisch op neer dat het volk enkel „echte” onheilsvoorspellingen kent, namelijk deze voorspellingen die door ingeving of voorgevoel op bijna magische, niet nader te specificeren wijze zouden totstandkomen. Zo worden populair ook tal van andere soorten voorspellingen ook voor „echt” (met magische bijklank) gehouden.

Een eerste voorbeeld is het *vaticinum ex eventu*. Hierbij wordt uitgegaan van het gebeurde: pas na de gebeurtenis wordt een 'voorspelling' gemaakt, die gesitueerd wordt als zijnde verricht daarvóór. Ook kan een voorspellende betekenis worden gehecht aan bepaalde uitspraken: deze zijn dan slechts te begrijpen nadat een of andere gebeurtenis heeft plaats gegrepen en men de vroegere uitspraken hiermee min of meer willekeurig heeft in verband gebracht. Dit soort voorspellen bracht PASCAL ertoe te zeggen: „On n'entend les prophéties que quand on voit les choses arrivées...” (1). Uitspraken van Nostradamus zijn hiervan een voorbeeld (2): „Les évènements qu'il prophétise sont décrits de telle sorte que leur prédiction, incompréhensible avant leur venue, s'éclairera pour ceux qui en seront les témoins” (3). Pas door de betekenis, die men na de gebeurtenissen aan die uitspraken geeft, kan men ze verstaan als een voorspellen.

De 'wens'-onheilsvoorspellingen zijn een ander voorbeeld: ze worden populair als zgn. 'echte' voorspellingen beschouwd, doch komen tot stand op basis van een wens; hoewel het volk ook de verwensing kent („Dat hij doodvalt!”), wordt de 'wens'-onheilsvoorspelling („Hij zal doodvallen”) niet steeds als zulksdanig geduid. Voorbeelden hiervan zijn de hoger genoemde vermaleddijdingen van King Lear en Margaret.

Nog andere voorbeelden zijn de 'geleerde' of 'logische' onheils-

(1) PASCAL B., *Pensées* in *Œuvres complètes*, Bibl. de la Pléiade, 1957, p. 1237.

(2) PEUCKERT, o.c., IX, p. 435.

(3) PICHON J. C., *Nostradamus et le secret des temps*, Uitg. Les Productions de Paris, p. 120.

voorspellingen : het zijn aangiften die populair als voorspellingen worden beschouwd, doch op grond van een wetenschappelijke of logische redenering totstandgekomen zijn.

§ II

Zeer belangrijk voor het totstandkomen van het voorspellen is het onheil voor de mens ; het is vooral, wanneer alles zeer goed gaat, dat de mens verlangt dit goed gaan en zijn heil te vrijwaren en te bewaren. Het is dan ook helemaal niet onbegrijpelijk, dat het onheilsvoorspellen in de loop der geschiedenis en ook thans nog vaak totstandkomt in het kader van een godsdienstige gebeurtenis : beide immers hebben te maken met het heil van de mens en van het volk. Het is zelfs zo, dat waar het niet in het kader van een godsdienstig gebeuren totstandkomt, er populair zo vaak gedacht wordt aan een verband met bijgeloof. Dit is ook niet helemaal van grond ontbloot : immers, ook weer in bijgeloof streeft de mens ernaar het onberekenbare, willekeurige en toevallige beheersbaar en berekenbaar te maken door allerlei magische technieken, die noch met een dienst van een god, noch met een logisch redeneren te maken hebben. Het is ook op deze drie terreinen : godsdienst, wetenschap en bijgeloof, dat de mens een verzorging van zijn heil betracht en door positieve relaties, positieve kennis en magische fantasieën zijn relaties met de wereld en de bovenwereld (èn de onderwereld), m.a.w. met al het zijnde en het bestaande tracht vast te omlijnen en langs bepaalde wegen verwerkelijkt.

Orakels, waarzeggerij, enz... zijn als enkele wegen te beschouwen langs waar de mens dit tracht te verwezenlijken. Bij de primitieve volkeren lagen hierbij de godsdienstige, wetenschappelijke methode en de bijgelovige praktijk door mekaar vermengd (dit wil niet zeggen dat dit helemaal niet meer het geval is bij meer ontwikkelde volkeren!). Deze wegen hielden ook verband met de eigen mogelijkheid van de mens die het nu gebeurende pas ziet, maar dan in het kader van het voorgaande wil vóór-zien ; de mens kan een betekenis hechten, een teken geven aan iets, een gevoel hebben van iets, maar dit is hem niet genoeg. Hij wil alles, „vóór-...”, en vooral wanneer het hem onbehaaglijk te moede wordt, zoals in een neerslachtige bui. Het is dan ook niet te verwonderen, dat het volk alleen maar één soort voorspellingen kent : namelijk deze die

betrekking hebben op zijn heil en onheil ; het totstandkomen ervan gaat de mens na op de wijze van zijn eigen mogelijkheden (voorzien, voorvoelen, enz...). Er komt al veel redeneren bij te pas om een kennis te interpreteren als zijnde voortgesproten uit wetenschappelijke arbeid en een *vaticinium ex eventu* van een voorspellen te onderscheiden. Dat deze situatie van onheilsverwachting en verlangen tot afweer, een bron is en was van veel bedrog, is duidelijk.

§ III

Deze voorgaande ordening geeft reeds enig nader inzicht in de verschijnselen in hun concreet voorkomen en bekendheid bij het volk. Ze geeft echter slechts weinig weer omtrent de psychologische elementen en drijfveren, die bij het totstandkomen van een onheilsvoorspellen een rol spelen en ook weinig omtrent de diepere zin ervan voor de mens zelf, voor zijn eigen ontwikkeling en bestaan. Daarom zullen thans enkele opvattingen worden uiteengezet omtrent het voorspellen zelf, o.a. zoals deze werden uitgewerkt door psychologen en filosofen.

DEEL IV

PROEVE VAN ANALYSE
VAN HET ONHEILSVOORSPELLEN

HOOFDSTUK I

OVERWEGINGEN OMTRENT ENKELE BIJZONDERE ASPECTEN VAN HET ONHEILSVOORSPELLEN

Afdeling I

DE MOGELIJKHEID VAN VOORZIEN

Reeds bij het dier ziet men het fenomeen van het voorzien optreden, zij het dan in een meer rudimentaire vorm. De jonge trekvogel, die een onbekende weg volgt, naar een hem noch door de ervaring bekend, noch zintuiglijk waarneembaar land, de larve van de erwtenkever, die, als de erwt nog zacht is, reeds een gang maakt tot aan de oppervlakte om hierlangs zijn woning te verlaten, de spin, die een web weeft van bepaalde vorm, enz... het zouden voorbeelden zijn van 'helderziendheid', 'aangeboren fantasievoorstellingen', die de bewegingen besturen (1). Ook KLAGES wijst op het bestaan van dit fenomeen bij de dieren en stelt zich de vraag van waar de tijger ervaart dat hij de giraffe naar de hals moet springen en deze de slagader moet openrijten (2)?

Het is niet verwonderlijk, dat bij de mens de vraag wordt gesteld naar de mogelijkheid van voorzien. Echter, het woord mogelijkheid slaat niet op het gebeuren van het onheilsvoorspellen, doch wel op het kunnen de toekomst in het heden betrekken. Wat AUGUSTINUS in elk geval reeds vaststelt is, dat men over zijn toekomstige handelingen van tevoren nadenkt en dat dit nadenken-vooraf tegenwoordig is, de handeling daarentegen toekomstig. Volgens hem is het met de geheimzinnige voorafgaande waarneming van toekomstige dingen zo gesteld, dat men alleen kan zien, wat is. Wat reeds is, is niet toekomstig, maar tegenwoordig. Wanneer men dus zegt, dat toekomstige dingen worden gezien, dan worden niet die dingen, die nog niet zijn, dat is die toekomstig zijn, maar wellicht hun oorzaken of tekenen gezien, die reeds zijn : bijgevolg zijn ze voor degenen, die ze zien, niet toekomstig, en daaruit worden de toekomstige dingen, gevormd in de geest,

(1) BUYTENDIJK F. J. J., *Grondproblemen van het dierlijk leven*, Philos. Bibl., 1938, p. 56 en 70; zie ook VON UEXKUELL J., *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen* (Ned. Vert. *Zwerftochten door de werelden van dieren en mensen*, Wereld-bibl., 1958, p. 102 e.v.).

(2) KLAGES, *Der Geist als Widersacher der Seele*, Leipzig, 1929, I, p. 200-214.

voorzegd. Deze gevormde beelden, nu, zijn reeds, en zij, die de dingen voorzeggen, zien ze in zich als tegenwoordig. Hij laat de vraag onbeantwoord, hoe men leert zien, wat van het toekomstige tegenwoordig is (1). De mogelijkheid van voorzien kan in ogen-schouw genomen worden van twee verschillende gezichtspunten : vanuit de noodlotsovertuiging en vanuit de vrijheidsovertuiging.

§ I. Vanuit de noodlotsovertuiging.

Voor SCHOPENHAUER is alles door het noodlot onherroepelijk van tevoren bestemd langs een aaneenschakeling van oorzaken om. Alles wat geschiedt, doet zich, zonder uitzondering, voor met een strenge noodwendigheid : dit is, volgens hem, een waarheid, die *a priori* is in te zien en bijgevolg onomstotelijk is; hij noemt het een aantoonbaar fatalisme. In de diepste grond der dingen maken voor hem het toevallige en noodwendige een eenheid uit : hij twijfelt dan ook niet aan het bestaan van een diep verborgen noodwendigheid, en deze zekerheid haalt hij uit het bestaan van een tweede gezichtsvermogen. In die noodwendigheid „einen Blick zu thun, ist von jeher das Bestreben aller Mantik gewesen" (2).

Vele mensen zijn, zoals hij, overtuigd van de samenhang tussen het noodlot en de mogelijkheid dat iets kan voorspeld worden : gezien het feit dat alles volgens een noodwendigheid van tevoren bestemd is (*fatum*), is een voorkennis mogelijk, bijvoorbeeld door een orakel, een ziener of een droom. Omgekeerd haalt hij een bewijs voor het fatalisme uit deze mogelijkheid van voorkennis; tot deze mogelijkheid is, volgens hem, empirisch en *a posteriori* onbetwifelbaar te concluderen uit het bestaan van met een tweede gezicht begaafde mensen en van dromen van de gewone slaap, die het toekomstige ronduit en precies van tevoren verkondigen. Men kan het door tijd en ruimte verborgene, het veraf gelegene en de toekomst kennen uit het heden en het voor ogen liggende, wanneer men maar de juiste sleutel van het geheim heeft : hierop wijst de onverwoestbare neiging van de mens zijn aandacht te richten op onheil, door middel van allerlei waarzeggerskunsten (3).

(1) AUGUSTINUS, *Confessiones*, 11e boek, XVIII-XIV; Ned. Vert. *Belijdenissen*, Wereldbibliotheek, 1955.

(2) SCHOPENHAUER, *Sämmtliche Werke*, Inselverlag, Leipzig, IV, p. 246; zie ook I, p. 402 en IV, p. 244-250.

(3) SCHOPENHAUER A., o.c., IV, p. 245 en 260; V, p. 479.

§ II. Vanuit de vrijheidsopvatting.

Hoe anders klinken hierbij de opvattingen van KIERKEGAARD, voor wie alle worden geschiedt door vrijheid en niet uit noodwendigheid : het toekomstige te willen voorspellen (profeteren) en de noodwendigheid van het verleden te willen begrijpen, is volkomen hetzelfde en alleen de mode heeft er schuld aan, dat het ene een generatie aannemelijker lijkt dan het andere : het verleden is toch geworden en worden is de verandering van de werkelijkheid door de vrijheid (1).

Voorzien is, volgens BERGSON, een projectie in de toekomst (*dans l'avenir*) van datgene, wat men in het verleden heeft waargenomen, ofwel is het een voorstelling voor later van een nieuwe samenstelling, volgens een nieuwe rangschikking, van reeds waargenomen elementen : en zeer categoriek voegt hij eraan toe, dat wat nooit is waargenomen, noodzakelijkerwijze onvoorzienbaar is. Betreffende de organische evolutie, concludeert hij dan ook „de la prévoir il ne saurait être question" (2). Hij vraagt zich dan verder af, of de organische evolutie (*évolution organique*) wel zou kunnen voorzien worden, wanneer men alle bijzonderheden kende van de voorwaarden, waaronder ze zich zou voordoen : immers, deze voorwaarden zijn één met haar, ze zijn eigen aan het ogenblik waarop het leven zich, op dat ogenblik van zijn geschiedenis, bevindt : hoe kan men dan van tevoren een situatie veronderstellen, die uniek is, doch die zich nog niet heeft voorgedaan en zich nooit meer zal voordoen? Men voorziet van de toekomst slechts datgene wat gelijkenis vertoont met het verleden of wat hersamenstelbaar is met elementen, gelijkend op die van het verleden. Het is dan ook de functie van de intelligentie, zoals de evolutie van het leven haar heeft gevormd, om onze handelingen op de dingen voor te bereiden en, voor een gegeven situatie, de gunstige en ongunstige gebeurtenissen te voorzien, die er kunnen uit voortvloeien; de intelligentie isoleert ter voorlichting, dat wat gelijkt op het reeds bekende; ze zoekt hetzelfde, teneinde het principe „uit hetzelfde komt hetzelfde voort" (*le même produit le même*) te kunnen toepassen. Daaruit bestaat volgens hem, het

(1) KIERKEGAARD S., *Wijsgerige Kruimels*, p. 82 en 84.

(2) BERGSON H., *L'évolution créatrice*, p. 27; zie ook p. 6.

voorzien van de toekomst door het gezond verstand (*le sens commun*) (1).

Ook elders legt hij er de nadruk op dat, wanneer de wetenschap de verschillende wetten, die de evolutie beheersen, volmaakt moest kennen en hiernaar kon berekenen en voorzien wat er in een toekomstbeeld zal gebeuren, dit beeld dan nog zou vervat zijn in het heden, zonder dat er iets kon aan toegevoegd worden (2).

Het is dan ook als de herinnering aan een voorbije bewustzijnsinhoud, en niet als een geanticipeerde kennis van een nog te komen bewustzijnsinhoud, dat men de astronomische voorziening moet beschouwen. Voorzien, zien en handelen komen dan ook op hetzelfde neer „...dans la région des faits psychologiques profonds, il n'y a pas de différence sensible entre prévoir, voir et agir" (3). En eigenlijk zou men bij het vóórvoelen dan nog slechts te maken hebben met het geëvolueerde, dat een resultaat is en niet met de evolutie „c'est-à-dire à l'acte par lequel le résultat s'obtient" (4).

Afdeling II

DE FEITELIJKHEID VAN HET VOORSPELLEN

Naast de discussie omtrent de mogelijkheid van voorspellen blijft de feitelijkheid, dat de mens voorspelt. Hier zal dan niet verder meer worden op ingegaan of de mens dit werkelijk kan en hij met zekerheid iets kan voorspellen dat ongetwijfeld zal uitkomen. Het is immers dubieus of een dergelijke studie, met de hiermede samenhangende problematiek van het noodlot, als stramien volgens hetwelk alles verloopt, veel verder kan brengen: de determinist gaat ervan uit dat, moest men alles weten, men met zekerheid alles zou kunnen voorspellen; bij deze soms wat simplistisch klinkende redenering ziet hij een zeer belangrijk punt over het hoofd, namelijk dat de mens niet statisch is, doch voortdurend verandert, evolueert, wordt; en het is deze veranderende, wordende mens, die onheil voorspelt voor zichzelf of andere veranderende en wordende mensen; alles weten zou dan ook betekenen alle verandering, alle worden kennen! Dan is het niet door alles te weten dat men de toekomst zou kunnen kennen en

(1) BERGSON H., *L'évolution créatrice*, p. 27-29.

(2) BERGSON H., *Matière et Mémoire*, p. 11.

(3) BERGSON H., *Essai sur les données immédiates de la conscience*, p. 149.

(4) BERGSON H., *L'évolution créatrice*, p. 50.

onheil voorspellen, doch door de toekomst en het komende onheil te kennen, men alles zou weten, zoals dit het geval is voor de lezer en de kenner van de legende der prinses Cassandra, achteraf.

Bij bepaalde typen van mensen komt het voorspellen ook meer voor dan bij andere: in dit verband werd reeds gewezen op de pessimisten, de voorzichtigen en anderen. Regelmatig vindt men ook de opvatting terug dat vrouwen meer tot voorspellen zouden geneigd zijn dan mannen, vooral wanneer het gaat om voorspellen van onheil. Illustratief in dit opzicht is wellicht de opmerking van BUYTENDIJK: „Bij Shakespeare en in Goethe's *Faust* is het bondgenootschap met de duistere machten en de ondoorgrondelijkheid van de materie, door middel van de troebele brouwsels en mengsels, een mogelijkheid die slechts door de vrouw verwezenlijkt kan worden" (1). Voorspellen, zegt STRAUSS, kenmerkt een verhouding van de mensen, in het voorspellen verwijst de spreker naar de toekomst en wel van zijn heden uit; hij maakt de historische tijd tot een betrekkingssysteem; heden en toekomst zijn dan ook personale tijdsbestemmingen. Opdat het voorspellen ten overstaan van iemand anders mogelijk weze, is een zekere mate van begripsmogelijkheid noodzakelijk, een zeker overeenstemmen van beide omgevende werelden (*Umwelten*): de rups kan aan de vlinder geen voorspelling doen, daar beiden in twee verschillende omgevende werelden leven, en de ene niet in die van de andere kan worden overgezet. Voorspellen is een handeling van de mens, niet van hersenen: „Um es kurz und prägnant zu sagen: der Mensch kann Voraussagen machen, nicht das Gehirn" (2).

Het voorspellen is niet te begrijpen vanuit de objectiviteit, die samenhangt met het geloof in het noodlot, wat, volgens BUBER, vanaf de wortel een dwaling is. Iedere beschouwing over het wereldeinde is niets anders dan een ordenen van wat alleen-maargeworden is, van het geïsoleerde wereldgebeuren, van de objectiviteit (*Gegenständlichkeit*) als geschiedenis. De aanwezigheid van het Gij, het ontstaan uit de verbondenheid, is voor deze beschouwing onbenaderbaar... Voorspellingen vanuit de objectiviteit en zekerheid hebben alleen waarde voor wie het aanwezig-zijn (*Gegenwärtigkeit*) niet kent (3). Voorspellen hangt samen met hoop

(1) BUYTENDIJK F. J. J., *De Vrouw*, Het Spectrum, 1952, p. 21.

(2) STRAUSS E., o.c., p. 167; zie ook p. 163 en 166.

(3) BUBER M., *Ik en Gij*, p. 62.

en vrijheid, buiten de objectiviteit : „Volonté, espérance, vision prophétique, tout cela se tient, tout cela est assuré dans l'être, hors de la portée d'une raison purement objective" (1). Voorstellen is slechts mogelijk op basis van hoop en geloof en niet van wetenschap (2). Praktisch echter is men gebonden aan verleden en toekomst en men moet de kennis van het verleden gebruiken om de toekomst te voorzien en te ordenen (3).

Afdeling III

HET VOORUITGRIJPEN

§ I. De anticipatie.

Het zijn en het bewustzijn zijn uiteindelijk slechts te begrijpen uit en in datgene, waarheen en waarnaar ze neigen. De mens in zijn bestaan zoekt niet alleen zichzelf te behouden, maar ook zichzelf uit te breiden. Wat deze zelfuitbreidingsdrift vóórhangt is een nog-niet bewuste, een in het verleden nooit bewuste en nooit voorhandene, in de schemering naar het nieuwe toe. Dit nog-niet-bewuste stelt BLOCH (4) tegenover het niet-meer-bewuste. Keert de nachtdromer terug naar dit niet-meer-bewuste, in de dagdromer openbaart zich het nog-niet-bewuste. Dit laatste biedt echter evenveel weerstand tegen de kennisname. Het is een vóór-bewuste van het komende, de psychische geboorteplaats van het nieuwe; hier bevindt zich een voorbewuste, nog niet manifest geworden uit de toekomst opduikende bewustzijnsinhoud, die eventueel voor de eerste maal op de wereld ontstaat en tot productieve resultaten aanleiding kan geven. Dit nog-niet-bewuste maakt, dat de dromer naar de toekomst is gericht, doch evenzeer manifesteert zich het nog-niet-bewuste bij de jeugd en het verwelijken van geestelijke productiviteit en schepping. Het nog-niet-bewuste is de psychische verweliking en vervulling van het nog-niet-gewordene. Het bewustmaken van het nog-niet-bewuste, het uitbeelden van het nog-niet-gewordene is een con-

crete anticipatie, waarin de productiviteit haar oorsprong vindt. Zo is ook het werk van het genie, het is iets nieuws en is aan het gewone gekende en gewordene vreemd.

Ook onze wensen zijn voorgevoelens van de bekwaamheden en geschiktheden, die in de mens liggen, zo meent GOETHE (1), van datgene wat de mens kan presteren. De uitbeeldingskracht verwelikt buiten hem en in de toekomst, wat de mens kan; de mens voelt een verlangen naar dat, wat hij reeds in de grond bezit. Zo verandert het hartstochtelijk vooruitgrijpen het waarlijk mogelijke in een gedroomde werkelijkheid.

§ II. De prospectieve functie.

De mens ontwikkelt zich van binnen uit, in zijn ontwikkeling grijpt hij vooruit. Centraal in het zieleleven schuilt er een richtinggevende kracht, die de ontwikkeling van het individu tot steeds grotere graden van volkomenheid leidt en een richtingszin van leven geeft. RÜMKE haalt hierbij de woorden aan van GOETHE : „Aber tief in uns liegt diese schöpferische Kraft, die das zu erschaffen vermag, was sein soll und uns nicht ruhen und rasten lässt, bis wir es auszer uns auf eine oder die andere Weise dargestellt haben" (2).

Vooraf MAEDER bestudeerde dit probleem nader en verschaft nadere gegevens omtrent die kracht, waardoor het nog-niet-bewuste door de mens wordt verwelikt in wensen, dromen en dagelijkse werkelijkheid. Hij noemde dit de prospectieve functie : deze kenmerkt zich hierdoor, dat de mens, als het ware spelenderwijs, op de toekomstige psychologische ontwikkeling vooruitgrijpt; hij haalt hierbij het voorbeeld aan van de kunstenaar, die in zijn kunstwerk een oplossing van zijn conflicten betracht en beter nog, zijn persoonlijk levensprobleem tracht te realiseren. Hij legt ons dit verder uit : er bestaan twee categorieën van kunstenaars, deze welke een soort van spiegelbeeld, een uitdrukking van hun tijd weergeven en andere, meer waardevolle, die voorvechters en bevrijders der mensheid zijn, als echte dragers van de prospectieve functie der mensheid. Kunstwerken verwekken dan ook een ver-

(1) MARCEL G., *Etre et Avoir*, p. 117.

(2) MARCEL G., *Etre et Avoir*, p. 136.

(3) CARREL A., o.c., p. 260.

(4) BLOCH ERNST, *Das Prinzip Hoffnung*, Aufbau Verlag, Berlin, 1960, 3 delen, I, p. 27, 50, 90, 129 e.v., 141.

(1) Aangehaald door BLOCH E., o.c., III, p. 85.

(2) GOETHE, *Wilhelm Meister Lehrjahre*, 6. Buch; zie ook RÜMKE H. C., *Studies en voordrachten over Psychiatrie*, Scheltema en Holkema, Amsterdam, 1943, p. 315.

schillende reactie bij de mensen, en wel meer bevrijdend en ont-ladend naar gelang zij meer beantwoorden aan een prospectieve dan wel aan een retrospectieve instelling. Het is echter niet alleen in de kunstwerken, dat hij deze prospectieve functie tot uitdrukking ziet komen, maar ook in de slaap- en dagdromen, de visioenen, de neurotische symptomen, de zgn. *Fehlleistungen*. Onder prospectieve blik verstaat hij geen profetische visie, maar een vooruit-zicht en het aangeven van een richting, die beantwoordt aan de eigen reactiewijze en kracht van de betrokkene; de prospectieve functie is een, in het onbewuste optredende, anticipatie op de toekomstige prestaties, als een vooroefening op een vooruit ont-worpen schema; het is een tevoren combineren van waarschijnlijk-heden, die soms kunnen leiden tot een verwerkelijking, soms ook niet. De prospectieve functie staat ook zeer innig in verband met een eigen, bijna constante individuele realiteitsformule, die tot op zekere hoogte toelaat een prognose te maken.

Hij onderscheidt niet alleen een prospectieve, doch ook een retrospectieve functie van het onbewuste: hij illustreert dit aan de hand van het voorbeeld der bevruchtingstoverij, die men in talrijke gebruiken der huidige landbouwers nog terugvindt en die, volgens hem, retrospectief beschouwd, zich voordoen als parings-symbolen; hij meent echter dat ze meer zijn, dat ze wijzen op de primitieve drang de bevruchting als natuurlijk gebeuren voor te stellen en te beïnvloeden, waarbij uitgegaan wordt van een aan de mens bekend feit, en aldus nieuwe kennis te verwekken: dit is het gegeven der prospectieve beschouwing, die verder ook ten grondslag ligt aan de echte wetenschap. Hij stelt deze wijze van beschouwen tegenover die der psychoanalyse, die vooral het genetisch denken in de psychologie invoerde: hierbij was het onderzoek vooral georiënteerd naar de oorsprong, naar het verleden; de psychoanalyse zal echter op den duur verstarren wanneer ze eenzijdig retrospectief ingesteld blijft. Het is dan ook nood-zakelijk, gaat hij verder, meer de prospectieve weg te volgen, wat een grote wetenschappelijke winst zal betekenen (1).

JUNG acht het collectief onbewuste, met de daarin sluimerende richtinggevende archetypen, in de vorming en de rijping van het individu van grote betekenis: hij gaat uit van het onbewuste

product als van een symbolische uitdrukking, die vooruitgrijpender-wijs een brok psychologische ontwikkeling weergeeft; daarnaast heeft hij het ook nog over een 'reducerende' functie van het onbe-wuste, resp. van reductieve dromen. Ook ADLER erkent een vooruitgrijpende functie van het onbewuste in zijn visie, dat de psychische toestand van een mens op een gegeven ogenblik moet worden verklaard uit het doel, waarnaar hij in de toekomst streeft (1).

Afdeling IV

DE VOORSPELLENDE DROMEN

Inzonderheid bij de dromen werd het fenomeen van het voor-spellen van diepte-psychologische zijde bestudeerd door FREUD, ZÜLLIGER, SIEBENTHAL, JUNG, MAEDER en ADLER; het zijn vooral ook de laatsten, die in betrekking hiermede hun opvattingen nopens de prospectieve functie verder uitwerkten.

FREUD onderscheidt twee categorieën van dromen, die hij classeert bij de occulte fenomenen, namelijk de profetische en de telepathische. Profetisch noemt hij deze dromen, waarvan de inhoud iets van de toekomst weergeeft: hij vraagt zich echter af of, wat voorzegd wordt, noemenswaardig overeenstemt met wat later werkelijk geschiedt. Hij geeft toe dat hij bij de beoordeling hiervan moeilijk onpartijdig kan zijn. Immers het zijn psychische prestaties, waardoor buiten elke scherpzinnige berekening om de toekomst in haar details voorzien wordt: enerzijds zijn ze in tegen-spraak met alle wetenschappelijke verwachting en instelling en anderzijds beantwoorden ze maar al te goed aan de oeroude, wel-bekende, doch onrechtmatige wensen van de mensheid. Hij meent dan ook dat, wanneer men naast mekaar legt de onbetrouwbaar-hed, de lichtgelovigheid en de ongeloofwaardigheid van de meeste dergelijke berichten, samen met de mogelijkheid van herinnerings-vervalsing en de noodwendigheid van een toevalstreffen, men kan verwachten dat zich het drogbeeld van het profetische droomzicht in een niets oplost. „Persönlich habe ich nie etwas erlebt oder erfahren, dass ein günstigeres Vorurteil erwecken könnte,” schreef

(1) MAEDER A., *Über das Traumproblem*, Jahrbuch für Psychoanalyse, 1913, p. 649-650, p. 673-678.

(1) CARP E. A. D. E., *De analytisch-psychologische behandelingsmethode volgens Jung*, H. Meulenhoff, Amsterdam.

hij in 1925 (1). Wanneer de voorspelling in de dromen nu wel uitkomt, dan kan dit samenhangen met het verwezenlijken van de in de droom bij voorbaat geconstrueerde wens. Wanneer velen geloven aan profetische dromen, dan berust dit hierop, dat veel zich in de toekomst zo ontwikkelt, als de wens het in de droom van tevoren heeft geconstrueerd (2).

Ook ZÜLLIGER denkt er zo over : het profetisch droomzicht richt zijn blik eigenlijk niet op de toekomst; het zegt iets dat reeds in het onbewuste bestaat en diep op de vroege belevenissen van de dromer teruggrijpt. Het profetisch droomzicht is te vergelijken met een kaartenlegster : deze ontleedt, zonder dat haar cliënt het merkt, hem die haar bezoekt en verbluft hem daarna met de mededeling van datgene, wat zij kon waarnemen en aldus tot een 'waarzeggen' maakt. De profetische dromer is terzelfdertijd kaartenlegger en cliënt. In een door hem behandeld geval vertelde de patiënte, een ietwat oudere ongehuwde vrouw, hem de volgende droom : „Ik stond op een plein; de tram rijdt mij voor de neus weg. Ik dacht : ik kom te laat. Waar ik te laat kom, weet ik niet. Nu vraag ik mij af, wat ik ondertussen zal doen, daar ik niets bij mij heb om te lezen. Daar komt plots Mevrouw X bij mij : ik ben getroost, nu kunnen we samen wachten en te laat komen.” Na de droomnacht mist patiënte de tram die haar naar de analyse voeren moet. Uit de verdere psychoanalytische behandeling bleek dat de gehele droom als volgt moest worden opgevat : zij had de aansluiting aan de man, die zij vroeger (thans de analyst) had liefgehad, gemist; die was haar voor de neus weggehuwd. Voor de interpretatie van het inderdaad missen van de tram, is dit op te vatten als een symbolische herhaling voor het vroeger gebeurde (*Wiederholungszwang*) (3).

MAEDER en JUNG leggen de nadruk op de prospectieve tendens in de droom. MAEDER formuleert dit als volgt : er bestaat een type droom, waarin de prospectieve blik meewerkt, waarbij in de droom de, in het individu potentieel zich bevindende, toekomst ligt. Het gaat dus niet om een profetische visie, maar om een vooruitzicht, om de aangifte van een richting, welke aan de reactie-

aard en de krachten van de betreffende beantwoorden. MAEDER spreekt van een individuele reactieformule als een soort constante, welke veroorlooft, tot op zekere hoogte, een prognose te stellen. Hij tracht de prospectieve tendens, de prospectieve finale betekenis van de verschillende droominhouden aan te sluiten aan de compensatoire en retrospectieve tendens in de droom en onderscheidt twee hoofdfuncties van de droom : de cathartische en de voorbereidende. JUNG en MAEDER nemen het standpunt in, dat de droom een spontane voorstelling in symbolische vorm is van de situatie in het onbewuste. De droom heeft een op de, op dat ogenblik voorhanden, psychische gesteldheid van de persoonlijkheid gerichte betekenis (1). Deze gedachtengang komt ook overeen met die van SILBERER (2). Anderzijds worden, volgens JUNG, in de literatuur der telepathische dromen alleen die dromen vermeld, waarin op een bijzonder ernstige gebeurtenis ruimtelijk of tijdelijk wordt geanticipeerd, waarin dus in zekere zin het menselijk belang der gebeurtenis (b.v. een sterfgeval) verklaard of althans enigszins duidelijk gemaakt wordt, waarom die gebeurtenis vooruit geweten wordt of van ver wordt waargenomen.

VON SIEBENTHAL onderscheidt profetische en prospectieve dromen (3). Profetisch zijn die dromen die een toekomstige gebeurtenis aankondigen, afgezien van het feit, of deze de dromer al of niet zelf betreft of dat ze belangrijk is of niet. Onder de profetische onderscheidt hij dan weer de *real*-profetische en de *Symbol*-profetische dromen. De *real*-profetische dromen zijn deze waarbij een toekomstige gebeurtenis werkelijkheidsgetrouw, met opgave van juiste plaats en tijd wordt voorspeld; voor deze droom stelt hij een rij van strenge criteria op. De *Symbol*-profetische dromen zijn deze, waarbij de aanduidingen vaag en minstens tweeduidig zijn; ze zijn reduceerbaar tot affecten en beeldelementen, onbewuste verlangens en tendenzen en wijzen op een intrapsychisch proces, gevaar of verandering van zuiver psychische betekenis;

(1) FREUD S., *Einige Nachträge zum ganzen der Traumdeutung*, G.W., I, p. 569-570.

(2) FREUD S., *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, G.W., IV, p. 291.

(3) ZÜLLIGER H., *Profetische Träume*, Int. Ztschr. f. Psychoanalyse, XVIII, 1932, p. 201-218.

(1) CARP E. A. D. E., *De analytisch-psychologische behandelingsmethode volgens Jung*, H. Meulenhoff, Amsterdam.

(2) SILBERER H., *Mystik und Okkultismus*, Jahrb. der Psychoanalyse, VI, 1914, p. 413-424.

(3) SIEBENTHAL W. VON, *Die Wissenschaft vom Traum*, Springer Verlag, 1953, p. 448-449.

daarnaast kondigen zij op een vage en meerduidige wijze een gebeurtenis aan waarvan zij een symbolische voorspelling kunnen zijn. Als nota bij deze laatste soort dromen voegt hij hieraan toe, dat bij de berichten over de toekomst-dromen, die — zoals bij de loterij — veel eerder publiek worden dan de 'Nieten', meestal aan toevalstreffen moet worden gedacht. Men moet er zelfs rekening mee houden, dat bij een droom over de eigen doodsvoorspelling, deze droom zelf tot de dood kan voeren (1). Bij prospectieve dromen gaat het niet om eigenlijke profetische dromen, daar hun prospectie voldoende begrijpelijk is uit de tegenwoordige psychologische situatie, bijvoorbeeld uit de *Leitlinie* van de dromer en uit zijn karaktereigenschappen: ook is, krachtens de kennis van deze elementen, een beperkte voorspelling mogelijk, omdat men er precies de gemiddelde reactieformule van kent.

SKELEZY spreekt over het naar voor komen, in de vorming van profetische dromen, „d'une connaissance ignorée de faits connus inconscients" (2).

Afdeling V

HELDERZIENDHEID EN TELEPATHIE IN RUIMTE EN TIJD

Volledigheidshalve moeten hier ook nog enkele psychologische en diepte-psychologische beschouwingen worden gewijd aan het probleem van de telepathische verschijnselen en deze, die totstandkomen door middel van de zogenaamde *extra-sensory perception*, waarbij de mogelijke ondergronden en verklaringen enige opheldering kunnen verschaffen omtrent het onheilsvorspellen. De biofysicus MC CONNEL zoekt een fysische uitleg: volgens hem is de *extra-sensory perception* (E.S.P.) een antwoord op een uitwendige prikkel, die geen bekend zintuig bereikt (3). WEST, lid van de *Society for Psychical Research* meent, nogal vaag, dat E.S.P. een waarneming is die wordt verricht langs een andere weg dan langs de zintuigen (4). Volgens de mathematicus

(1) Hij haalt hier ook ELLENBERGER aan, die meent dat de dood door zuiver psychische oorzaken bij primitieve volkeren kan ontstaan: ELLENBERGER, *Der Tod aus psychischen Ursachen bei Naturvölkern*, Psyche, 5, H6, 1961.

(2) SKELEZY L., *Souvenir-écran en tant que pressentiment réalisé*, Rev. Franç. de Psychanalyse, T. XXII, 2, 1958, p. 223-230.

(3) CONNEL R. A. MC., *The nature of the laboratory evidence for E. S. P.*, in *Extra-sensory Perception* (E.S.P.), A Ciba Foundation, Ed. Churchill, London, 1956, p. 7.

(4) WEST D. J., *The strength and weakness of the available evidence for E.S.P.*, o.c., p. 14.

WASSERMAN, moet een fysische interpretatie van het vooruitkennens mogelijk zijn (1).

De psychoanalytici menen deze verschijnselen diepte-psychologisch te kunnen uitleggen. FREUD hoopt het bijgeloof, voor-gevoelens, profetische dromen en telepathische ervaringen tenminste ten dele door zijn onderzoekingen te kunnen verklaren (2). Doch in 1922 eindigt hij nog zijn voordracht tot de Weense Psychoanalytische Vereniging op een zeer voorzichtige wijze: „Habe ich bei Ihnen den Eindruck erweckt, dass ich für die Realität der Telepathie im okkulten Sinne versteckt Partei nehmen will? Ich würde es sehr bedauern, dass es so schwer ist, solchen Eindruck zu vermeiden. Denn ich wollte wirklich voll unparteiisch sein. Ich habe kein Urteil, ich weiss nichts darüber" (3). HITSCHMANN deelt het geval mede van een dichter die, alhoewel vele kilometers van hem verwijderd, enkele uren voor de dood van zijn vader, hierover een bericht had gekregen onder vorm van de typische tabakslucht die zijn vader steeds met zich droeg; drie maanden tevoren had hij ook reeds een droom gehad over de dood van zijn vader; de voorziene gegevens van tijd en plaats klopten ongeveer. Bij een verder psychoanalytisch onderzoek van deze 'telepathische' boodschap van de zoon bleek de uitleg hiervan in het onbewuste van de zoon te vinden, bij wie duidelijke onbewuste doodswensen t.o.v. de vader aanwezig waren (4). Hij beschouwt de verziendheid als een zogenaamde psychische prothese, een verlengde arm, die mystisch reikt naar het verafgelegene, dat reëel lichamelijk niet te grijpen is. Ook EISENBUD (5) en GILLESPIE (6) menen, op grond van hun analytische inzichten, dat de verschijnselen van telepathie en helderziendheid in de toekomst en in de ruimte en het geloof aan hun voorkomen als natuurlijk-paranormaal verschijnsel, mogen gereduceerd worden tot een product van het primitieve, infantiele, prelogisch-magische

(1) WASSERMAN G. D., *An outline of a field theory of organismic form and behaviour*, E.S.P., o.c., p. 70.

(2) FREUD S., *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, G.W., IV, p. 289-290.

(3) FREUD S., *Traum und Telepathie*, 1922, G.W., XIII, p. 191.

(4) HITSCHMANN E., *Telepathie und Psychoanalyse*, 1923, G.W., IX, p. 328-382.

(5) EISENBUD JULE, *The use of the telepathy hypothesis in psychotherapy*, in BYCHOWSKI G. en DESPERT J. L., *Specialized Techniques*, Ed. Basic Books, Inc. Publ. N.Y.

(6) GILLESPIE W. H., *Experiences suggestive of paranormal cognition in the psycho-analytic situation*, in *Extra-sensory Perception*, o.c., p. 204-220.

denken en als uiting van een embryonaal Ego, dat gedomineerd is door een narcisme en noties van onnipotentie.

Zo wees ook de diepte-psycholoog ZÜLLIGER op het bestaan van diepere psychische drijfveren bij de profetes Cassandra : volgens hem berust de tendens de toekomst vooruit te kennen op de wens zich door haar kennis een stuk almacht te verzekeren; haar weten wordt hierbij tot macht (1). Zij voorspelt niet zonder wraakzucht : zij is ervan overtuigd dat de wraak eens komt, dat de straffende hand van een god zal toeslaan, daar waar zij nu sterft (2). Overigens wordt ook door anderen nog gewezen op deze wraakzucht bij Cassandra, die, meer nog bij EURIPIDES dan bij AISCHULOS, als motivering van haar voorspellen zou aanwezig zijn (3).

Afdeling VI

BESPREKING

§ I

Het is begrijpelijk, dat de filosoof zich gaat bemoeien met de mogelijkheid van voorzien, daar hierdoor het grondprobleem wordt aangeraakt van de relatie van de mens met het zijnde en het bestaande. Door de aanvaarding van het noodlot, aanvaardt men de ontwikkeling van deze relatie als gebeurende langs een onvermijdelijke lijn en richting. Wanneer voorzien van onheil dan mogelijk zou zijn, zou men slechts een grotere angst voor het dan zeker gebeurende onheil kunnen verwachten; echter, dat verlangen naar kunnen voorzien in het kader van het noodlot is een verlangen naar zekerheid, naar het weten : hoe het ook afloep, het te weten in zekerheid wordt voor de mens dan minder erg dan de onzekerheid. Wanneer nu anderen het principe der vrijheid aanvaarden en van daaruit de mogelijkheid van voorzien bediscussieren, dan komen ze tot de conclusie dat dit niet kan, wat op zijn minst de onzekerheid en de angst hiervoor aanwakkert; echter, hiertegenover staat de vrijheid van de mens en zijn hoop op redding. Het zou buiten het bestek van deze studie vallen nader in te gaan op het probleem van de vrijheid of het determinisme, waarnaar reeds werd verwezen.

(1) ZÜLLIGER H., *Prophetische Träume*, Intern. Ztschr. f. Psychoanalyse, XVII, 1932, p. 201-218.

(2) AISCHULOS, *o.c.*, v. 1279.

(3) STAHLIN R., *Das Motiv der Mantik im antiken Drama*, Gießen, 1912, p. 108.

§ II

Hier kan enkel als object worden genomen het onheilsvoorspellen als feitelijk gebeuren, dat slechts in zijn volle omvang kan gevat worden, wanneer men het stelt in het perspectief van de dynamiek der menselijke ontwikkeling en groei, in een personaal perspectief. Immers, uit het voorgaande blijkt reeds een en ander omtrent de relatie van dit fenomeen met de eigen psychologische gesteldheid van de mens (karakter, aanleg, persoonlijkheidsontwikkeling); het is echter evenmin los te zien van de mens zoals hij in relatie is met een wereld van medemensen, van andere zich-medede-met-hem ontwikkelende mensen, waarmede hij steeds een minimum contact heeft, en in een zekere gemeenschappelijke *Umwelt* leeft. Ook de relatie met de andere mens komt hierbij noodzakelijkerwijze ter sprake.

§ III

Reeds een belangrijk inzicht in deze ontwikkeling van de mens levert de opvatting nopens de prospectieve functie, die richtinggevende kracht in elke mens waardoor hij als het ware spelenderwijze vooruitgrijpt en zijn persoonlijk leven realiseert; zij verwezenlijkt een anticipatie op de toekomstige prestaties, als een vooroefening op een vooruit ontworpen schema, waarbij waarschijnlijkheden van tevoren worden gecombineerd, die in relatie staan met de eigen realiteitsformule. Naast deze prospectieve functie is echter ook een retrospectieve functie te onderscheiden in verband met het onbewuste, waarin de mens zich ontwikkelt in relatie met en vanuit zijn oorsprong. Beide elementen manifesteren zich bijvoorbeeld in kunstwerken, maar ook in de voorspellende drang, waar de retrospectieve elementen naar voor komen onder vorm van infantiele angst, agressie, oedipale bindingen, enz... Zo kan men in sommige gevallen tot de conclusie komen dat het profetisch dromengezicht zijn blik niet richt op de toekomst, maar dat datgene, waarover geprofeteerd wordt, reeds diep in het onbewuste bestaat en diep op vroegere belevenissen van de dromer teruggrijpt. Dit kan dan niet meer dan het personale karakter van het onheilsvoorspellen bevestigen. De combinatie met de werking der prospectieve functie is niet uitgesloten daar dit tevens, van het onbewuste uit een aangifte kan zijn van een richting, welke aan de reactieaard en het karakter van die mens

beantwoordt. Zo kan men eraan gaan twijfelen of er wel veel reële voorspellende dromen voorkomen, reël voorspellend bedoeld in de zin van los van de persoonlijkheid van de dromer, die men kan stellen tegenover het symbolisch voorspellen; daarnaast kunnen ook zuiver prospectieve dromen worden onderscheiden waarbij de droom vooral te begrijpen is uit de *Leitlinie* van de dromer en zijn karaktereigenschappen. Men kan zich ook afvragen of dit niet even goed geldt voor het onheilsvoorspellen bij wakende toestand!

§ IV

Hiermede komt men terecht in de dieptepsychologische en psychoanalytische uitleg van het fenomeen, waarbij de rol van de agressie en wraakzucht, zoals die te zien zijn bij Cassandra, van de angstige verwachting en aanverwante elementen kan worden nagegaan. Is het onheilsvoorspellen geen prothese, geen verlengde arm, geen verlangen naar onnipotentie in infantiele, magisch-mystische zin, met het oog op de eigen veiligheid gedomineerd door tal van elementen, die verband houden met het narcisme? Hiermede is dan tevens de vraag gesteld naar de psychische drijfveren.

HOOFDSTUK II

TWEE VERWACHTINGSAFFECTEN : ANGST EN HOOP

BLOCH (1) deelt de affecten (driftgevoelens) in in gevoelde en verwachtings-affecten. Gevoelde affecten zoals nijd, hebzucht, verering zijn deze van dewelke de driftgerichtheid 'kortzinnig' is: hiermede bedacht hij, dat het driftobject, zo niet onmiddellijk te bereiken, dan toch in de voorhanden zijnde wereld is. Verwachtingsaffecten, zoals angst, vrees, hoop en geloof zijn deze van dewelke de driftgerichtheid 'wijdzinnig' is: hun driftobject is niet alleen niet onmiddellijk bereikbaar, maar ook in de voorhanden zijnde wereld is het niet aanwezig, zodat nog twijfel mogelijk is omtrent de afloop of de inzet. De verwachtingsaffecten onderscheiden zich, zowel in hun wens als onwens-modaliteiten, van de gevoelde affecten door hun onvergelykbaar groter anticiperend karakter in hun gerichtheid, inhoud en object. Alle affecten zijn betrokken op de horizon van de tijd in zover zij op een doel gericht zijn, maar de verwachtingsaffecten openbaren zich pas volledig in die horizon. Alle affecten zijn eigenlijk op de tijd betrokken en wel op de toekomst, de gevoelde affecten hebben een onechte toekomst, waarin niets nieuws gebeurt; de verwachtingsaffecten houden wezenlijk een echte toekomst in: een toekomst, die bestaat uit iets wat nog niet is. In hun banaal op het doel gericht zijn, maken ook de vrees en de hoop een onechte toekomst uit, doch in dit banale ligt iets veel diepers, dat veel meer dan bij de gevoelde affecten het onmiddellijk gegevene ver overschrijdt. Het voornaamste verwachtingsaffect, het meest eigenlijk verlangen-affect blijft vooral de hoop. In angst en vrees is bij alle afweer de mens nog lijdend, geprangd, onvrij; in de angst en vrees vertoont zich een zelfondergang en een niets, waarnaar uiteindelijk de passieve hartstocht heenleidt. Hoop als tegen-affect tegen angst en vrees is derhalve de meest menselijke van alle gemoedsbewegingen en eigen aan de mens, de hoop is op de meest wijde en verlichte horizon betrokken. Zij verwerkelijk een drang bij het subject en niet alleen een die hij heeft, maar ook een drang waaruit hij wezenlijk bestaat.

(1) BLOCH E., o.c., I, p. 86 e.v., 122 e.v.

Er ligt een sterke gerichtheid, een intuïtie in alle verwachtings-affecten : het is een vooruitwijzende en de tijdsomgeving van hun inhoud is de toekomst. Hoe dichter deze is, hoe sterker en brandender de verwachtingsgerichtheid is; hoe meer de inhoud van een verwachtingsintentie de gerichte mens zelf betreft, des te totaler werpt de mens zich hierin, des te dieper wordt zijn harts-tocht. Het is hetgeen men ziet bij tal van onheilspellende figuren, bijvoorbeeld de profeten, wier heilsgerichtheid door hen op harts-tochtelijke wijze wordt beleefd en uitgedrukt tegenover hun volk. Ook een verwachtingsgerichtheid met negatieve inhoud t.o.v. het zelfbehoud, zoals angst en vrees, kan hartstochtelijk worden beleefd en niet minder dan de hoop (cfr. eveneens de profeten) bij sommige dwangneurotici. Het is zo, dat een verwachtings-affect over zo'n voorstellingsinhoud, die eraan ten grondslag ligt, uitreikt : d.w.z. dat wat verwacht wordt meer is dan wat enkel wordt voorgesteld. Zoals elke vrees de totale vernietiging impliceert, bevat elke hoop het hoogste goed en heil.

Enkele nadere gegevens van psychologische, fenomenologisch-anthropologische en filosofische zijde over de angst voor het gevaar en de hoop op redding zijn noodzakelijk, vooral wegens hun overheersend belang bij het totstandkomen van het onheils-voorspellen in zijn verschillende vormen.

Afdeling I

DE ANGST VOOR HET GEVAAR

In zijn relatie met de wereld en de realiteit ervaart de mens tal van situaties als gevaar en angstwekkend, is angstig, verkeert in angstige verwachting, verwacht onheil.

§ I. Het gevaar.

De primitieve mens maakt geen onderscheid tussen het reële gevaar en het denkbeeldige, tussen het materiële gevaar en het psychische; voor een animistische wereldopvatting stamt elk gevaar, zowel dat afkomstig van natuurkrachten als dat van andere mensen of dieren, uit een vijandige bedoeling van een wezen zoals hijzelf; daarnaast is de primitieve gewoon zijn eigen vijandige opwallingen in de buitenwereld te projecteren en deze aldus aan

de objecten, die hem onaangenaam en vreemd voorkomen, toe te schrijven (1).

Aanvankelijk noemde FREUD gevaar een verwachte, voorziene benadeling (2). Later brengt hij deze benadeling in verband met een verwachte en voorziene onlustvermeerdering, die met een angstsignaal beantwoord wordt : de aanleiding hiertoe, of ze nu van binnen of van buiten dreigt, noemt FREUD een gevaar (3). De onlustvermeerdering wijst naar een bedreiging van het bestaan van de mens. Hier komt een element naar voor dat in de verdere studie een zeer groot belang zal blijken te hebben; hiermede ook wordt het verband gelegd tussen het onheilsvoorspellen en de angst van de mens.

§ II. Het Unheimliche en de angstige verwachting.

Anticiperend op de toekomst (4) ervaart de mens tal van situaties als *unheimlich*, als akelig, onheilspellend, schrikbarend, omdat ze niet bekend en vertrouwd zijn; het is ook dat wat, geheimzinnig en verborgen zijnde, onverwachts naar voor komt, iets waarop de mens in zijn verwachting niet is ingesteld (5).

RUFOLD OTTO beschreef het gevoel van het angstwekkende (*Unheimliche*) en het gevoel van het *Mysterium Tremendum*, d.w.z. van het huiveringwekkende, geheimzinnige. Het is een gevoels-reactie die te maken heeft met het verborgene, het niet algemeen bekende, het onbegrepene en niet bevattelijke, het niet alledaagse, niet vertrouwde, zonder dat duidelijk is hoe. Wat is dat geheimzinnige? Het is dat „was im unsagbare *Geheimnis* über aller Kreatur ist" (6). Het heeft te maken met wat hij noemt het „*Kreatur-gefühl*", d.w.z. het gevoel van zijn eigen nietigheid, dat als contrast optreedt met de gevoelde overmacht : het is een gevoel van zijn eigen verzinken, tot-niet-worden en niets zijn.

(1) FREUD S., *Beiträge zur Psychologie des Liebenslebens*, III, in *Das Tabu der Virginität*, G.W., XII, p. 170-171.

(2) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 408.

(3) FREUD S., *Abriß der Psychoanalyse*, G.W., XVII, p. 68.

(4) Zo ook de hond bij de proeven van Pavlov — zie FREUD S., *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, G.W., VI, p. 225-226.

(5) FREUD S., *Das Unheimliche*, G.W., XII, p. 229 *passim*.

(6) RUDOLF OTTO, *Das Heilige*, Leopold Klotz Verlag, Gotha, 1929, p. 14, 23 et *passim*.

Dit gevoel van het angstwekkende vindt men min of meer geaccentueerd terug in de angstige verwachting, waarin de nerveuze mensen verkeren. De angstige verwachting (*Erwartungsangst*) heeft bij hen te maken met een zogenaamde vrije, vlottende angst, die zich kan hechten aan gelijk welke passende voorstellingsinhoud, angst die het oordeel beïnvloedt, de verwachtingen uitkiest en op elke gelegenheid loert om zich te verrechtvaardigen. Deze personen voorzien van alle mogelijkheden steeds de meest verschrikkelijke, duiden elk toeval als teken van een onheil, benutten elke onzekerheid in de slechte zin. De neiging tot zulke onheilsverwachting vindt men als karaktertrek bij vele mensen, die men niet ziek kan noemen, maar wel nerveus, angstig of pessimistisch. Een opvallende maat van angstige verwachting hoort regelmatig bij nerveuze aandoeningen, die FREUD angstneurosen noemde en tot de actuele neurosen rekende (1).

De pessimist tracht aan het gevaar te ontsnappen en neemt dan ook een vast, kritisch standpunt in buiten elke gevaarzoon, door van tevoren het gehele leven als waarde-, doel- en zinloos te verklaren en deze bewering met overtuiging en argumenten vol te houden of tenminste met een zeker gevoel te onderlijnen; dat hij hierbij argumenten verwaarloost, die het tegendeel aantonen, raakt hem blijkbaar niet (2).

Angstig verwachtend is de mens die onheil verwacht, d.w.z. het bedreigd worden. Het is deze bedreiging die hij zichzelf voorspelt in zijn angstig verwachten van onheil, dat niet noodzakelijk hetzelfde is als datgene wat hem kan of zal bedreigen. Bijvoorbeeld het is niet het beetje zand aan de hand van de dwangneuroticus dat hier (algemeen menselijk en objectief) onheil zal veroorzaken. Het onheilsvoorspellen krijgt hier dan pas nu zin, wanneer men het interpreteert in het kader van de persoonlijkheid zelf. Het is dan ook noodzakelijk even verder in te gaan op het ontstaan van de angst bij de mens.

§ III. Het ontstaan van de angst.

OTTO RANK en tijdelijk ook SIGMUND FREUD waren van mening dat de geboorte het prototype was van levensgevaar. Hun opvatting

kwam dan ook hierop neer dat de hier totstandgekomen groepering van onlustgevoelens en lichamelijke gewaarwordingen tot voorbeeld van een levensgevaar geworden is. De naam 'angst' — *angustiae*, *Enge* — legt de nadruk op de belemmering van de ademhaling, zoals deze bij de geboorte aanwezig is en later in affect regelmatig weer totstandkomt; deze eerste angsttoestand, de geboorte-angst, ontstaat door de scheiding van de moeder. De dispositie tot herhaling van deze eerste angsttoestand is fylogenetisch vastgelegd en wel dermate, dat ook iemand die niet geboren werd, maar uit het lichaam van zijn moeder werd gesneden zoals Macduff in *Macbeth*, deze angst niet kan ontgaan (1). Dit was in 1917. In 1926 veranderde FREUD van mening: „Ich halte es auch für unberechtigt anzunehmen, dass bei jedem Angstausbruch etwas im Seelenleben vor sich geht, was einer Reproduktion der Geburtssituation gleichkommt" (2).

Van FREUD is afkomstig het begrip *castratie-angst*: dit is de angst die optreedt in verband met het urethraal-fallisch-stadium, waarin de jongen zich met zijn penis identificeert (3); deze angst heeft voor FREUD een zeer scherp omschreven inhoud: namelijk bedreiging met afsnijding van het genitaal bij de jongen (4); ook bij het meisje bestaat een dergelijke angst. Deze angst, ontstaan op basis van schuldgevoelens, kan aanleiding geven tot een castratie-complex: dit is, volgens FREUD, „die Reaktion auf die dem Vater zugeschriebene Sexualeinschüchterung oder Eindämmung der frühinfantilen Sexualtätigkeit" (5). De verdere ontwikkeling van het kind, het zelfstandiger worden, de differentiatie van zijn psychisch apparaat in meerdere instanties, het optreden van nieuwe noden, kunnen volgens FREUD niet zonder invloed blijven op de inhoud van het gevaar, waarvoor het beducht is. Hij vervolgde de verandering van dit gevaar vanaf de vrees voor het verlies van het moeder-object tot de castratie-angst en zag de volgende stap veroorzaakt door de macht van het *Über-Ich*. Met het meer onpersoonlijk worden der ouder-instantie, van wie men de castratie

(1) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 416. Zie ook elders in zijn werk het beklemtonen van het verband tussen angst en schuld.

(2) KRAUSZ ERWIN, *Pessimismus*, Int. Ztschr. f. Individual Psychologie, XI, 1933, p. 90-103.

(1) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 411.

(2) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 121.

(3) Zie de werken van FREUD S. alsook FENICHEL O., *The Psychoanalytical Theory of neurosis*, Norton Cy, N.Y. (Franse vert. *La théorie psychanalytique des névroses*, P.U.F., 1953, p. 94 et passim).

(4) CARP E. A. D. E., *Medische Psychologie*, Scheltema & Holkema, 1947, p. 184.

(5) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 212.

duchthe, wordt ook het gevaar onbestemder. De castratie-angst ontwikkelt zich, volgens hem, tot een gewetensangst, tot een sociale angst (1). Het wordt dan niet meer gemakkelijk aan te geven waarop de angst in laatste instantie berust. Voor FREUD zijn de *doodsangst* en de *gewetensangst* eigenlijk castratie-angst: „Auf Grund dieser Darlegungen kann also die Todesangst wie die Gewissensangst als Verarbeitung der Kastrationsangst aufgefasst werden" (2).

De lezer zal er hier een bezwaar tegen maken, dat nog niet duidelijk werd gedifferentieerd tussen angst die ontstaat i.v.m. wat innerlijk bij de mens gebeurt en deze die ontstaat bij een bedreiging van het bestaan van de mens, van buiten uit, omdat uiteindelijk tal van onheilspellers toch ook van buiten af komend onheil voorspellen en de mens toch ook angst kan hebben voor het van buiten komende en bedreigende.

§ IV. Reële angst en neurotische angst.

De reële angst schijnt rationeel en begrijpelijk, hij is een reactie op de waarneming van een uitwendig gevaar, d.w.z. een verwachte, voorziene benadeling of onlustvermeerdering; angst is met het vluchtreflex verbonden en mag als een uiting van de drift van zelfbehoud worden aanzien. Zo kan gevaar samenhangen met een gebrekkig kennen, zoals bij een primitieve, die bang is bij zonsverduistering; soms is het ook omgekeerd en kan juist de kennis en wetenschap van iets toelaten, dat men gevaar eerder en vlugger onderscheidt, zodat het ontstaan van angst wordt bevorderd (3).

Angst en onlust kunnen nu ook optreden als een gevolg van inwendige prikkels of gebeurtenissen; FREUD onderscheidt dan ook een reële angst en een neurotische angst. Hij wijst erop hoe de afweer, tegenover een ongewenste inwendige gebeurtenis, geschiedt naar het voorbeeld van de afweer tegen een uitwendige prikkel, d.w.z. dat het Ik op dezelfde wijze de verdediging aanpakt als tegen een uitwendig gevaar (4). Het Ik wordt belaagd door drie gevaren: de buitenwereld, de libido van het *Es* en de ge-

strengheid van het *Über-Ich*; hieraan, en dit is zeer belangrijk, beantwoorden drie soorten angsten, die de uitdrukking zijn van een terugtrekken voor het gevaar (1). Het is dan ook begrijpelijk dat, teneinde het gevaar, de angst en de onlust te vermijden, het Ik zich bedient van afweermechanismen (2).

Wat is dan eigenlijk het onderscheid tussen de reële angst en de neurotische angst? „Realgefahr ist eine Gefahr, die wir kennen, Realangst die Angst vor einer solchen bekannten Gefahr. Die neurotische Angst ist Angst vor einer Gefahr, die wir nicht kennen" (3). Een scherp onderscheid tussen reële angst en neurotische angst is niet steeds te maken. Zo zijn er gevallen waar beide gemengd voorkomen: het gevaar is bekend en reëel, maar de angst ervoor overmatig groot, groter dan hij naar ons oordeel zijn mag: „In diesem Mehr verrät sich das neurotische Element." De analyse toont dat aan het bekende, reële gevaar een onbekend driftgevaar verbonden is, zoals bijvoorbeeld bij de nerveuzen (4).

§ V. Wat is angst?

De gevaarsituatie heeft in de kern te maken met de waardering van onze sterkte in verhouding tot de grootte der gevaarsituatie, de erkenning van onze hulpeloosheid hiertegenover, materiële hulpeloosheid in geval van reëel gevaar, psychische hulpeloosheid in geval van driftmatig gevaar. De gevaarsituatie is dan de bekende, verinnerlijkte en verwachte situatie der hulpeloosheid. De angst is de oorspronkelijke reactie op de hulpeloosheid in het trauma,

(1) FREUD S., *Das Ich und das Es*, G.W., XIII, p. 286.

(2) FREUD S., *Die endliche und die unendliche Analyse*, G.W., XVI, p. 80; FREUD verwijst hier ook naar het werk van ANNA FREUD.

(3) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst* (1926), G.W., XIV, p. 198.

(4) De psychoanalytische theorieën van FREUD betreffende de angst overschouwend en synthetiserend, schrijft JULIETTE BOUTONNIER in haar boek *L'Angoisse*, P.U.F., 1949, op p. 115: „...l'angoisse est une sorte de signal d'alarme à l'approche d'un danger, extérieur et réel dans l'angoisse objective, intérieur et psychique dans l'angoisse névrotique. Ce danger psychique est constitué par un conflit inconscient qui existe au sein de la personnalité, et qui oppose le moi à des tendances à la fois érotiques et agressives." Enkele bladzijden verder (p. 120) wijst ze er met nadruk op dat: „...les vues de FREUD manquent de cohérence, de clarté et nous laissent perplexes à bien des égards au lieu de nous apporter la certitude; ..."; toch is het waar, vervolgt zij op p. 123: „...qu'aucune des théories modernes de l'angoisse n'a pu ignorer les doctrines psychanalytiques." Het grote belang van zijn studies is wel de betrachting van het zoeken naar een zin, een betekenis van de angst, reële of neurotische.

(1) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 170.

(2) FREUD S., *Das Ich und das Es*, G.W., XIII, p. 289.

(3) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 408 en 409.

(4) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 119.

en wordt later gereproduceerd als hulpsignaal in de gevaarsituatie (1).

Angst onderscheidt zich van vrees die altijd betrekking heeft op iets bepaalds. Terwijl voor de heiden, zegt KIERKEGAARD, het noodlot het voorwerp van de angst is, is de angst eigenlijk de werkelijkheid van de vrijheid als mogelijkheid vóór de mogelijkheid : te kunnen, de mogelijkheid van vrijheid is angst. Hoe diep de mens ook gezonken is, hij kan toch nog dieper zinken en dat kan is het voorwerp van de angst. Angst is als de duizeling van de vrijheid voor het niets van de mogelijkheid. Angst is dus geen bepaling van noodwendigheid, maar ook niet van vrijheid, ze is een gevangen vrijheid, waarin de vrijheid niet in zichzelf vrij is, maar gevangen, niet in de noodwendigheid, maar in zichzelf. Angst houdt niet alleen verband met de vrijheid, maar ook met de schuld, omdat de vrijheid en de schuld allebei nog mogelijkheid zijn. Het is volgens hem dan ook niet paradoxaal dat, terwijl de angst bevreesd is, ze een arglistige communicatie onderhoudt met haar voorwerp en ze hiervan haar blikken niet kan afwenden : de mens kijkt in de angst bijna begerig naar de schuld, doch vreest deze. Toch is het zó, dat men door deze schuld heen ('zonde' noemt KIERKEGAARD het) tot volmaaktheid komt (2).

Het is door angst en zorg dat het *Dasein* aan de schuld ontkomt en zichzelf omwille van zichzelf realiseert. De angst openbaart het niets (3) en is er in de grond voor het in-de-wereld-zijn : „wovor die Angst sich ängstet, ist das In-der-Welt-sein selbst” (4).

Is het *Dasein* nergens in liefde geborgen, dan vindt het geen grond voor zijn bestaan, het is dan door zijn nietigheid bedreigd. Dat bedreigd zijn noemt BINSWANGER (naar HEIDEGGER) angst of, zoals het in de levensgeschiedenis heet, vrees en beven; het *Dasein* heeft angst voor het in-de-wereld-zijn als zulksdanig, voor de wereld nu, die over 't algemeen een bedreigend en angstwekkend (*unheimlich*) karakter draagt. Waar dit bedreigend en angstwekkend zijn zich concretiseert in een angst voor iets, spreekt hij van vrees. Tot angst komt het overigens enkel daar, waar het *Dasein* in de grond onderworpen is aan en bevangen door datgene, waarvoor

het beangstigd is. M.a.w. het komt tot angst daar, waar het *Dasein* onvrij wordt in zijn zich-ontwerpen op het omwille van zichzelf, onvrij in zijn meest eigen *kunnen zijn* (1). Wanneer de mens de wereld angstwekkend en gevaarlijk voelt, ontdekt hij zijn hopeloze verlorenheid en ongeborgenheid (2). Dit zei ook PASCAL : „Le silence éternel de ces espaces m'effraie” (3).

De angst ontstaat volgens HEIDEGGER daar, waar het in-de-wereld-zijn, het zich ontwerpen op, het omwille-van-zich-zelf en het kunnen zijn, m.a.w. de toekomst van de mens, in het gedrang komt. Angst wijst naar een gevangen en beëngd zijn van het op zich toekomen in zijn eigen kunnen zijn; angst wijst naar een beëngde toekomst, naar een niets. De mens tracht telkens weer te ontkomen aan deze beënging : angst en vrees kunnen hem hierbij nuttig zijn : „Blind fear, that seeing reason leads, finds safer footing than blind reason strumbling without fear : to fear the worst oft cures the worse” (4).

§ VI. Angst en onheilsverwachting.

De mens poogt voortdurend boven het gevaar dat hem bedreigt, uit te komen in een ontwerp, waarin hij de zekerheid en de overtuiging heeft dat hij heel kan blijven. Men kan het fenomeen 'onheil' benaderen van moreel, religieus, filosofisch of ethisch standpunt uit : dit is niet de bedoeling van deze studie. Beter ware het de vraag anders te stellen : wat beleeft de mens als onheil, wat betekent onheil als beleving voor de mens ? Is het de beleving van zijn eigen nietigheid, wanneer hij niet in liefde is geborgen ? Is het de beleving van een niet of niet meer zullen in-de-wereld-zijn met de anderen en om het eigen zelf ? Onheil betekent 'niet-heel', 'on-heel' zijn en het heel-zijn hangt innig samen met het geborgen-zijn ; onheil heeft dan ook te maken met niet-geborgen-zijn ; onheil beleeft de mens, wanneer hij zich niet-heel beleeft, wanneer hij in zijn zorg voor en om zichzelf en de andere faalt, wanneer hij zich niet op de toekomst met en om de andere in liefde kan ontwerpen, of hiervan niet zeker is. Beleving van onheil heeft verder ook te maken met onlust en onlust-verwachten kan

(1) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 198-200; de gevaarsituatie is bij de neurotische angst de straf voor de schuld.

(2) KIERKEGAARD SØREN, *Het begrip Angst*, p. 14, 38, 49, 56, 108-109, 114.

(3) HEIDEGGER M., *Wat ist Metaphysik*, p. 32.

(4) HEIDEGGER M., *Sein und Zeit*, p. 187.

(1) BINSWANGER L., *Schizophrenie*, p. 103, 111, 129.

(2) BOLLNOW O. F., o.c., p. 13-14.

(3) PASCAL B., *Œuvres Complètes*, Bibl. de la Pléiade, 1957, p. 1113.

(4) SHAKESPEARE W., *Troilus and Cressida*, Act. III, Sc. 3, v. 70-73.

een beleving van gevaar worden : zo kan ook de onheilsbeleving haar oorsprong vinden in de mens zelf : immers de onlust kan zijn oorsprong hebben in de mens zelf (onbewust) en deze onheilsbeleving kan naar buiten geprojecteerd worden, zoals dit gebeurt bij de dwangneurose.

Zeër dicht bij elkaar liggen verder de onheilsverwachting en de angstige verwachting. Onheilsverwachting en verwachting van het niet-meer-geborgen-zijn hebben als corollarium de angstige verwachting. Wat is angst en angstige verwachting? Angst beleeft de mens, wanneer hij in zijn heel-zijn, in zijn geborgen-zijn bedreigd is. Dit betekent dat hij nu, in het heden, zich in de toekomst ontwerpt, dat hij het komende als onheil beleeft, dat hierbij angst optreedt als een signaal voor het niet geborgen-zijn : het is de angst, die hem inlicht omtrent het komende niet-geborgen-zijn, dat samenhangt met zijn ontwerp, nu. De angst zelf is immers een ontwerp. Angst heeft noodzakelijk te maken met de (anthropologische) toekomst en het nu. De angst kan reëel en kan neurotisch zijn, d.w.z. dat de angst zijn oorzaak kan vinden in de buitenwereld of in de mens zelf. De angstige verwachting, met wisselend object, kan haar oorsprong vinden in de mens zelf, en kan een eventuele zgn. reële angst komen versterken : in beide gevallen is het een kwestie van een zich niet geborgen beleven in fenomenologisch-anthropologische zin waarbij de hiermede gepaard gaande erotische of agressieve tendenzen beide de betekenis hebben van het opnieuw verwerkelijken van het geborgen-zijn. De mens kan de angst die bijvoorbeeld beleefd wordt als een algemeen onwel voelen, pogen op te lossen door eens een copieuze maaltijd te gebruiken (oraal-erotische tendens) of woedend te worden (agressieve tendens) : beide kunnen volledig on-effectief zijn, doch ook wel effectief (bijvoorbeeld het doden van de aanvaller in geval van wettelijke zelfverdediging bij een aanslag op het leven). De mens poogt aan het niet-geborgen-zijn en aan zijn angst te ontsnappen : dit veronderstelt steeds een bestaan van hoop op redding.

Afdeling II

DE HOOP OP REDDING

De poging om aan niet-geborgen-zijn en angst te ontsnappen, d.w.z. te ontsnappen aan het zich niet meer kunnen ontwerpen op de toekomst met en om de andere, en het niet meer kunnen

zorgen voor zichzelf en voor en om de andere, d.w.z. aan het 'onheel-zijn', veronderstelt een hoop op heel blijven, vooral wanneer er gevaar is en onheil dreigt. De poging te ontsnappen veronderstelt een openstaan voor andere mogelijkheden dan de onheils-mogelijkheid. De hopende mens staat hiervoor open, m.a.w. het openstaan met het hierbij horende handelsgericht-zijn in een enigheid met de anderen, zijn de anthropologische kenmerken van het hopen, het hopen op heil, op heel-zijn en blijven, en op geborgen-zijn. Hopen betekent dan ook een mogelijkheid van redding beleven, d.w.z. van gered te worden, zich te redden en anderen te redden.

§ I. Het redden.

I. ENKELE GEGEVENS UIT DE PSYCHOANALYTISCHE LITERATUUR

Op verscheidene plaatsen in de psychoanalytische literatuur kan men gegevens betreffende de redding terugvinden. Vooral OTTO RANK heeft de reddingsfantasieën bestudeerd. Ook FREUD heeft dit probleem behandeld en CARP beschreef het reddingscomplex.

A. Een psychoanalytische studie der Lohengrinsage.

Ter herinnering zullen hier enkele der voornaamste punten van deze sage worden aangehaald, die ook in het indrukwekkend muzikaal drama van WILHELM RICHARD WAGNER werden uitgewerkt.

De hertog van Brabant is gestorven en Elza, zijn dochter, wordt door Frederik van Telramund, die aangesteld was om haar te beschermen, in moeilijkheden gebracht. Bij een rechtsgeding beslist de Keizer dat Elza moet verdedigd worden door een krijgsman in een tweegevecht. Aanvankelijk biedt niemand zich aan. Parsifal, de Graalkoning (1), verneemt haar moeilijkheden en stuurt zijn zoon Lohengrin ter hulp; deze komt aan te Antwerpen in een bootje getrokken door een zwaan. Lohengrin overwint Frederik en zal de gemaal worden van Elza : zij mag echter nooit naar zijn afkomst vragen („Nie sollst du mich befragen"). Op een bepaald ogenblik wordt het haar te machtig en vraagt zij aan haar echtgenoot, wie hij is : hij maakt zich bekend, doch moet afscheid nemen en vertrekt met de zwaan.

(1) De 'Gaal' : volgens de legende de schotel van het Laatste Avondmaal, waardoor de verrader Judas aangeduid werd, waarin ook het bloed van Jezus' speerwonde tijdens de kruisdood, werd opgevangen. De uitverkoren ridders die de Gaal bewaken, ontvangen van hem de bovenaardse macht, die zij in dienst stellen van de waarheid en de deugd.

RANK komt, op grond van een psychoanalytische studie en vergelijking van de verschillende varianten van deze legende in verscheidene landen, tot enkele interessante conclusies, die hier zeer bondig zullen weergegeven worden.

De vrouw, waarmede gehuwd wordt, is de moeder en de gehele reddingsfantasie berust eigenlijk op de fantasie de moeder te bezitten, haar te onttrekken (redden) aan de macht van de vader (de man die haar als beschermer en vaderfiguur is gegeven door haar echte vader), en zelf in zekere zin zijn eigen vader (de echtgenoot van de moeder) te zijn. Redt de zoon de moeder niet, dan zal de vaderfiguur van haar bezit nemen, waardoor hij belet wordt te tonen, dat hij dit ook kan en zich hierin gecastreerd beleeft met de hieraan verbonden castratie-angst.

Aan deze redding en het huwelijk wordt echter een vraag-verbod naar de herkomst gekoppeld; dit vraag-verbod staat de erkenning van een oedipale situatie in de weg. „Fragst du, so klagst du” (LAISTNER) (1). In het zeggen ligt iets magisch, een zich bloot geven aan de mogelijke sancties van vader. Gedeeltelijk is deze verzwijging van zijn herkomst als wraakneming te zien op de ouders, die hem deze vroeger verzwegen. De gestelde vraag en het verwachten van een antwoord verhinderen de redding vol te houden (het wordt de moeder en ook de vader bekend wie hij is) en deze vervalst. In de mythe wordt verhaald dat hij slechts door een toverkracht de redding heeft kunnen brengen. Bij de bekendmaking gaat hij weg uit schrik (castratie-angst) voor de vader en voor zichzelf (schuldgevoelens-zelfbestrafing). Men kan het ook anders zien en zeggen dat bij de beantwoording van de vraag de gedachte aan het incestueuze, dat zozeer gewenst wordt, vervalst en hierdoor de prikkel om te blijven verdwijnt. Bij de psychologische analyse van de mythe in haar oorspronkelijke elementen, vindt RANK in het grondschema van geheimvolle aankomst-huwelijk-vertrek van de held, de primitieve, sexueel-symbolische uitdrukking van het eeuwige worden, verwekken en vergaan, zoals dit wordt aangetroffen in het Universum en de organische natuur en zeker in het menselijke leven, dat wortelt in de ondoorgrondelijke mysteries van geboorte, verwekken en dood. De sage geeft evenwel zeer individueel uitdrukking aan de fantasie betreffende deze verhoudingen binnen het oudercomplex :

(1) Aangehaald naar RANK.

het raadsel van eigen verwekking en geboorte, dat zich met de voorstelling der incestueuze verder-verwekking en alzo met het eigen vaderschap en de daarop volgende doodsgedachten verbindt (1).

B. Een bijzonder type van objectkeuze bij de man.

SIGMUND FREUD (2) vestigde in 1910 de aandacht op een merkwaardige vorm van liefdeleven bij de man, bij dewelke de behoefte bestaat zich de genegenheid te verwerven van een vrouw, die reeds op enigerlei wijze (als echtgenote, verloofde, vriendin) gebonden is aan een andere man, of van een vrouw die bekend staat om haar lichte zeden (voorwaarde der *Geschädigten Dritten*, *Dirnenliebe*). Deze neiging neemt soms een dwangmatig karakter aan, dat men, volgens FREUD, eigenlijk in elk geval van verliefdheid aantreft. Mannen van dit type blijken verder de mening te zijn toegedaan dat ze de geliefde moeten redden van de ondergang en van het snel afzinken naar een beklagenswaardig niveau : zij denken haar te kunnen redden, wanneer zij haar niet laten.

Dit type is gefixeerd aan een door de oedipale fase beheerste en verdrongen objectkeuze. Hij stelde namelijk vast dat deze neurotische objectkeuze innig samenhangt met de oedipale gevoelsinstellingen, waarbij het accent komt te liggen op een ontgoocheling ten opzichte van de sexuele reinheid en trouw van de moederfiguur, nadat het kind tijdens zijn prepuberteit tot de erkenning is gekomen van een bestaand geslachtsverkeer tussen de ouders. Wanneer het kind nu rond die tijd ook kennis neemt van het bestaan van vrouwen, die het geslachtsverkeer uitoefenen als beroep en hierom algemeen veracht worden, dan zegt het met cynische correctheid, zo haalt FREUD aan, dat het onderscheid tussen de moeder en de prostituée eigenlijk niet zo groot is. De behoefte bestaat de moeder te redden en haar deugdzaamheid te behoeden, wat de betekenis heeft van haar een kind te schenken of te maken. Hij identificeert zich hierbij met de vader, hij wordt hierdoor zijn eigen vader.

(1) RANK O., *Die Lohengrinsage*, Franz Deuticke, 1911.

(2) FREUD S., *Beiträge zur Psychologie des Liebenslebens*, Samml. Kl. Schr. zur Neurosenlehre N° 4, p. 200-251; G.W., VIII, p. 66-91.

C. *Het reddingscomplex.*

In aansluiting aan de beschrijving van pasgenoemd type door FREUD, legt CARP in zijn artikel over het reddingscomplex (1) de nadruk op het sterk ambivalent karakter van die kinderlijke gevoelens, waarbij naast gevoelens van afhankelijkheid, ook gevoelens van haat en afgunst een rol spelen. De betekenis van de obsederende voorstelling de andere vrouw van de ondergang te moeten redden, komt hierdoor in een ander licht te staan, dan als de uiting ener behoefte de moederfiguur te redden, hetzij uit de macht van de vader, hetzij door haar een kind (terug) te schenken. Deze neurotische behoefte tot redden duidt veeleer op een overcompensatie van een vernietigingsdrang, van een haatgevoel ten opzichte van de als ontrouw en onrein voorgestelde moederfiguur. Schrijver wijst er dan ook op hoe hier, onder de ogenschijnlijk tedere gevoelsverhoudingen, vijandige gevoelens kunnen sluimeren, welke de neurotische behoefte te redden eerder als overcompensatie van bestaande wrok- en haatgevoelens doen zien.

D. *Voorbeeld van een wereldredder.*

Ook met dit laatste voorbeeld is te illustreren hoe het verlangen te redden, thans onder vorm van verloren geluk terug te schenken, kan berusten op onbewuste libidineuze drijfveren. FREUD analyseerde in 1911 het geval Schreber, een Saksisch magistraat, die zich op een bepaald ogenblik tijdens de ontwikkeling van zijn ziekte (dementia paranoides) geroepen voelt het verloren geluk aan de wereld terug te schenken, de wereld uit de ellende en van een dreigende ondergang te redden (*Erlöserfantasie*) (2).

De aanleiding tot het ontstaan van deze aandoening zou, volgens FREUD, een aandrang van homoseksuele libido zijn, die op zijn beurt weer samenhangt met de erotische versterking der nostalgie naar zijn vader en broer (transfert op Flechsig); de strijd tegen deze libidineuze pulsie veroorzaakte het conflict dat volgens hem aan de basis ligt van de ziekelijke fenomenen. Volgens NACHT

(1) CARP E. A. D. E., *Le complexe de sauvetage*, Acta Psychotherapeutica, Vol. 4, N° 3, 1956; in Ned. *Over het Reddingscomplex*, in *Aspekten en afwijkingen van de menselijke geest*, 1952, 24, p. 202-206.

(2) FREUD S., *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiografisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)*, G.W., VIII, p. 240-320.

en RACAMIER vindt het homoseksueel verlangen hier zijn oplossing in de eindwaan, waar de wellust verschijnt als een goddelijke en reddende eis en waar de vrees wordt weggewist, daar Schreber vertrouwelijk omgaat met God en een uitzonderlijk wezen is, die de zon kan doen verbleken en als ontmande aan de wereld een nieuw menselijk ras zal schenken. De grootheidswaan vergoedt de zieke van het nadeel der castratie en de ontgoocheling zonder kinderen gebleven te zijn wordt hier rijkelijk gecompenseerd (1).

II. DE REDDINGSVERWACHTING

Als voorbeeld weze dat van een drenkeling naar voor gebracht : iemand wandelt langs een rivier en ziet een mens in het water vallen. De drenkeling is niet meer geborgen : in het geval dat hij niet kan zwemmen, kan hij niet meer voor zichzelf zorgen, ook niet meer zorgen voor de anderen, zich niet of zeer weinig meer ontwerpen, tenzij op redding vanwege een andere of op de dood. Het geborgen-zijn, het heel-zijn van de toeschouwer worden ook in het gedrang gebracht : immers de drenkeling maakt aanspraak op hem als mogelijke redder, op zijn zorg voor de anderen, op zijn in-de-wereld-zijn-met-de-anderen. Wanneer de toeschouwer zich omdraait en weggaat zonder zich verder om de drenkeling te bekommeren, dan kan dit voor de laatste de dood betekenen en voor de eerste een belevenis, een verwerkelijken van het niet-meer-zijn-met-de-anderen, van een niet zorgen voor en om de anderen, van een eigenlijk niet-heel-zijn, van een eigenlijk niet-meer-geborgen-zijn : hoogstens van een oneigenlijk in en voor zichzelf geborgen zijn en zorgen. Dit kan voor de toeschouwer en dit is het meestal, een bedreiging betekenen van zijn eigenlijk bestaan met-de-anderen, een bedreiging met het in catastrofale leegte en eenzaamheid niet-meer-met-de-anderen-zijn (2).

(1) NACHT S., RACAMIER P. C., *La théorie psychanalytique du délire*, XXème Congrès des psychanalystes de langues Romanes, Bruxelles 1958, p. A9.

(2) „Met gevangenisstraf van 8 dagen tot 6 maanden en met geldboete van 50 tot „500 frs of met één van die straffen alléén wordt gestraft hij die verzuimt hulp te bieden „of te verschaffen aan iemand die in groot gevaar verkeert, hetzij hijzelf diens toestand „heeft vastgesteld, hetzij die toestand hem is beschreven door degenen die om zijn „hulp verzoeken ...” Belg. *Strub.*, Art. 422 bis, Wet van 6.1.1961.

Het Artikel 450 van het *Nederlands Strafwetboek* vermeldt iets gelijkaardigs : „Straf „baar wordt gesteld degene die, getuige van het ogenblikkelijk levensgevaar waarin „een ander verkeert, nalaat dezen die hulp te verlenen of te verschaffen, die hij hem, „zonder gevaar voor zichzelf en anderen redelijkerwijs te kunnen duchten, verlenen

Het geen pogingen in het werk stellen om de drenkeling te redden, betekent dan ook angst voor zichzelf en angst voor en om de andere : pogen te redden betekent dan ook, aan het met angst gepaard gaande eigen onheel-zijn en dat van de andere, pogen te ontsnappen. Niet alleen dus bij de drenkeling, doch ook bij de toeschouwer zal een hopen ten grondslag liggen aan de pogingen tot redding, die zullen in het werk gesteld worden : d.w.z. een open staan voor het heel en geborgen kunnen en blijven zijn in enigheid met de anderen.

Terugschouwend naar de gegevens betreffende de ontwikkeling van de mens is het dan ook niet toevallig dat de psychoanalyse (1) een reddingscomplex vindt, dat de uitdrukking is van een oedipale problematiek : immers de oedipale situatie is DE uitdrukking van het zoeken naar de andere, met kleine *a* en met grote *A*; parallel hieraan is het dan ook niet toevallig dat de angst voor een dreigende verbreking van een Wijheid, voor een dreigend teruggeworpen worden op ons zelve in alle eenzaamheid, beschouwd wordt als gekenmerkt door het teken van de phallus (castratie-angst).

In het onheilsvoorspellen is de speller de redder, de andere de drenkeling, die ditmaal echter geen redding verwacht, in concrete zin, nu, maar wel in algemene zin gericht is op zijn heil en redding uit het onheil. Het zijn-met-de-andere impliceert de andere pogen te redden uit het onheil : zo ook de onheilsvoorspeller. Het zou ook niet te verwonderen zijn dat aan al de hardnekkigheid waarmee wordt voorspeld, elementen ten grondslag liggen die verband houden met een Oidipous- of reddings-complex, zoals dit zopas werd beschreven. Dit is dan te beschouwen bij het individu.

De mens komt echter niet door een toeval in een bepaalde situatie, waarin hij zich als een vreemdeling zou bevinden; hij wacht niet op de toekomst, hij is er tegelijk de schepper van (2).

„of verschaffen kan, indien de dood van de hulpbehoevende volgt”; uit het niet-handelen is derhalve iets negatiefs ontstaan, meent VAN BEMMELN, nl. het ontbreken van voorzorgs- en veiligheidsmaatregelen of verzorging, die er wel hadden behoren te zijn en die, indien deze er wel geweest waren, een positief gevolg gehad zouden hebben (Prof. Mr. J. M. VAN BEMMELN, *Ons Strafrecht*, H. D. Tjeenk Willink, Haarlem, 1959, p. 61 en 162).

(1) Kenmerkend voor de psychoanalyse van FREUD is het niet voorkomen van het woordje 'hoop' in de woordenlijst achter in zijn *Gesammelte Werke* in de Imago uitgave; evenmin vindt men het in de woordenlijst van het bekende werk van FENICHEL.

(2) KIERKEGAARD S., *Het begrip angst*, p. 64.

Door beklemming van de wereld af- en in zichzelf opgesloten, zoekt de mens een nieuwe geborgenheid te midden van deze hem bedreigende wereld : hij schept zich een vaste orde, waarmee hij zich tracht te beschermen tegen de vernietigende machten van de opdringende chaos. Gekweld door onvervuldheid wacht hij niet, volkomen gericht op het heden, op de dingen die komen, hij verwacht ze, m.a.w. hij is er intensief mee bezig en er geheel op ingesteld : op deze wijze is er toch in het heden al nauwkeurig vooruitgegeven, wat in de toekomst kan gebeuren, ook als de verwachte sluitende gebeurtenis nog niet is aangebroken. In deze toestand van verwachting is hij echter a.h.w. ingesloten, met zichzelf bezig, is, zoals MARCEL het zegt, niet voor iets anders disponibel, niet beschikbaar : hij is zó in beslag genomen dat hij noch rechts noch links kijkt (1). Reddingsverwachting is niet los te beschouwen van de hoop op heil, die vooral zeer sterk getekend is bij verschillende bijbelse profeten.

§ II. Het hopen.

Wie zijn wij ? Van waar komen wij ? Waarheen gaan wij ? Wat verwachten wij en wat staat er ons te wachten ? Alle zoveel vragen die de mens zich stelt bij die gang door de wereld die men zijn leven en bestaan noemt. Op weg zijnde ondervindt de mens in zijn groei, dat de grond, waarop hij leeft, onzeker is : hij leert angstig zijn en vrezen, maar ook hopen. Primair leeft elke mens op de toekomst betrokken : het verleden komt nog en het toekomstige is er nog niet (2). Het toekomstige omvat en het gevreesde en het gehoopte ; in de gerichtheid van de mens ligt enkel het gehoopte bevat. De hoop houdt verband met het nog niet afgesloten zijn van het *Dasein*. Verwachting, hoop en gerichtheid op een nog niet gevonden mogelijkheid zijn fundamenteel, objectief bij de mens aanwezige werkelijkheden. Hoop is de ontkenning van de ontbering. Hoop staat ook tegenover angst, is echter minder veranderlijk, meer karakteristiek in zijn gerichtheid en is meer vatbaar voor logisch-concrete verbetering en opwelling ; in de hoop verdrinkt de angst ; in de hoop ontwerpt de mens zich niet op de dood maar op het licht en het leven. In zijn gerichtheid in de hoop vindt de mens zijn horizont ; er bestaat nog redding.

(1) BOLLNOW O. F., o.c., p. 13-14, 22, 52, 74-78, 103, 130.

(2) BLOCH E., o.c., I, p. 14 e.v.

Op deze wijze is de hoop niet alleen tegenpool van de angst, maar tevens van de herinnering (1).

Het eigenlijke groeiproces en de ontwikkeling van het in-de-wereld-zijn liggen in het nu beleven en verwachten van de toekomst boven-de-wereld-uit in de liefde en de Wijheid (2). Dit kan men slechts wanneer men hoopt. Wanneer de mens hoopt, is hij veel minder gefixeerd, meent BOLLNOW, en dit betekent dat de mens veel meer openstaat voor wat de toekomst aan onverwachte mogelijkheden met zich kan meebrengen. Hoop wijst meer naar een gevrijwaard bestaan, naar een vrij op zich toekomen in zijn eigen kunnen zijn: hoop maakt het mogelijk dat het leven een gebeuren kan zijn, dat zich voortdurend op de toekomst voorbereidt. Bovendien is het de hoop, die de mens in staat stelt om verder te leven, voortdurend verder te leven, als men onder 'verder leven' verstaat: zich op een 'morgen' voorbereiden, in het vertrouwen dat er geen onherstelbaar onheil zal geschieden. Hoop is een vriendelijke macht, die het leven stimuleert, die de mens aanspoort tot energie en hem in staat stelt tot prestaties, waartoe hij anders in het geheel niet zou komen; het is de kracht om weerstand te bieden aan de verzoeking van het zich-maar-laten-gaan, omdat wie hoopt het vertrouwen heeft, dat de toekomst de mens helpend en behoedend zal ontvangen (3).

Hopend anticipeert de mens op iets in de toekomst en in de wereld, het is iets kenmerkend voor de menselijke verhouding tot het leven: het is de uiting en de gerichtheid van de mens, die zijn existentie te boven gaat (4). Hoop is altijd hoop op het heil, dat verwant is met heel; de breuk, welke de mens in zijn verhouding tot de wereld ondervindt, vraagt om heelmaking (5).

Een wereld waar de techniek triomfeert is, volgens MARCEL, een wereld overgeleverd aan verlangens of vrezen: er bestaat immers geen techniek, die niet in dienst staat van een verlangen of een vrees. Het is dan ook aan de hoop eigen over geen enkele techniek te beschikken: de hoop is eigen aan ontwapende wezens, ze is het wapen van de ontwapende of juist, ze is zelfs het tegen-

gestelde van een wapen, ze ontwapent en het is hierin dat haar geheimzinnige heilzaamheid en doeltreffendheid is gelegen. Wanneer men zich afvraagt hoe dit nu kan, dan vereenzelvigt men de hoop op mysterieuze, magische wijze met een techniek. MARCEL poogt toch een antwoord te geven op de vraag, hoe de hoop dan wel werkt: „Ne pourrait-on pas dire qu'une certaine activité — le sens de ce terme serait du reste à préciser — trouvant la voie barrée sur le terrain empirique, c'est-à-dire sur le terrain du faire, change de plan et se transmue en espérance, sans perdre pour cela l'efficacité dont elle est en quelque sorte chargée dès l'origine?” (1).

Het hoofdkenmerk van de hoop is dan ook zekere machten te overwinnen, niet door ze te bevechten, maar door ze te transcenderen. Hoop is meer dan het bevestigen van een moeten („sollen”): het is een werkelijkheid, een profetische macht; de hoop slaat niet op wat moest zijn of zelfs op wat zal moeten zijn, ze zegt eenvoudig „het zal zijn”. „C'est peut-être la réflexion sur l'espérance qui nous permet de saisir le plus directement ce que signifie le mot transcendance, car l'espérance est un élan, elle est un bond” (2).

Hopen is een antwoord van een wezen, het is een positief niet aanvaarden, in tegenstelling met opstand. Hoop is de handelsgerichtheid, de akt waardoor de verzoeking (van de vertwijfeling) actief of zegevierend wordt overwonnen; het is de inwendige beschikbaarheid van hem, die onvoorwaardelijk en onbegrensd, in een absoluut vertrouwen alle ontgoocheling zal transcenderen. Hopend doet de mens beroep op een creativiteit in de wereld, waardoor hij niet ziet wat zal zijn, doch de toekomst bevestigt alsof hij voorzag; het is als een geheugen van de toekomst. Hoop is ook verbonden met een enigheid: „l'espérance est essentielle-ment, pourrait-on dire, la disponibilité d'une âme assez intime-ment engagée dans une expérience de communion, pour accomplir l'acte transcendant à l'opposition du vouloir et du connaître, par lequel elle affirme la perennité vivante dont cette expérience offre à la fois le gage et les prémices” (3).

(1) BLOCH E., o.c., I, p. 126.

(2) BINSWANGER L., *Schizophrenie*, p. 122 et passim.

(3) BOLLNOW O. F., o.c., p. 60, 78-80.

(4) Aangehaald naar BOLLNOW: PLÜGGE H., *Über suizidale Kranke*, Psyche, V^o Jg., 1951, p. 433-437; *Über die Hoffnung*, Situation, Utrecht, 1954, I, p. 54, e.v.

(5) ZEEGERS, o.c., p. 154.

(1) MARCEL G., *Etre et avoir*, p. 111.

(2) MARCEL G., *Etre et Avoir*, p. 115; zie ook p. 110-114.

(3) MARCEL G., *Esquisse d'une phénoménologie et d'une métaphysique de l'espérance*, in *Homo Viator*, Aubier, Ed. Montaigne, 1944, p. 90-91; bovenstaande gedachtengang wordt door de schrijver ontwikkeld van p. 39 tot 91.

Afdeling III

HET ONHEILSVOORSPELLEN ALS UITDRUKKING VAN HET ANGSTIG ZIJN EN HOPEN

§ I

Het onheilsvoorspellen is een wijze van uitdrukken van de angstige en hopende mens. Het is echter nog meer dan dat : het is ook een wijze van bestaan. Angstig zijnde verwacht en voorspelt de mens, hierbij wijzend naar onheil in de toekomst, hierbij in zijn angstig zijn en onheilsvoorspellen ver het concreet-logische banale object voorbij schietend : het blijven bestaan zelf van de mens wordt in de grond beleefd als bedreigd; in angst voor het *unheimliche*, het huiveringwekkende geheimzinnige, het *mysterium tremendum* als *Kreaturgefühl* anticipeert de mens uiteindelijk op de dood en het niets. Hopend daartegenover wijst de mens terzelfdertijd naar het heil in de toekomst, hierbij ook weer in zijn heilsverwachting en voorspellen het concreet-logische banale object voorbij schietend : in de grond wordt in het hopen het blijven bestaan van de mens bestendigd. Onheilsvoorspellen is dan ook veelal veel meer dan enkel onheil zeggen, meedelen, het is angstig zijn en hopen, het is een modus van bestaan, waarin deze twee elementen als het ware versmelten, waarbij het angstig zijn en hopen niet van elkaar te scheiden zijn, ja mekaar versterken en de mens in paniek brengen kunnen, zoals dit kan gezien worden bij sommige extatische profeten die in woede, angst en gehuil hun waarschuwingen en verwijzingen naar het heil luide verkondigen. Men ziet dit eveneens bij sommige dwangneurotische patiënten, die het niet met woorden aan anderen verkondigen, maar in hun smetvrees en wasdwang onheilsvoorspellend hun angst en hoop uitdrukken en verwerklijken; de buitenstaander ziet enkel het wassen, en begrijpt en gelooft de eenzame voorspeller niet en noemt hem ziek.

§ II

Dat het onheil en heil uit een psychisch gevaar bestaan en te reduceren zijn tot onlust-lust doet aan het bestaansfenomeen van condensaat van angst-hoop niets af; het feit is er : de patiënt voorspelt onheil, zij het dan veelal tegenover zichzelf; hij is daarom niet minder angstig en hopend. Daarom is hij ook nog niet immer patiënt; immers, bij elke mens kunnen het lust-onlust principieel

en de niet verwerkte castratie-angst een zeer grote rol spelen bij het totstandkomen van de angst en de hoop, bij elke onheilsvoorspellende zoals bijvoorbeeld de angstige nerveuze in angstige verwachting verkerende of pessimistische mens. Het kan ook bij mensen zijn die sterk worstelen met het schuldprobleem, dat het onheilsvoorspellen het sterkst tot uitdrukking komt, doordat het bij hen machtig *Über-Ich* of de oedipale problematiek tussenkomt bij het ontstaan van schuld en angst; de versterkte schuldbeleving verwekt des te sterker de tweeheid angst-hoop.

§ III

In het onheilsvoorspellen is uiteindelijk de hoop (zonder dat deze kan gescheiden worden gezien van haar tegenpool de angst) de motorische kracht, die zelf als een profetische macht het toekomstig heil binnen de gezichtseinder betreft, waardoor de mens alle bedreiging als in haar mogelijkheid vernietigd beleeft. Hierdoor baant de ogenschijnlijk geslagen mens zich een weg, vaak is het de laatste mogelijkheid die hem overblijft, zonder dat het een neurotische reactie te noemen is, maar een kreet van uit een met vernietiging bedreigd bestaan.

HOOFDSTUK III

HET BESTAAN VAN DE MENS

Bij de behandeling van de verschillende aspecten van het onheilsvoorspellen werd reeds gewezen op het naast mekaar voorkomen van de angst voor de toekomst en de hoop op de toekomst, het betrachten de medemens te behouden en de agressie tegen de medemens, het zorgen-voor en het verwensen-van, de noodlots-overtuiging en de zekerheid eraan te kunnen ontsnappen, de drang naar contact met de mensen en het geïsoleerd worden, de doodsangst en de hoop op leven, de hoop op ontsnappen aan onheil en het in gang zetten van onheil.

Er blijven tal van vragen open en er komen er steeds meer. Vooral ene dringt zich steeds sterker naar voor : de vraag naar het bestaan van de mens. Op het gevaar af af te wijken van het eigenlijk probleem, is het toch nodig hierop nog verder in te gaan en vooral op die aspecten ervan, die een licht kunnen werpen op het behandelde fenomeen of waarvan men kan vaststellen, dat ze niet zoveel licht werpen als wel van buitenaf kan worden verondersteld. Spijts de mogelijkheid tekort te komen aan de factische werkelijkheid en deze geweld aan te doen, is het toch noodzakelijk de mens vooreerst te beschouwen in de wereld en pas daarna in zijn tijdsontwikkeling.

Afdeling I

DE MENS IN DE WERELD

§ I. Het bestaan als ontwerp.

Zoals er reeds werd op gewezen door SCHOPENHAUER, leggen tal van mensen een verband tussen de noodlotsgedachte en de mogelijkheid van voorzien en voorspellen. Ze gaan ervan uit dat de mens, geworpen in een bestaan, zich slechts langs van tevoren vast afgebakende lijnen kan ontwerpen : zo ook bij het onheilsvoorspellen. Gevangen in een bestaan, waarin elke uiting en verwerkelijking van tevoren vastligt, voorspelt de mens onheil in een hopeloze onveranderlijke mensenwereld, die onmogelijk kan veranderen. Hoop wordt dan kwade trouw en onheilsvoorspellen een zinloze handeling. Een ergens naartoe gaan van de mens komt dan neer op een ergens zijn en blijven. Hoe komt die mens tot

die noodlotsgedachte, en bijgevolg tot de zekerheid van de absolute mogelijkheid van het onheilsvoorspellen? Welk is het verband tussen de hoop van de mens als feitelijkheid, zijn ontwerp en existentie en het onheilsvoorspellen?

I. DE NOODLOTSBELEVING

A. Het geloof aan een speciale voorziening of bovennatuurlijke leiding der gebeurtenissen in de individuele levensloop, is eigen aan elke tijd, zelfs buiten elke samenhang met een dogma om (1). Velen noemden en noemen dit het noodlot (*Fatum*), d.i. iets wat de gang der gebeurtenissen beheerst : bij de Grieken werd het als een bovengoddelijke macht gevoeld (*Moirai*), later werd het herleid tot een immanente wetmatigheid van de natuur : deze wordt door het Christendom opnieuw verpersoonlijkt en als Goddelijke Voorzienigheid bevestigd (2).

Op het grillige, het onoverkomelijke van het noodlot en de onmacht van de mens hiertegenover wordt dan ook de nadruk gelegd door de grote Griekse tragedieschrijvers : „onder vele vormen verschijnt het noodlot” (3); „de mens moet gehoorzamen aan het noodlot als een slaaf” (4); welke weg de toekomst ook volgt : „eens komen zal, wat komen moet” (5).

Ook in het werk van SHAKESPEARE vindt men dit geloof aan het noodlot :

„Fate, show thy force : ourselves we do not owe;
„What is decreed must be, and be this so” (6).

Niet iedereen is echter zo overtuigd van het onoverkomelijke van het wetmatige natuur-gebeuren en zeker niet voor wat betreft de mens. Voor KIERKEGAARD geschiedt alle worden door vrijheid en niet uit noodwendigheid en hij weigert het mens-zijn als een duister noodlot (*Fatum*) te aanvaarden; de mens is volgens hem vrij, de mens die met zijn geworpenheid in een historische constellatie tegelijk mogelijkheid is, niet vastgelegd, geen resultante is in een spel van fysische, historische en metafysische krachten. Wat is

(1) SCHOPENHAUER's *Sämtliche Werke*, Inselverlag zu Leipzig, IV, p. 243.

(2) GORTER J. & STEENBERGE G. J., *Filosofisch Lexicon*, o.c., p. 202-203.

(3) EURIPIDES, *Andromache*, v. 1284.

(4) EURIPIDES, *Herakles*, v. 1357.

(5) AISCHULOS, o.c., v. 67-68.

(6) SHAKESPEARE, W., *Twelfth Night*, Act. I, Sc. 5, v. 318-319.

het noodlot dan volgens hem? Het is de eenheid van noodwendigheid en toevalligheid, het voorwerp van de angst van de heiden, zijn „niets”. Wie het noodlot wil verklaren, moet even dubbelzinnig zijn, als het noodlot zelf: dat was het orakel dan ook. Het noodlot is niets (1). Ook KAFKA drukt een dergelijke opvatting uit, zij het nochtans sarcastisch: „De logica is weliswaar onwrikbaar, maar tegen een mens die wil leven, kan zij niet op” (2). Volgens BUBER wordt de naam „lot” dan ook door de mens misbruikt: het lot is geen klok, die als een stolp over de mensenwereld geplaatst is, niemand ontmoet werkelijk het lot dan alleen hij, die van de vrijheid uitgaat; het enige wat de mens tot noodlot kan worden, is het geloof in het noodlot (3).

B. De noodlotsbeleving echter is voor tal van mensen een feitelijkheid, ook wanneer ze hieraan bewust niet geloven. Hoe ontstaat deze dan wel? Volgens FREUD ontwikkelt zich de noodlotsbeleving in relatie met de castratie-angst uit de verinnerlijking der ouder-instantie. Het kind dat door de ouders tegen de gevaren van de buitenwereld beschut wordt, is angstig voor het verlies van hun liefde, waardoor het hulpeloos aan de gevaren van de buitenwereld zou overgeleverd zijn: deze angst is de prijs van de beveiliging (4). Later ontwikkelt zich deze angst tot een angst voor de scheiding van, de uitsluiting uit de horde. Het wordt dan de toorn, de straf van het *Über-Ich* (5), het verlies aan liefde van deze zijde, dat het Ik als gevaar waardeert en met een angst-sigitaal beantwoordt. De laatste verandering van deze angst voor het *Über-Ich* is dan de dood-(levens-)angst, d.i. de angst voor de projectie van het *Über-Ich* in de noodlotsmachten. De dood-angst is aldus op te vatten als het analogum van de castratie-angst en de situatie waarop het Ik reageert, is het verlaten zijn door het beschuttende *Über-Ich* (= de noodlotsmachten), waardoor aan een beveiliging tegen alle gevaren een einde komt (6).

(1) KIERKEGAARD SØREN, *Wijsgerige Kruimels*, Bijleveld-Utrecht, 1955, p. 82; van dezelfde auteur: *Het begrip angst*, p. 13, 102-104.

(2) KAFKA FRANZ, *Het Proces*, Querido's Uitg., 1957, p. 229.

(3) BUBER M., *Ik en Gij*, p. 61-62.

(4) FREUD S., *Abriss der Psychoanalyse*, G.W., XVIII, p. 130-131.

(5) „... späteren Anteil des Über-Ichs der sich in Anlehnung an soziale Vorbilder entwickelt hat, nicht den Kern des Über-Ichs, der der introjizierten Elterninstanz entspricht”: FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 170.

(6) FREUD S., *Hemmung, Symptom und Angst*, G.W., XIV, p. 160 en 170.

Het noodlot is aldus een ersatz van de ouder-instantie; wanneer men ongeluk heeft, dan betekent dit dat men door deze hoogste macht niet meer wordt bemind; wordt men bedreigd door een verlies van liefde hiervan, dan buigt men zich voor dit *Über-Ich*, als plaatsvervanger der ouders, dat men verwaarloost wanneer men gelukkig is (1).

Voor BOUTONNIER is het noodlot echter meer: het is niet alleen een projectie van onbewuste machten, die de mens de weg kunnen versperren en het noodlot (*destin*) tekenen tot een fataliteit in de zin der antieke tragedies. Het leven van de mens is ook een soort opbouw, die zich elke dag verder aflijnt en verrijkt; zo ontstaat een andere vorm van het (nood-)lot (*destinée*): dit is niet de vrucht van de fataliteit, maar van de vrijheid. Het leven is onvoorzienbaar in zijn details, daar het samenhangt met een noodlot, dat men slechts zal kennen, door de wijze waarop het zich verwikkelijkt en de persoon zich verder ontplooit in een leven, dat meestal de resultante is van vrijheid en fataliteit (2).

C. Het noodlot wordt hier niet meer beschouwd in zijn bestaan dan wel in de beleving ervan door de mens. Het is een beleving (afgezien van het al of niet bestaan ervan) van een diep verborgen noodwendigheid en van een vaststaand schema te duiden als een zich geborgen beleven in de alles omvattende ouder-instantie (*Über-Ich*), die in het noodlot geprojecteerd is. Het wordt tevens tot een poging van de mens tot een zekerheid te komen en wel door de overtuiging, dat tenminste alles komen zal zoals het in een vaststaand schema of volgens vaste lijnen moet verlopen: groter onheil, dan wat is vastgelegd, kan niet voorkomen, die zekerheid bestaat dan tenminste. In andere dan deze terminologie is de noodlotsovertuiging een hulpmiddel voor de mens, die, in zijn geworpenheid en binnen een zekere (inwendige) veiligheid en geborgenheid, in vrijheid vooruitgaat. In die zin krijgt het onheilvoorspellen als bestaansfenomeen een heel ander perspectief dan de onveranderlijke, fatale, hopeloze afloop. De noodlots-gedachte wordt tot hulpmiddel van illusie (?), van relatieve geborgenheid; de hoop echter wordt de motor, de kracht tot transcenderen; voorspellen van zeker onheil wordt dan voorspellen van mogelijk onheil.

(1) FREUD S., *Das Unbehagen in der Kultur*, G.W., XIV, p. 486.

(2) BOUTONNIER JULIETTE, *Les défaillances de la volonté*, P.U.F., 1951, p. 113-115.

II. HET GEWORPEN ZIJN

A. Het zijn van de mens naar zijn bestemming moet, volgens HEIDEGGER, *a priori* worden gezien en verstaan op grond van de zijnsvorm die hij het in-de-wereld-zijn (*in-der-Welt-sein*) noemt (1). In de wereld is de mens niet slechts omgeven door dingen die zijn materiaal en werktuig vormen, d.w.z. die hij gebruikt en toepast en aldus in orde brengt wat er in orde te brengen is, ordent, bezorgd is voor (*besorgen*), doch ook door mensen met wie hij in de wereld is. Deze mensen zijn niet zoals de dingen 'louter zijn', doch ze 'zijn ergens' (*Dasein*), gelijk hijzelf; HEIDEGGER beschouwt dan niet de mens, doch het *Dasein* d.i. een zijn dat zich door de mens presenteert (met nadruk op het zich ontwikkelen en groeien), een relatie tot zijn eigen zijn en een begrip van dit zijn heeft. De mensen vormen voor de mens (eigenlijk zijn *Dasein*) een object, niet van ordenen, doch van zorgzame bemoeienis (*Fürsorge*) (2).

In het woord *Dasein* wijst het prefix *Da-* a.h.w. naar het buiten-zichzelf van de mens, op de betrokkenheid van de mens op hetgeen buiten hem is; het woord *Dasein*, dat vrijwel onvertaalbaar lijkt zonder aan zijn betekenis te schaden (3), wijst òf naar de wereld, òf naar de historiciteit òf naar het evolueren, het groeien, het ontwikkelen van de mens. Nu is het *Dasein* (niet de mens in het zedelijk perspectief) hierbij schuldig doordat het zichzelf niet verwezenlijkt, doch blijft steken in het zgn. algemeen-menselijke, het *MEN*, en niet het eigen zelf tot het zijn brengt (4) : want het *Dasein* houdt, volgens HEIDEGGER, de eigenlijke afgronden van zijn bestaan toegedekt in de onpersoonlijke sfeer van het *MEN* ('men' leest de krant, 'men' werkt, 'men' eet, 'men' spreekt recht, enz...) (5). „In das Sein zum Tode geworfen, flieht das Dasein zunächst und zumeist vor dieser mehr oder minder ausdrücklich enthüllten Geworfenheit" (6).

Het gaat er nu om, of dit *Dasein* de moed opbrengt om op het totaal-zijn, dat zich pas in de dood openbaart, vooruit te grijpen :

(1) HEIDEGGER M., *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, 1957, p. 53.

(2) BUBER M., *De vraag naar de mens*, p. 82 en p. 89-90.

(3) Het houdt zowat het midden tussen daar, op die plaats zijn, ergens zijn, er zijn, het bestaan, het leven, het aanwezig zijn, het aan-zijn.

(4) BUBER M., o.c., p. 85.

(5) VAN PEURSEN C. A., *Korte Inleiding in de Existentiephilosophie*, H. J. Paris, p. 22.

(6) HEIDEGGER M., o.c., p. 348.

het *Dasein* komt slechts tot voltooiing in het Zelf-zijn (*Selbstsein*) en het is het eigenlijke Zelf-zijn, de vastberadenheid en beslistheid (*Entschlossenheit*) waarmede het besluit genomen wordt tot het Zelf-zijn, die het zelf brengt tot het bezorgd (*besorgende*) zijn op een bepaald ogenblik en het stuwt tot het zorgvol (*fürsorgende*) samenzijn met anderen. Een mens (het *Dasein*) kan, aldus HEIDEGGER, in wezen slechts met zichzelf spreken : wat hij met de anderen bespreekt, kan niet wezenlijk zijn... Volgens deze redenering vinden de zorg en de angst van de mens (*Dasein*) uiteindelijk hun wezenlijke inhoud in de zorg voor de ontwikkeling van het Zelf-zijn en in de angst, dit Zelf-zijn niet te zullen bereiken (1). Wanneer het eigen mens-zijn slechts in zover zin heeft, als het de structuur heeft van een met-elkander-in-de-wereld-zijn, dan wil dit zeggen dat het slechts zin heeft in zover dit met-elkander-in-de-wereld-zijn op het Zelf-zijn is gericht.

B. In deze gedachtengang is het onheilsvoorspellen dan te zien als een wijze van op het Zelf-zijn gericht zijn met-de-andere-in-de-wereld, wordt het pogen tot redden van de andere tot een wijze van zorgen voor het Zelf-zijn. De hoop heeft weer geen plaats meer. De mens kan zichzelf niet transcenderen om de anderen, ook niet in het onheilsvoorspellen. Daar zit nu voor een gedeelte waarheid in : zo het bestaan zelf van de mens op een of andere wijze op het spel staat, dan juist ontstaat de hele dynamiek en tragiek van het onheilsvoorspellen van de mens, die (omgekeerd dan bij HEIDEGGER) zorgend om zichzelf juist zorgt voor de andere, zoals bij de profeten; dit wil niet zeggen dat bij karikaturen van het menselijk bestaan (Geval I), het zorgen voor de andere niet uiteindelijk gericht is op het zorgen voor zichzelf en de eigen (psychische) integriteit. In beide gevallen bestaat de angst het Zelf-zijn niet te kunnen bereiken, de ene om de andere, de andere om zichzelf.

III. ONTWERP EN EXISTENTIE

Wat is dit trachten te bereiken van en op welke wijze ontwikkelt het zich?

(1) BUBER M., o.c., p. 83, 90, 93-94, 95.

A. Het *Dasein* wordt wezenlijk in de eigenlijke existentie, die zich constitueert als een vooruitlopende vastberadenheid en besluit tot het Zelf-zijn; weten, waarop ontworpen wordt, houdt in dat men kent, wat het ontwerpen mogelijk maakt (1); wanneer men echter ontwerpt op het Zelf-zijn, is het in zorg en angst. Het *Dasein* wordt uit de ban van het Men bevrijd door de stemming van de angst, onbestemde angst, waarin het op zichzelf teruggeworpen is; de vaste punten rondom zich ontzinken: het voelt zich teruggeworpen in het bestaan. Hierin blijft het niet staan, doch grijpt vooruit om zijn verleden op zich te nemen; in deze beweging ontplooit zich verleden, heden en toekomst. HEIDEGGER noemt deze beweging de tijd: het *Dasein* tijdelijkt zich; in deze tijdelijking is het *Dasein* zorgend voor zichzelf bezig: tijdsstructuur wil zeggen zorgstructuur; existentie is zorg (2). De menselijke existentie wordt fundamenteel bepaald door haar tijdelijkheid (*Zeitlichkeit*), die een concrete bepaaldheid vindt in het zorgen en niet in de, uit het gewone tijdsbegrip stammende, bekende betekenis van toekomst, verleden en heden (3). Te noteren is dat *Dasein* en *Existenz* bij HEIDEGGER een ontologische betekenis hebben (4): het *Dasein* is de plaats waar de waarheid van het zijn wordt ervaren; de naam *Existenz* geeft het zijn van de mens te kennen, het wezen ervan is het staan in de zorg en het duren tot het uiterste (*Sein zum Tode*) (5). Onder rijpwording en groei-proces (*Zeitigung*) verstaat BINSWANGER het oorspronkelijke uit zich-treden (*Ausser-sich, ἐκστασις*), in de eenheid van toekomst, verleden en heden, die HEIDEGGER *Ekstasen*, een transcenderen der tijdelijkheid noemde. Transcendenties zijn de toekomst, verleden en heden in zover, als zij de fenomenen van het *naar* (zu), het *op* (auf), het *bij* (bei) tonen als een *op-zich-toe*

(1) HEIDEGGER M., o.c., p. 323-324.

(2) Zie ook VAN PEURSEN C. A., o.c., p. 23; zie ook LUYPEN W., *Existentiële Fenomenologie*, Aula-Boeken, 1961, p. 25 e.v., p. 351 e.v.

(3) HEIDEGGER M., o.c., p. 180 e.v., p. 326.

(4) Het is dus eigenlijk niet juist de ontologische gegevens van HEIDEGGER in de anthropologie te transponeren; ze zijn echter onmisbaar geworden om de anthropologie te begrijpen en hebben de perspectieven ervan onmiskenbaar verruimd, wanneer men maar steeds voor ogen heeft dat 'mens' geen synoniem is van '*Dasein*', maar dat het woord '*Dasein*' slaat op het zijn van de mens. Het is het grondfenomeen van het zijn van de mens.

(5) HEIDEGGER M., *Was ist Metaphysik*, Vittorio Klostermann, Frankfurt, 1960, p. 14-15, et passim.

(*Auf-sich-zu*), een *terug-op* (*zurück-auf*) en een *laten-ontmoeten-van* (*Begegnenlassen-von*); ze zijn transcendenties wanneer ze zijn een *zich-vooruit* (*sich-vorweg*), een *reeds-zijn-in* (*schon-sein-in*) en een *zijn-bij* (*sein-bei*). Genieten bijvoorbeeld, zegt BINSWANGER, is een wijze van rijp worden die *oneigenlijk* tegenwoordig en ogenblikkelijk is, die niet groeit uit de toekomst, noch uit het verleden (1).

Voor SARTRE is „*Exister c'est être là simplement*” (2). Met zijn uitleg sluit hij aan bij HEIDEGGER wanneer hij het heeft over het *voor-zich* (*Pour-Soi*), het *om-het-eigen-zelf* (3): het is een vlucht, weg van het wezen dat hij is en van het wezen dat hij was, naar het wezen dat hij zijn zal. „*En tant que présent il n'est pas ce qu'il est (passé) et il est ce qu'il n'est pas (futur)*” (4).

B. Verandering is de enige werkelijkheid, zegt BERGSON; alle zijn dankt aan het eeuwige worden zijn ontstaan, want veranderen betekent immers een onophoudelijk scheppen van het nieuwe en het onvoorziene; de begrippen zijn onbeweeglijke beelden, waarin het worden gestold is (5). Alles wat de mens gevoeld, gedacht, gewild heeft, is in het tegenwoordige; het karakter, meent hij, is de condensatie van de geschiedenis die de mens sinds zijn geboorte heeft geleefd, vóór zijn geboorte zelfs, daar hij zijn prenatale aanleg meebrengt. Hoewel de mens slechts met een klein deel van zijn verleden denkt, is het met het gehele verleden dat hij verlangt, wil, handelt. Zijn verleden manifesteert zich integraal door de druk, die het uitoefent, en onder vorm van een tendens, doch slechts van een klein deel heeft hij begrip. Existeren nu bestaat uit veranderen, veranderen om rijper te worden, rijper te worden om zichzelf onbegrensd te scheppen. De mens is voortdurend in evolutie en bezit een zekere levensdrang (*élan vital*): elk individu behoudt van de globale impuls van het leven slechts een zekere drang (*élan*) en is erop gericht deze energie tot zijn eigen belang aan te wenden (6). Vooral belangrijk voor de mens

(1) BINSWANGER L., *Schizophrenie*, p. 125 en 132.

(2) SARTRE J. P., *La Nausée*, Gallimard, 1938, p. 185.

(3) Ook omschreven als bewustzijn; zie LUYPEN W., *Existentiële Fenomenologie*, Aula-boeken, 1961, p. 118.

(4) SARTRE J. P., *L'être et le néant*, Gallimard, 1957, p. 168.

(5) SASSEN F., DELFGAARD B., o.c., p. 104.

(6) BERGSON H., *L'évolution créatrice*, P.U.F., p. 5-7, p. 51.

die zich als wordend beleeft, zijn dan die situaties, tijdens dewelke het tot een confrontatie komt met de wereld : zijn verhouding hiermede is eveneens een veranderende, wordende, en hij beleeft dan ook het in een moment gegevene als onvolledig (*unganz*) (1).

Ook BUYTENDIJK staat enigszins kritisch tegenover de opvattingen van een onvervuld bestaan. Indien het bestaan werkelijk gekenmerkt zou zijn door een onbepaalde en onbegrensde transcendentie van ontwerp naar ontwerp, schrijft hij, dan zou het nooit vervuld zijn : de mens wordt hier begrepen als een bestaan (*exister*) zonder bestaande (*existant*), of overeenkomstig HEIDEGGER's leer, als een in de wereld geworpen zijn, als een zorgend bezorgd zijn en een zijn, dat de dood als een mogelijke onmogelijkheid van het bestaan in zich sluit. Maar wanneer de grondvorm van het menselijk *Dasein* inderdaad het bestaan als een Wij is, als een Wijheid, die in-de-wereld-boven-de-wereld-uit (*in-der-Welt-über-die-Welt-hinaus*) is, dan is menselijk bestaan niet slechts een onderweg zijn in tijd en ruimte, maar is het nog anders te definiëren dan door wat de mens doet (2). Leeft de mens nooit buiten zijn projecties, buiten zijn toekomst, en wordt hij hierin steeds gedragen door de aanwezigheid van zijn verleden (3), dan is er ook nog iets anders, namelijk de liefde tot zijn medemens, waardoor hij boven het in de wereld geworpen zijn kan uitstijgen ; liefde wil ook zeggen Wijheid, die als een noodwendigheid in het *Dasein* ligt en er de bestemming van controleert (4).

C. In het onheilsvoorspellen loopt de mens vooruit, ontwerpt zich in zorg en angst op de toekomst. Hij, de ontwerper, meer dan de andere beleeft zich teruggeworpen in het bestaan. In zijn weten grijpt hij vooruit om zijn verleden op zich te nemen in de toekomst : de onheilsvoorspeller tijdelijkt zich, existeert, hierin wijzend naar het onheil en de (ev. geestelijke of morele) dood. Dit kan hij zelf ook slechts als groeiend mens tussen de groeiende en zich ontwikkelende, rijpende, anders wordende mensen, die zich transcenderend verder gaan. Het onheilsvoorspellen is een groei-, ontwikkelings-, bestaansfenomeen van de mens, die niet

(1) STRAUSS E., *Vom Sinn der Sinne*, Springer-Verlag, 1956, p. 62, 87, 104.

(2) BUYTENDIJK F. J. J., *De Vrouw*, Het Spectrum, Utrecht-Antwerpen, 1952, p. 38.

(3) Vgl. GORTER J. & STEENBERGE G. J., *Filosofisch Lexicon*, Standaard-Boekhandel, 1958, p. 95.

(4) BINSWANGER L., *Schizophrenie*, p. 131.

stil blijft zitten ; de onheilsvoorspeller doet dit tegenover andere wezens die bestaan, existen zoals hij. In zijn onheilsvoorspellen gaat de mens naar, op, toont hij het op-zich-toe, een laten-ontmoeten-van ; in deze transcendentie is hij zich vooruit, is reeds in, is bij. Onheilsvoorspellen is een verandering waarnaar wordt gewezen, en het is slechts aan het veranderen, dat de mens zijn ontstaan en zijn blijven bestaan dankt : slechts een steen dankt zijn bestaan aan het feit dat hij niet verandert, en dan nog, wanneer men de huidige atomen- en elektronentheorie hierbij betreft. Onheilsvoorspellen houdt verband met die levensdrang, waardoor de mens in leven blijft, hierbij steeds wijzend naar de andere met wie men in de wereld is, boven de wereld uit, boven de wereld van angst en zorg, om er telkens weer in terug te komen. De mens leeft hierdoor meer dan ooit in zijn projectie, in zijn toekomst, hierbij gedragen door zijn verleden en de liefde tot zijn medemens.

D. Dit drukt zich uit in het profetische bestaan, waarbij de profeet iets omtrent het bestaan meldt aan de andere : het is een dialectiek tussen spreker en toehoorder, waarbij de profeet in zijn mededelen de onvoltooide tijd aanvult door zijn verwijzen naar de latere vervulling. Dit gaat niet zonder ergernis, opspraak, opzien te veroorzaken, van waar ook weer opstand. De mens verzet zich blijkbaar tegen de bewustwording van deze verandering van zijn bestaan, van deze mogelijkheid en besef nog niet te zijn, wat hij zelf te zijn heeft ! De profeet is zich deze verandering en in elk geval de noodzaak van concrete verandering bewust, bijvoorbeeld de bijbelse profeten, die zich telkens weer bewust werden van de noodzaak van terugkeer naar de God van Israël. Het kennen omtrent deze verandering overvalt hen vaak op spontane wijze en zij manifesteren zich overeenkomstig ook soms op oncontroleerbare manier. Aldus is de onheilsvoorspeller slaaf van zijn kennis : het is het kennen, dat hij verandert, en hij heeft anderen te veranderen ; hij wordt losgetrokken van zijn familie, van zijn milieu, van zijn levensvoorwaarden, van zijn mentaliteit, van zijn temperament, en elders heen gegooid (1) ; hij wordt onttrokken aan zichzelf, zodat hij zichzelf niet meer herkent. Zo deze ver-

(1) NEHER A., o.c., p. 308 et passim.

andering vaak verrijkend is, is ze vaak niet minder verscheurend; de eerste die vooral wordt geraakt door zijn profetie is de profeet zelf. De profeet is niet vrij: hij wordt *belast* met het kennen en het spellen, met het terugwijzen naar zorg en angst. De eerste die in opstand komt tegen zijn kennis, is de profeet zelf.

De profeet is vaak een martelaar, die in het donker voort te schrijden heeft naar het doel dat hem bekend is, en die het doel te betekenen heeft, dit wil zeggen het doel te verlichten en te wijzen naar het heil. De profeet is zichzelf en de anderen vooruit, hij is reeds bij en in, boven de wereld van zorg en angst uit naar een andere wereld van liefde. De profeet en ook de onheilsvoorspeller toont de mens een weg aan langs waar iets geschiedt, gebeurt, iemand verandert, evolueert, langswaar iemand „*sich ereignet*”, tot zijn eigen wordt of kan worden.

§ II. De realiteit.

De mens leeft in wat men noemt de realiteit of een realiteit, die vaak verschilt van mens tot mens, ook bij voorspellers en toehoorders. Enige uitweiding omtrent het begrip realiteit is hier op haar plaats.

I. WAT IS REALITEIT?

Onder realiteit verstaat FREUD datgene wat buiten en onafhankelijk van de mens bestaat en dat, zoals de ervaring leert, maatgevend is voor de vervulling of verijdeling van zijn wensen (1); de buitenwereld (*Aussenwelt*) is de realiteit (2), die men echter ook in de binnenwereld weervindt: het niet-reële, zuiver voorgestelde, subjectieve daarentegen is enkel binnenwereld (3). Hij maakte reeds vroeg het onderscheid tussen de psychische realiteit, als bijzondere bestaansvorm, en de materiële realiteit, die niet met elkaar moeten verward worden (4). Aan het onderwerp, waaraan een affect beantwoordt, ligt minstens een psychische realiteit ten gronde (5). Het ware onrechtmatig deze laatste, in vergelijking met de factische, volledig te onderschatten (6).

(1) FREUD S., *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., Imago, XV, p. 184.

(2) FREUD S., *Abriss der Psychoanalyse*, G.W., XVII, p. 129.

(3) FREUD S., *Die Verneinung*, G.W., XIV, p. 13.

(4) FREUD S., *Die Traumdeutung*, G.W., II-III, p. 625.

(5) FREUD S., *Das Interesse an der Psychoanalyse*, G.W., VIII, p. 400.

(6) FREUD S., *Zeitgemässes über Krieg und Tod*, G.W., X, p. 351.

Men moet ook het bestaan van een lustprincipe in wisselwerking met een realiteitsprincipe aanvaarden (1). De processen in het onbewuste verlopen niet overeenkomstig de realiteit (de buitenwereld), maar zijn aan het lustprincipe onderworpen: m.a.w. de psychische realiteit komt in de plaats van de uitwendige realiteit (2). Het Ik daarentegen is 'verstandig' geworden en het laat zich niet meer door het lustprincipe beheersen: het volgt het realiteitsprincipe, dat in de grond ook gericht is op lust, die echter, door rekening te houden met de realiteit, verzekerd, verschoven en beperkt is. Die overgang van het lust- naar het realiteitsprincipe is dan ook juist de meest kenmerkende vooruitgang in de ontwikkeling van het Ik (3). Dit loskomen en deze vooruitgang zijn noodzakelijk ter instandhouding van het Ik en gebeuren onder invloed van een drang naar zelfbehoud (4). Het Ik kan dan ook uitmaken of er een poging naar bevrediging moet worden uitgevoerd of verschoven, ofwel dat de aanspraak der drift niet helemaal als gevaarlijk moet worden onderdrukt (realiteitsprincipe). Zoals het *Es* uitsluitend lust betracht, zo is het Ik beheerst door een rekening houden met de realiteit; het Ik heeft zich de opgave van zelfbehoud gesteld, wat het *Es* lijkt na te laten. Het bedient zich van de angstgewaarwordingen als van een signaal, dat wijst op gevaren, die de integriteit bedreigen, gevaren waartegen het Ik zich dan ook beschermt; het verkent de realiteit en onderzoekt ze (5), en zal aan een ding eigenschappen toe- of ontkennen, of aan een voorstelling een bestaan in de realiteit toestaan of daarentegen ontzeggen (6).

II. DE VERANDERENDE RELATIE VAN DE MENS MET DE REALITEIT EN DE WERELD

De wereld is niet statisch, niet vaststaand, maar veranderend en dynamisch: hierdoor ontstaan steeds nieuwe problemen en mogelijkheden, die de relatie van de mens met de wereld beïnvloeden.

(1) FREUD S., *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens*, G.W., VIII, p. 230-238.

(2) FREUD S., *Das Unbewusste*, G.W., X, p. 286.

(3) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 370.

(4) FREUD S., *Jenseits des Lustprinzips*, G.W., XIII, p. 6.

(5) FREUD S., *Abriss der Psychoanalyse*, G.W., XVII, p. 129-130.

(6) FREUD S., *Die Verneinung*, G.W., XIV, p. 13.

Anderzijds is het beeld dat de mens heeft van de eigenlijke realiteit, de buitenwereld, niet onafhankelijk van de mens : op dit laatste trok FREUD vooral de aandacht; door algemeenheden, regels en wetten uit te vinden en orde in de chaos van de wereld der fenomenen te brengen, kan de mens er niet buiten deze ook te vervalsen, inzonderheid wanneer het om het beoordelen van een ontwikkelingsproces en verandering der omgevende wereld gaat (1).

Het beeld dat de mens van iets heeft, is volgens SARTRE, intentioneel en alle waarneming gaat gepaard met een affectieve relatie (2). Wil men dan ook de mens begrijpen in zijn relatie tot de wereld, dan moet men een betekenis gaan zoeken in de emotie, en wat is de emotie? : „l'émotion est une certaine manière d'appréhender le monde" (3), „c'est une transformation du monde" (4). Hij legt dit uit aan de hand van een voorbeeld : wanneer de voorgenomen weg te moeilijk wordt of wanneer de mens geen uitweg meer ziet, dan kan hij niet verder leven in een dergelijke dringende en moeilijke wereld; hoewel alle wegen zijn afgesneden, moet hij toch handelen. Wat gebeurt er dan? De mens tracht de wereld te veranderen, d.w.z. hij beleeft hem alsof de verhoudingen der dingen tot hun mogelijkheden niet beheerst zijn door een deterministisch proces, maar door de magie; wanneer dus de mens een object niet kan vatten, of wanneer het hem in een ondraaglijke spanning brengt, dan vat zijn bewustzijn (*conscience*) het anders of tracht het anders te vatten „c'est-à-dire qu'elle se transforme, précisément pour transformer l'objet" (5). In één woord, het is de mens, die zijn verhoudingen tot de wereld verandert, opdat de wereld zijn eigenschappen verandere; het is een nieuw bewustzijn ten overstaan van een nieuwe wereld; het is een bestaanswijze van het bewustzijn, waarbij het zijn-in-de-wereld totaal veranderd wordt volgens de zeer speciale wetten van de magie. Aldus leert men de echte zin van de vrees kennen : het is een bewustzijn dat tracht, langs een magische gedragslijn, een object in de uitwendige wereld te ontkennen; die vrees zal zover gaan, dat het

bewustzijn zich vernietigt, teneinde het object met zich te vernietigen. Effectief is het emotieve gedrag dan ook niet (1).

Pijn gewaarworden betekent, volgens ERWIN STRAUSS, een stoornis in de relatie tot de wereld rechtstreeks beleven. Wanneer iemand pijn heeft, geraakt alles in hem in beweging : de wereld dringt zich aan hem op en dreigt hem te overweldigen. Een pijn ondervinden betekent terzelfdertijd een zich bevinden, en wel zich in de relatie tot de wereld, in de lichamelijke communicatie met de wereld, veranderd vinden (2).

BLEULER wijst op de grote invloed van onze wensen en strevingen op, wat hij noemt, het dereïstisch (autistisch) denken, dat hij onderscheidt van het logisch denken : de ene vorm is niet, de andere wel op de werkelijkheid betrokken. Wanneer de mens zijn fantasie de vrije loop laat, zal het denken zich, zoals in de mythologie, de droom en menige pathologische toestand, niet om de werkelijkheid bekommeren, noch tegenspraak hiermede vermijden : het denken volgt dan een door de instincten en affecten gegeven doel. BLEULER noemt dit een dereïstisch denken, een logica van het voelen, die vóór alles wensen en strevingen verwerkelijk, zelden vrezen; het is vanzelfsprekend, voegt hij eraan toe, dat de mens deze veel hoger schat dan reële voordelen, die zich laten vervangen (3).

III. DE NEUROTISCHE EN DE PSYCHOTISCHE MENS TEGENOVER DE REALITEIT

Wat in de mens ligt vindt men terug bij de psychisch gestoorde : „Un fou ne fait jamais que réaliser à sa manière la condition humaine" (4). Voor FREUD had de neurose het gevolg en waarschijnlijk ook de tendens, de ziekelijk gestoorde uit het reële leven weg te dringen en hem van de realiteit te vervreemden (5). Hierbij bezitten zijn fantasmen een psychische realiteit in tegenstelling tot de materiële, waarbij in de wereld der neurose de eerste maat-

(1) SARTRE J. P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, p. 34-52.

(2) STRAUSS E., *o.c.*, p. 18.

(3) BLEULER EUGEN, *Lehrbuch der Psychiatrie* (umgearbeitet von MANFRED BLEULER), Springer Verlag, 1949, p. 9, 24-25.

(4) SARTRE J. P., *L'être et le néant*, p. 442 (1); wat van BINSWANGER de opmerking uitlokte : „Man könnte unsere eigene Auffassung nicht präziser ausdrücken" : BINSWANGER L., *Schizophrenie*, p. 497, voetnoot 162.

(5) FREUD S., *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens*, G.W., VIII, p. 230.

(1) FREUD S., *Die endliche und die unendliche Analyse*, G.W., XVI, p. 72.

(2) SARTRE J. P., *L'imaginaire*, Gallimard, 1948, p. 31, 44 et passim.

(3) SARTRE J. P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, Herman & Cie., 1948, p. 30; zie ook p. 24.

(4) SARTRE J. P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, p. 33.

(5) SARTRE J. P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, p. 33.

gevend is (1). Is echter een heerschappij van de inwendige psychische realiteit over de realiteit van de buitenwereld tot stand gekomen, dan is de weg naar de psychose geopend (2).

Wanneer bij de neurose bepaalde strevingen, die met de toestand van de individualiteit niet overeenkomen, genoeg intensiteit verworven hebben, dan moet het tot een conflict komen met het andere deel der persoonlijkheid, dat in relatie met de realiteit gebleven is (3). Beschouwt men bijvoorbeeld de dwangneurose: hier overheersen de onzekerheid en de twijfel; de neurose nu verwezenlijkt juist die onzekerheid om de zieke uit de realiteit weg te halen en van de wereld af te zonderen. Het is, volgens FREUD, overduidelijk hoeveel de zieken doen om aan de zekerheid te ontsnappen en in de twijfel te kunnen volharden. Het gaat hem om de afzondering van de wereld, wat in de tendens van elke psycho-neurotische stoornis ligt (4).

In de neurose, waar de verhouding met de realiteit losgemaakt is, verloochent de mens echter de realiteit niet, hij wil er enkel niet meer van weten als geheel, en vermijdt het stuk ervan dat met zijn strevingen en wensen niet overeenkomt en beschut zich tegen dat deel, hierbij wel tegen een ander deel realiteit aanleunend. In de neurose ontbreekt het niet aan pogingen de niet gewenste realiteit door een wel gewenste te vervangen. Het komt echter niet zover als in de psychose, waar de mens de realiteit verloochent, zich bemoeit met de verandering ervan (*Umarbeitung der Realität*) en zich een nieuwe schept, die geen aanstoot meer biedt, zoals deze die wordt verlaten (5). Bij de psychose bestaat er dus niet alleen een negatief aspect, het zich terugtrekken en verloochenen van de realiteit, maar ook een positief aspect, het scheppen van een nieuwe, namelijk de waan. De paranoïa-lijder bouwt door de waan zijn wereld weer op, niet mooier, maar wel zo dat hij er weer kan in leven. „Was wir für die Krankheitsproduktion halten, die Wahnbildung, ist in Wirklichkeit der Heilungsversuch, die Rekonstruktion" (6).

(1) FREUD S., *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., XI, p. 383.

(2) FREUD S., *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, G.W., XVI, p. 181.

(3) FREUD S., *Über neurotische Erkrankungen*, G.W., VIII, p. 324.

(4) FREUD S., *Bemerkungen über einen Fall von Zwangneurose*, G.W., VII, p. 449.

(5) FREUD S., *Der Realitätsverlust bei Neurose und Psychose*, G.W., XIII, p. 363-368.

(6) FREUD S., *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)* (1911), G.W., Imago, VIII, p. 308.

IV. HET ONHEILSVOORSPELLEN EN DE REALITEIT

Bij het beoordelen van het onheilsvoorspellen is het steeds vereist de personen erbij te betrekken, en zich de vraag te stellen of de persoon die voorspelt, dit doet in het kader van een objectieve realiteit, dan wel of vooral zijn eigen psychische realiteit hieraan ten grondslag ligt. Het ene sluit het andere niet uit en het kan wel best zo zijn, dat het mededelen van een objectieve realiteit al zijn energie krijgt van de psychische, inwendige realiteit van die persoon. Anderzijds is het ook zo, dat men zich de vraag moet stellen of de toehoorder het voorspellen als zulksdanig beleeft in het kader van een objectieve, uitwendige realiteit, dan wel in een psychische, inwendige realiteit. Immers, de ontwikkeling van het Ik van de mens heeft juist te maken met dit vaak weifelende en onzeker tasten en vasthouden aan het realiteitsprincipe en het lustprincipe; zowel op het uitwendige als het inwendige gevaar reageert het met een angstsignaal als teken tegenover een gevaar. Door de emotie kan de beleving van de wereld veranderen. Is het onheilsvoorspellen dan gericht op het gevaar buiten of binnen? Vooral bij de neurotische en psychotische mens is dit aan te tonen, bijvoorbeeld bij de dwangneuroticus met zijn smetvrees en wasdrang, en bij de profetenwaan.

§ III. De zorg om het bestaan.

De mens ontwikkelt zich in en met een uitwendige en inwendige realiteit, waarbij zowel binnen als buiten hem zijn toestand van aanpassing dreigt verstoord te geraken, waardoor hij voortdurend wordt genoopt tot zoeken, verlangen en trachten naar redding, geborgenheid, veiligheid. Door deze betrachting te verwerkelijken bestendigt hij en beveiligd hij zijn bestaan: is en blijft hij heel. Heel is in de eerste plaats te onderscheiden van iets anders dat niet heel is, dat namelijk gebroken of waaraan iets beschadigd is; ge - h e e l d is dan ook de wonde, die weer gesloten is, h e e l - zijn hangt samen met gaaf-zijn en in laatste instantie ook met geborgen zijn (1). „Heil" is vooral verwant met „heel" en niet zozeer met „das Wohl" (2); het 'heilige' kan dan ook in die zin, ontdaan van zijn zedelijk moment, worden benaderd (3).

(1) BOLLNOW O. F., o.c., p. 116 e.v.

(2) ZEEGERS M., *De Oplichter*, Bijleveld serie, 1959, p. 154.

(3) OTTO RUDOLF, *Das Heilige*, Leopold Klotz Verlag, Gotha, 1929, p. 6 e.v.

In dit betrachten naar zijn heel-zijn en blijven, komen vooral twee elementen tussen : de mens zelf en de andere.

I. AANPASSING EN NARCISME

A. In de loop van zijn ontwikkeling heeft de mens zich, als kind en als volwassene, aan te passen aan tal van situaties, toestanden, verhoudingen e.d., waardoor hij tevens ook kan groeien. Enkele van deze adaptatie-mogelijkheden zijn bekend uit de diepte-psychologie. De mens identificeert zich met tal van persoonlijkheden en eigenschappen, die onontbeerlijk worden voor zijn bestaan en anders dreigen verloren te gaan; fantaserend bereikt hij verder een verregaande compensatie voor ontberingen in de objectieve werkelijkheid en anderzijds vindt hij in de werkelijkheid compensatie voor niet bevredigde en niet verwezenlijkte wensen. Sublimierend past hij, zich hierdoor verrijkend, zijn driftmatige verlangens aan omstandigheden en culturen aan; hij projecteert bepaalde innerlijke belevingen naar buiten, bv. gevaarbelevingen, waardoor hij in staat wordt gesteld afweer-maatregelen te nemen ten overstaan van een — zij het fictieve — gevaarsituatie in de buitenwereld gelegen, wat de mens tevens een zekere bekendheid met het gevaar geeft (1). Verder manifesteert zich een integrerende behoefte aan veiligheid en zekerheid (*Sicherungstendenz*), waardoor de instandhouding en het bestuur van de mens als totaliteit mogelijk worden : het is een typische totaliteitsfunctie. Hiermede hangt ook samen een regulerende functie, waarbij MAEDER drie vormen onderscheidde : de conserverende, de restituerende of reparerende en een activiteit die de mens als geheel ter zelfvervolmaking in een bepaalde richting ontwikkelt (2). In de psychopathologie onderscheidt men dan nog, bij de zich ontwikkelende mens, verdringing, fixatie, regressie, retardatie, enz... als zovele mogelijkheden van aanpassing en afweer. Bovengenoemde fenomenen ziet men optreden vooral tijdens de ontwikkeling van wat CARP noemt het vitaal-erotisch driftleven, waarop het egoïstisch driftleven volgt : beide openbaren zich in een auto-erotische en later narcistische gevoelsinstelling; het egoïstisch driftleven vormt de ondergrond voor de drang naar zelfbehoud en uit zich onder

vorm van machtsstrevingen, doch ook in een streven naar zelfontplooiing en zelfvervolmaking (1).

B. In deze drang naar zelfbehoud kan bij de keus van de weg hiertoe, bijvoorbeeld de weg naar de geborgenheid, het moederbeeld ten grondslag liggen aan die keus : het is het type mensen, die een neiging hebben aan te leunen bij de anderen. Narcistisch is de keus wanneer de geborgenheid niet naar het voorbeeld van de moeder, maar naar het voorbeeld van zichzelf en zijn eigen persoon wordt verlangd (2) : het wordt dan een verlangen naar geborgen-zijn in zichzelf, waarbij het Zelf zowel te beschouwen is in wat het is, als in wat het zou kunnen zijn. Het is dan ook zeer de vraag of bij het onheilsvoorspellen in een aantal gevallen niet zozeer het heil van de andere om de andere, maar wel het heil van zichzelf wordt gezocht in de andere.

II. DISPONIBILITEIT EN AANVERWANTE GEGEVENHEDEN

A. Blijkbaar heeft de mens niet voldoende aan zichzelf, want zelfs in zijn narcisme heeft hij de andere nodig om zichzelf te verwerkelijken. Toch is het zo dat hij dit slechts werkelijk kan door de andere om de andere in zijn leven te betrekken. Men voelt het ook dadelijk : onheilsvoorspellen enkel om zichzelf is geen echt onheilsvoorspellen, pas wanneer het om de andere gaat, krijgt het zijn volle zin, m.a.w. wanneer het *niet alleen* een narcistische verwerkelijking is; immers, zonder een zeker grondnarcisme, zou de mens in zijn contacten met de andere vaak sterk te kort schieten, misschien nog meer dan met narcisme. Alleen in de ontmoeting echter ontstaat het werkelijk leven : „Ohne Du, kein Ich”; het individu verschijnt slechts door zich tegen andere individuen af te zetten, de persoon verschijnt door met de andere in relatie te treden, in de volkomen relatie omvat mijn Gij mijn Zelf, zonder het te zijn. De Ik - Gij verhouding is liefde. Een Gij bestaat echter niet uit dingen : „Sta ik tegenover iemand als mijn Gij, spreek ik het grondwoord Ik-Gij tot hem, dan is hij geen ding onder dingen en bestaat hij evenmin uit dingen.” Aan een mens die men ontmoet als Gij

(1) CARP E. A. D. E., *Medische Psychologie*, p. 39, 61 et passim, 117-118.

(2) RÖMKE H. C., *Psychiatrie*, Deel I, Scheltema & Holkema, 1954, p. 134 e.v.

(1) CARP E. A. D. E., *Medische Psychologie*, p. 63-72.

(2) FREUD S., *Zur Einführung des Narzissmus*, G.W., X, p. 154 e.v.

kan men in ruimte en tijd een plaats geven en men moet dat ook altoos weer doen, maar dan kan men dit alleen als een *Hij*, een *Zij* of een *Het* en niet meer als een *Gij* (1). Volgens JANSE DE JONGHE is het dan ook het tragische lot van de mens, dat hij nooit een andere kan ontmoeten zonder van die andere een ding te maken en hem in de *Ik - Het* relatie terug te voeren, teneinde de werkelijke verantwoording te vluchten; volgens hem ontmoet de andere mij primair als een weerstand en betekent als zodanig een lijden voor mij (2). Eenzaamheid van het *Ik* daarentegen betekent de geestelijke dood. Het hart van de primitieve wilde breekt als hij van zijn familie gescheiden wordt: de vreugde, die hij bij het eten bekomt, is van het eten mét zijn familie, van het jagen mét zijn stam. Eenzaamheid, zegt VAN DER LEEUW, is niet het tegendeel van gemeenschap, maar de ontdekking dat er geen leven is buiten de gemeenschap, dat ons leven zelf gemeenschap is (3).

B. BINSWANGER onderscheidt als grondvormen van het menselijk *Dasein*, naast een zorgend-in-de-wereld-zijn-om-het-eigen-zelf, een in-liefde-met-elkaar-verkeren (*liebend-mit-einander-sein*) in de *Wijheid*: hierdoor komt het *Dasein* boven de wereld van het zorgen en beangstigd zijn voor het eigen zelf uit: in deze verhouding neemt het *Dasein* eigenlijk zijn bestaan op zich en verwezenlijkt het zich in zijn werken, eten, met de mensen omgaan, de maatschappij opbouwen en in stand houden, recht spreken, enz... „Wo wir von Daseinsformen sprechen, sprechen wir von Formen des In-der-Welt-Seins und Über-die-Welt-hinaus-Seins..." Het zijn vormen van zijn in de wereld, waarin het *Dasein* leeft en welker eenheid enkel fenomenologisch te verdelen is; deze vormen van *Dasein* beantwoorden aan het zijn in de wereld van het eigen zelf en van het boven de eindige wereld uitkomende liefhebben in de *Wijheid*, die geborgen is in haar thuis en grond (*Heimat*) en in de eeuwigheid (4). De eigenlijke zin nu van het in-liefde-met-de-andere-zijn ligt in het totaal aan elkander toebehoren,

waardoor het bestaan niet het mijne, maar het onze is; hij gaat dan ook niet meer uit van het tweetal, maar van de (al zij het ook nog zo vaag te begrijpen) *e n e* (*Ein-ander*), die niet te begrijpen is als mijn of dijn, maar als een *Wij* (*Wirheit*). Met deze auteur krijgt men een heel nieuw soort probleem van de ruimte te zien. Inplaats dat men de andere van de plaats, die hem was voorbestemd, wegdringt en dat men die plaats inneemt na hem verdrongen te hebben, treedt hier het merkwaardig fenomeen op, dat juist daar waar *Gij* zijt, een plaats voor mij ontstaat. Inplaats van het afstaan van een positie aan de ander in een ruimtelijkheid, die van tevoren door de rede bepaald is, en het daarmee corresponderende verlies aan eigen ruimte, treedt het merkwaardig fenomeen op van de 'grenzeloze' vermeerdering van de eigen ruimte, doordat men zijn eigen ruimte prijsgeeft (1). Hierdoor ontstijgt de mens aan de bepaaldheid van het tot dusver geldend begrip wereld, zoals dat uit het zorgen ontwikkeld is: er ontstaat een wereld in een nieuwe vorm die geborgenheid biedt; BINSWANGER stelt de liefde als oerfenomeen tegenover de existentiële vertwijfeling. Dit geldt, zo voegt BOLLNOW hieraan toe, niet alleen voor de 'grote' liefde, tussen man en vrouw, maar ook voor de andere en stillere vorm van liefde, vertrouwen en genegenheid, die het menselijk samenleven bepalen (2).

C. De enige werkelijk menselijke houding tegenover de andere mens is de benadering van de andere als een *Gij* (*Toi*), als een tegenwoordigheid (*Présence*); immers, zegt GABRIEL MARCEL, alleen in de ontdekking van de Andere kan de mens zichzelf vinden, want het menselijk zijn is geen statische gegevenheid, maar het verwerkelijkt zich in zijn uitgaan naar anderen. Voor MARCEL is de mens eerst werkelijk mens als er een *Wij* is; de anderen zijn dus wezenlijk voor mijn bestaan; daarom ook behoort het in de wereld zijn (*être-au-monde*) tot zijn wezen; de mens is er niet eerst en ontdekt dan de wereld, maar hij is van meetaf aan in de wereld en ontdekt zichzelf eerst door de wereld, d.w.z.

(1) BUBER M., *Ich und Du*, 1958; Ned. Vert. *Ik en Gij*, Bijleveld-Utrecht, 1959, p. 8, 10-11, 31, 67, 105.

(2) JANSE DE JONGHE A. L., *De mens in zijn verhoudingen*, Bijleveld-Serie, 1956, p. 79-82.

(3) VAN DER LEEUW G., *De primitieve mens en de religie*, Groningen 1937.

(4) BINSWANGER L., *Schizophrenie*, Neake, 1937, p. 93-94.

(1) BINSWANGER L., *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*, Max Niehaus Verlag, AG, Zurich, 1953, p. 31 e.a.; zie ook BOLLNOW O. F., *Neue Geborgenheit* (Ned. Vert. *Nieuwe Geborgenheit*, Bijleveld, 1958, p. 176).

(2) BOLLNOW O. F., o.c., p. 178.

door de anderen, die evenals ikzelf steeds tegen de achtergrond van maatschappij en cosmos staan (1).

De mens kan zich absoluut beschikbaar stellen voor de anderen: wanneer hij dit doet dan kent hij zich het recht niet toe vrij over zichzelf te beschikken. Waarom niet? Omdat juist, door over zichzelf te beschikken, hij zich onbeschikbaar stelt voor de anderen of tenminste handelt als iemand die zich absoluut niet bekommert om beschikbaar te blijven voor hen; dit kan zijn uitdrukking vinden in de zelfmoord (2). Doch het Gij, het vertrouwen ontstaan slechts wanneer men zich werkelijk met de andere mens inlaat, wanneer men zich engageert en zichzelf in deze binding (*engagement*) in de weegschaal zet: dit geschiedt echter alleen in de concrete ontmoeting in echte liefde tot de ander. Wanneer de vastberadenheid de mens ontruikt aan het uitgeleverd zijn aan zijn alledaags bestaan en hij zo komt tot de eigenlijkheid van zijn bestaan, dan kan dit alleen in de volledige toewijding verwerkelijkt worden, in de binding (*engagement*) (3). In verband hiermede kan men bij de opvatting van ORTEGA Y GASSET aansluiten, die zeer beslist een realistisch standpunt kiest. „Ik ben ik en mijn wereld” (*Yo soy yo y mi mundo*), zegt hij, hiermede aangevend dat het ik nooit van zichzelf kan uitgaan, maar van meetaf aan onverbrekkelijk met zijn wereld verbonden is (4).

Existentiële communicatie, dit is de dialoog, die tussen twee mensen ontstaat, wanneer het gaat om de zin van het bestaan, zegt JASPERS, is mogelijk tussen vrije wezens die met rede zijn begaafd (5); ze kan echter alleen ontstaan tussen twee mensen en op de hoogtepunten van hun bestaan. Deze hoogtepunten bereiken zij, als zij in een grenssituatie geplaatst worden, d.w.z. geconfronteerd met die situaties in het menselijk bestaan, die tegelijk onontkoombaar en beslissend zijn: strijd, schuld, lijden, dood. In deze situaties geplaatst, realiseert zich de mens wat zijn

bestaan is. Dit geeft hem de mogelijkheid werkelijk zichzelf te worden en tot eigenlijk bestaan, dat slechts in de hoge ogenblikken van het bestaan plaats kan hebben, te geraken (1); in deze situatie zal hij telkens moeten kiezen tussen de verschillende mogelijkheden die hier geboden worden, en een beslissing nemen volgens dewelke hij zijn leven zal moeten inrichten (2).

D. In die gedachtengang krijgt het onheilsvoorspellen slechts volkomen zijn zin wanneer het gericht is op het behoud van de andere en wel in zijn contactpunt met hemzelf: het Wij, het met mekaar zijn. Voorspellen van onheil wordt dan voorspellen van de breuk met en verlies van het Wij.

III. GEBORGEN ZIJN EN HEEL ZIJN

A. Voortdurend is de mens in de wereld zorgend bezig met de dingen en zijn medemensen: het eigen mens-zijn heeft slechts zin, wanneer het de structuur heeft van een met-elkander-in-de-wereld-zijn. Dit kan een op zichzelf gericht zorgend-in-de-wereld-zijn, doch ook een in-liefde-met-mekaar-verkeren, in de Wijheid met een Gij en niet met de mens als ding om zichzelf; hierdoor stijgt de mens in geborgenheid boven die wereld uit, ontkomt hij aan de wereld van angst en zorg. Ontmoeting is niet mogelijk zonder van de andere een ding te maken. Toch staat de mens op de hoogtepunten van zijn bestaan, in de grenssituaties, d.i. strijd, schuld, lijden, dood, in existentiële communicatie, in dialoog met zijn Gij: ook deze communicatie betekent in zekere mate voor hem geborgen-zijn. Aldus wordt de mens slechts eerst mens, geborgen, wanneer er een Wij is, wanneer hij disponibel is voor de andere, wanneer hij geëngageerd is met de andere. Aldus ontmoet hij de andere niet in een wereld als lege ruimte, hij is geborgen in het Wij, er is een borg voor zijn heil, voor zijn heel-blijven.

Hoe ontwikkelt zich deze drang naar geborgen-zijn? De oer-Wijheid bestond reeds met de moeder vóór de geboorte en werd erdoor verbroken. Het jonge kind beleeft na zijn geboorte deze Wijheid met de moeder en maakt in deze min of meer wisselende Wij-verhouding de verschillende stadia (orale, anale, urethrale, genitale), alsook de oedipale fase door, waarbij het in Wijheid

(1) Zie ook SASSEN F., DELFGAAUW B., *Wijsbegeerte van onze Tijd*, Standaard-Boekhandel, 1957, p. 250-252.

(2) MARCEL G., *Etre et Avoir*, Aubier, p. 105, 180, 184.

(3) BOLLNOW O. F., *Neue Geborgenheit*; Ned. Vert. *Nieuwe Geborgenheit*, Bijleveld, p. 28 en 107.

(4) SASSEN F., DELFGAAUW B., o.c., p. 152.

(5) JASPERS KARL, *Allgemeine Psychopathologie*, Springer Verlag, 1948, p. 668; zie ook JASPERS KARL, *Wesen und Kritik der Psychotherapie*, Piper & Co., 1955 en JASPERS KARL, *Psychologie der Weltanschauungen*, Springer, 1960.

(1) SASSEN F., DELFGAAUW B., o.c., p. 260.

(2) BOLLNOW O. F., o.c., p. 32.

bestaat met zijn ouders, doch tevens aanspraak maakt op de ouder van het ander geslacht, waardoor de ander tot rivaal wordt, met al de hiermede gepaard gaande frustraties, agressies, enz... De hierbij optredende conflicten hebben dan de penis-phallus met de problematiek van het wel- en het niet-hebben ervan, als centrum : het besef van het niet geborgen-zijn komt neer op de beleving van het niet kunnen behouden van de penis (jongen) of de beleving van het niet-hebben of verloren hebben van de penis (meisje). Het Wij-met-de-ouders betekent geborgen-zijn voor het kind; castratie en liefdeverlies, als straf voor oedipale verlangens, betekent verbreking van het Wij-met-de-ouders en achterblijven in een catastrofale leegte en eenzaamheid. Het geborgen-zijn en de frustraties hangen van in het begin van het leven samen met de moeder en later ook met de vader, waarbij, zoals vermeld, de beleving al (jongen) of niet (meisje) een penis te bezitten een zeer voornamelijk rol gaat spelen in de ontwikkeling.

Vanwaar uiteindelijk deze drang naar geborgen-zijn en de hiermede samenhangende frustraties? De mens beleeft telkens weer een tekort (*son manque*) en zoekt dit aan te vullen; hij zoekt de aanvullende Andere, doch ontmoet een concreet wezen met de frustratie dat dit betekent en de hierdoor telkenmaal weer geaccentueerde eenzaamheid, alleen en op zichzelf aangewezen zijn. Zelfs wanneer hij in zijn verlangen naar de andere *gegaveerd* wordt, zal er steeds een tekort, een gebrek overblijven; langs zijn noden en behoeften om tracht hij dit gebrek aan te vullen, doch vindt in het leven de grenzen van zijn tendenzen. Verder zullen ook, zoals reeds van in het begin van zijn bestaan, later in de volwassenheid het geborgen-zijn en de frustraties zich nog steeds bevinden in het teken van de phallus, zoals vooral bij de neurotische patiënten duidelijk is.

B. De ontwikkeling van het kind tot volwassene gebeurt, zoals boven reeds vermeld, in de Wijheid met de ouders; langs de ouders om komt de mens tot een volwassen bestaan, en heeft hij de hierbij voor de existentie noodzakelijke geborgenheid en de eraan verbonden frustraties leren kennen en beleven. Zijn volwassen driftleven komt langs hen om tot stand en zal er later ook nog de stempel blijven van dragen. De mens heeft ook langs zijn ouders om als het ware spelenderwijs leren vooruitgrijpen op zijn psychologische ontwikkeling; hij leert anticiperen op zijn

toekomstige prestaties; hij heeft waarschijnlijkheden leren combineren, waarschijnlijkheden, die hij dan nog vaak zelf heeft leren scheppen.

Ook de volwassene ontwikkelt zich verder in de tijd met een minimum aan geborgen-zijn. Wat betekent nu dit geborgen-zijn en hoe bereikt en handhaaft hij dit? Geborgen-zijn betekent zich in die situatie bevinden waarin de mens *primo* heel is, *secundo* heel kan blijven, m.a.w. boven de situatie waarin hij verkeert kan uitkomen om aan de onvermijdelijk optredende bedreigingen van zijn heel-zijn te kunnen ontsnappen; heel-zijn kan men slechts door de andere, met wie men in liefde verkeert : heel-zijn betekent dus niet alleen zorg voor zichzelf, doch ook zorg voor en om de andere. Geborgen-zijn betekent dus zich op de toekomst ontwerpen met en om de andere. Geborgen beleeft de mens zich, wanneer hij de zekerheid, de overtuiging beleeft, dat hij heel is en heel kan blijven. Met zijn wijze van zijn en met zijn driftmatig zijn, grijpt de mens in zijn bestaan vooruit in zijn (anthropologische) tijd en de (anthropologische) tijd van hen met wie hij samen is. Aldus is de mens geborgen in zijn bestaan en in het bestaan der andere mensen.

Nu zijn er, zoals reeds gezegd, onvermijdelijk bedreigingen van zijn heel-zijn, van zijn geborgen-zijn; er treedt gevaar op van 'niet-heel' of 'on-heel' worden, m.a.w. gevaar van onheil. De bestaansmodus van de mens als zorgende biedt hem de mogelijkheid onheil, dat nu niet is, doch komen kan, te ontwerpen : hij kan nu enige belevenis hebben van het komende, vooral in zover het zijn heel-zijn en -blijven betreft. Het hoort tot zijn bestaan zelf onheil te verwachten, te ontwaren en ervoor beangstigd te zijn, het hoort echter evenzeer tot zijn bestaan te hopen, te trachten aan het onheil te ontkomen en geborgen, heel te blijven.

C. In het onheilsvorspellen vrijwaart of poogt hij het geborgen-zijn, heel-zijn en -blijven van zichzelf of van de andere te vrijwaren tegen deze gevaren. Het is een vooruitgrijpen en een mededelen van vooruitgrijpen in de tijd en de toekomst.

§ IV. Het spreken en de taal.

I. Voor MAUREL is elk spreken in zekere zin *en* dialoog *en* monoloog : „Mais lorsque je m'adresse ostensiblement au prochain qui me fait face, suffit-il de parler pour que je communique,

s'établit-il toujours un dialogue valable? L'important du message n'est-il pas précisément pour moi ce que je ne sais pas dire et que l'autre demeure impuissant à entendre?... Ce que j'exprime est monologue, dialogue ce que je communique... La parole n'est pas dissociable de l'acte même qui la formule. Parler c'est donner de la voix et proférer des mots" (1). Het spreken is vooral een communicatie-gebeuren; elk woord is een beweging van de mens buiten zich, die de andere schept en hem veronderstelt; het is in de eerste plaats een roep naar de andere. De beweging naar hem die luistert gaat vooraf aan de tekst van de mededeling, bij zover dat het wellicht minder belangrijk is te weten wat hij zegt, dan te weten tot wie hij spreekt. „Même s'il ne communique rien, le discours représente l'existence de la communication" (2). Het spreken dient voor de verstandhouding der mensen onder mekaar, niet voor het verstaan van dingen (3).

Voor VAN DEN BERG is het gesprek een samenzijn en dit hangt niet af van het aantal woorden die gesproken worden: het geldt zelfs in het algemeen, dat er des te meer woorden geuit worden naarmate aan de voorwaarden van een gesprek minder voldaan is; waar veel gesproken wordt is niet zelden weinig waar contact. Het gesprek wordt bepaald door de aard van het samenzijn, en de lijfelijke aanwezigheid van de medemens is geen garantie voor een samenzijn: het gesprek leeft niet bij gratie van het gesproken woord. Samenzijn is samen opgaan in een wereld, samen een wereld ontwerpen. Slechts wanneer men samen kan opgaan in één wereld, wanneer men samen in deze wereld kan zijn, wordt het woord over deze wereld mogelijk. Het woord detailleert en spreken is uiteenzetten: omdat deze uiteenzetting, deze deling van de wereld, geschiedt in een c o n t a c t met de ander, is deze deling m e d e - d e l i n g. Gesprek is mededeling van een in principie gemeenschappelijke wereld. Anders geformuleerd: gesprek is mededeling van samenzijn. Het gesprek is een communicatie, doch een indirecte: het communiceert het verborgene, het verborgene in de dingen en het verborgene in de mens (4).

(1) MAUREL H., *Le monologue*, L'Evolution psychiatrique, 1959, I, p. 52.

(2) LACAN, aangehaald naar MAUREL H., *Le monologue*, p. 77; zie ook p. 61.

(3) STRAUSS, o.c., p. 36.

(4) VAN DEN BERG J. H., *Het gesprek*, in *Persoon en Wereld*, Bijleveld, Utrecht, 1956, p. 138, 139, 144, 148, 150-154.

II. Hoe ontwikkelen zich nu het spreken en de taal? De activiteiten van de spreekorganen hebben, vooraleer een communicatiemiddel te worden, een zuivere libidinale ontladingsfunctie (1). Later leert het kind voor het eerst een paar woorden, waarbij het stadium van de almacht met behulp van woorden wordt gecreëerd: het kan hiermede zijn ouders tot vervulling van zijn wensen nopen (2). De almacht der gedachten wordt omgezet in een woordalmacht, die bedoeld is om de buitenwereld te dwingen. Bij FENICHEL vindt men ook de opvatting, dat de gedachte en het woord vaak gebruikt worden als symbool van de penis en de capaciteit om te spreken of te denken als een teken van macht. Het woord wordt verder vaak in verband gebracht met de genitale functie en bijzonderlijk met de mannelijke functie, spreken betekent machtig zijn, niet kunnen spreken de castratie... Het thema van de afgesneden tong komt meerdere malen terug in de mythen, de vertellingen met de feeën, dromen en neurotische fantasieën als castratie-symbool; de tong als woordorgaan komt te voorschijn als symbool van de penis (3).

III. Door het verlies van geloofwaardigheid gaat een belangrijk communicatie-middel verloren, het contact met de andere wordt fel gehandicapt, het geborgen-zijn met de andere in het gedrang gebracht. Dit is ook wat gebeurde bij de profetes Cassandra en patiënte A. Hierop zal nader worden teruggekomen bij de bespreking der gevallen.

Afdeling II

DE MENS IN DE TIJD

§ I

Zoals HUSSERL het formuleerde is de analyse van de tijd en het tijdsbewustzijn een oeroud kruis van de psychologie. Want wat is de tijd? Wie zou dit licht en in het kort kunnen verklaren? Wie zou dat, om daarover woorden uit te brengen, zelfs met zijn gedachten kunnen vatten? En toch, wat is ons meer vertrouwd

(1) FENICHEL O., *La théorie psychanalytique des névroses*, P.U.F., 1953, p. 383.

(2) WESTERMAN-HOLSTIJN A. J., *Inleiding tot de Ontwikkelingspsychologie*, Erven J. Bijleveld, Utrecht, 1949, p. 186.

(3) FENICHEL O., o.c., p. 36, 364, 380-381.

en bekend, waarvan we melding maken in onze gesprekken, dan de tijd? En we verstaan het inderdaad, zo dikwijls als we daarvan spreken, en we verstaan het ook, zo dikwijls als we een ander daarvan horen spreken. Wat is dan de tijd? Dit zijn de vragen en opmerkingen, die AUGUSTINUS zich maakte vijftien eeuwen geleden (1). Hetgeen voorbij gaat hoort de verleden tijd, wat aankomt de toekomstige tijd, wat is, de tegenwoordige tijd; uit het tegenwoordige wordt de toekomst. Toekomst en verleden zijn daar niet als toekomst of als verleden, maar als het tegenwoordige. AUGUSTINUS onderscheidt dan ook drie tijden: wat tegenwoordig is van het verleden, wat tegenwoordig is van het tegenwoordige, wat tegenwoordig is van het toekomstige. Het tegenwoordige streven brengt het toekomstige naar het verleden over en door het verminderen van de toekomst groeit het verleden aan. De mens kan dit, omdat hij verwacht. Tot het wezen van het verwachten hoort het nu, dat het een waargenomen-zijn is van het wordende. Daarbij is het evident dat, wanneer het verwachte zich verwerkelijk, d.w.z. tot het tegenwoordige wordt, de verwachtingstoestand voorbij is; is het toekomstige tegenwoordig geworden, dan is het tegenwoordige verleden geworden (2).

§ II

HUSSERL en BINSWANGER beschrijven de intentionele opbouw-elementen van de tijd (toekomst, verleden, heden: woorden die slaan op het gewone tijdsbegrip) als de gerichtheid (*protentio*), het houden aan (*retentio*) en het zich voordoen (*presentatio*). Deze momenten spelen in mekaar en bewerkstelligen dat, waarover het gaat („das Worüber"); het zijn geen geïsoleerde groeifenomenen: ze maken een eenheid, een synthese uit van de intentionele verwerkelijking der tijdelijke objectiviteit. Bij een vóóronderstelling gaat het niet om een psychologisch feit, maar om een transcendentie; het is een transcendentale vooruitzetting en vooruitzien, dit is groeien, want voortschrijden der ervaring betekent reeds groei. Waar datgene, wat zich voordoet zich niet kan steunen op het houden aan en zich niet gericht kan voortzetten, daar moet men, volgens BINSWANGER, spreken van een falen van een intentioneel

groeïend handelingsgevoel en ook van een verlies aan ervaring van groeiende mogelijkheden (1).

§ III

Zich aanwendend omwille van zichzelf 'verbruikt' zich het *Dasein*, gebruikt het zijn krachten op en heeft het *Dasein* behoefte aan zichzelf; dat wil zeggen aan zijn tijd. Het houdt rekening met de tijd, omdat het er nodig heeft. Het omzichtig-rekenend ordenen ontdekt allereerst de tijd en voert tot ontwikkeling van een tijdsberekening. Het rekenen met de tijd is constitutief voor het in-de-wereld-zijn (2). Tijd heeft te maken met ontwerp, existentie, beleving, leven. Tijd is het leven beleven, tijd is in beweging zijn, tijd is bewegend gericht zijn; beleven is het levende tot zich nemen, aan het innerlijk gestalte geven, ordenen, temporaliseren (3).

§ IV

CARREL kwam tot een onderscheid tussen een inwendige beweging en de meetbare tijd. Elk wezen bezit, volgens hem, een inwendige beweging, een opeenvolging van toestanden, een ritme dat hem eigen is: deze beweging is de intrinsieke tijd, waarin een fysiologische tijd en een psychologische tijd te onderscheiden zijn. De inwendige tijd is de uitdrukking van de veranderingen van het lichaam en zijn activiteiten in de loop van het leven; hij is meetbaar door verwijzing naar de beweging van een ander wezen; het is aldus, dat de mens zijn duur (*durée*) meet met behulp van de zonnetijd. Het bewustzijn van de mens registreert dan ook niet de fysische tijd, maar zijn eigen beweging. De duur van de geest bestaat niet uit een opeenvolging van ogenblikken, het is het continue, zwellende voortschrijden van het verleden, dat de toekomst aantast; dank zij het geheugen, hoopt het verleden zich op het verleden en bewaart zich automatisch: het is met het verleden, dat de mens verlangt, wil, handelt. De psychologische tijd is aldus slechts een aspect van de mens: zijn natuur is ons niet bekend, evenmin als deze van het geheugen. Toch is het het geheugen, dat ons het voorbijgaan van de tijd laat aanvoelen:

(1) AUGUSTINUS, *Confessiones*, 11e boek, XIV; zie ook XIII-XXVIII.

(2) HUSSERL E., *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*, Max Niemeyer Verlag, 1928, p. 414.

(1) BINSWANGER L., *Melancholie und Manie*, Neske, 1960, p. 25-47 et passim.

(2) HEIDEGGER M., *Sein und Zeit*, p. 333.

(3) VAN DER HORST L., *Tijd onder psychologisch aspect*, Ned. Tijdschrift voor Psychologie, III, 333, 1948.

wanneer de mens zich in zichzelf terugtrekt, dan gevoelt hij vaag de doorstroming van zijn duur (1). Het na elkander der belevingen echter wordt bepaald door hun opeenvolging in de objectieve tijd (2). Ook BUBER maakt het onderscheid tussen een anthropologische en een cosmologische tijd. De cosmologische tijd kan men als het ware omvatten, dit wil zeggen: men kan zijn begrip hanteren, als ware de totale tijd op relatieve wijze voorhanden, ook al is de toekomst ons niet gegeven. Daarentegen is de anthropologische tijd — d.w.z. de tijd met betrekking tot de bijzondere werkelijkheid van de concrete, bewust willende mens — niet te omvatten, aangezien de toekomst niet voorhanden kan zijn, omdat zij volgens mijn bewustzijn en wil tot op zekere hoogte van mijn keuze afhangt. De anthropologische tijd is slechts werkelijk, voorzover hij tot cosmologische tijd is geworden, d.w.z. slechts voor dat gedeelte, hetwelk verleden heet (3).

BERGSON poogde dan ook de vraag te beantwoorden, of men zich de tijd in de ruimte kan voorstellen: hij meent, dat dit kan voor de voorbije tijd, niet voor de tijd die verloopt. De vrije daad echter stelt zich in de tijd, die verloopt en niet in de voorbije tijd (4).

§ V

Belangrijk zijn de opvattingen van HUGENHOLTZ, zoals deze weergegeven zijn in zijn proefschrift: „Over Tijd en Tijdsvormen”. Hij onderscheidt de fysieke tijd, de vitale tijd, de animale tijd en de humane tijd. De fysieke tijd is kenbaar aan het na elkaar der dingen, stroomt homogeen gelijkmatig voort met richting toekomst-verleden; de fysieke tijd stroomt langs de dingen, omspoelt de dingen, en daarom staan de dingen in de tijd. Het statische van de fysieke wereld laat de tijd aan zich voorbijgaan, en deze tijd stroomt uit de toekomst en doet de leeftijd, of beter de ouderdom van de aarde meer worden. Het levende daarentegen heeft tijd, en wel zijn eigen tijd, de vitale tijd: het levende draagt zijn tijd in zich. Leven is alleen denkbaar in een reeks vormveranderingen, waarvan de ene op de andere volgt, de ene uit de andere ontstaat en tot een geheel wordt, gebonden

door de tijd. De vitale tijd is niet vanuit de toekomst naar het verleden gericht, maar van het verleden naar de toekomst: want het leven streeft van zich uit naar een opeenvolging van fasen waarvan de volgende het doel is van de vorige. Het levende staat dus in een dubbele tijdsstroom, die aangeduid is als de fysieke tijd en de vitale tijd: geen van beiden kennen het moment, dat een bewustzijnsgebeuren is. Daarentegen maakt de animale tijd zich kenbaar in het moment: de tijdsstroom, die tegen de vitale stroom ingaat, die de begeerte in zich draagt, is van de toekomst naar het verleden gericht. De begeerte zoekt de bevrediging in het moment, is als een zuigen naar zich toe, het toekomstige wordt betrokken op het aanwezige en als op zich toekomend beleefd. Deze tijdsvorm heeft dus dezelfde richting als de fysieke tijd, hij grijpt echter niet alleen aan bij de dingen, maar bij de bewustwordingen, hij is niet aan de dingen, maar in de momenten, hij is niet kenbaar in de buitenwereld, maar in de binnenwereld. De mens alleen heeft een humane tijd: de mens ontwikkelt zich in een beweging. Deze beweging is een opeenvolgende reeks, is zijn eigen wording: de mens is voortdurend op weg, hij verandert zonder ophouden. Zijn innerlijk leven is beweging: het is een na elkaar, waarvan de richting is verleden-toekomst, zoals bij de vitale beweging. Het is echter de activiteit van de mens die beslist over zijn voortgang: hij kent een grens aan zijn bestaan en dat is het verleden, in de toekomst is hij niet bepaald, is hij vrij; dit juist kenmerkt de humane tijd, die men alleen bij de mens aantreft. Waar voor de animale tijd de toekomst het moment bepaalde, is het voor de humane tijd zo, dat het moment de toekomst binnendringt. Wanneer men nu spreekt van tijdsbeleven, dan wil dit alleen zeggen, dat de mens de tijd ervaart als in zich aanwezig, als iets stromends, dynamisch, dat door hem heen gaat, waarvan hij niet los kan komen en waartegen hij zich niet verzetten kan. Het doet alle dingen voorbijgaan, afwisselen, het neemt alle dingen van hem weg en hij kan ze maar zeer gedeeltelijk vasthouden, namelijk als voorbijgegaan aan het spoor, dat er van hem in achtergebleven is. Het tijdsbeleven verbindt de mens met het buiten hem aanwezige en doet de verschillende fasen van zijn bestaan samensmelten tot een geheel dat zijn leven is (1).

(1) CARREL ALEXIS, *L'homme cet inconnu*, Plon, 1935, p. 166-169, p. 179; BERGSON H., *L'évolution créatrice*, p. 4.

(2) STRAUSS E., *Vom Sinn der Sinne*, p. 21.

(3) BUBER M., *De vraag naar de mens*, p. 44.

(4) BERGSON H., *Essai sur les données immédiates de la conscience*, P.U.F., 1958, p. 166.

(1) HUGENHOLTZ P. TH., *Over Tijd en Tijdsvormen*, Uitg. Ruys, Zutphen, 1958 (Proefschrift Leiden), zie vooral p. 15-27, p. 45, p. 74 et passim.

§ VI

De mens, die wil leven, tracht aan de tijd te ontsnappen. MARIE BONAPARTE (1) overloopt de ontwikkeling van het tijdsbeleven bij het kind, dat slechts een zeer vaag tijdsbegrip heeft, bij de adolescent, die nog steeds de illusie heeft van de eeuwigheid, tot aan de volwassenheid met haar prozaïsch tijdsbeleven. Deze mens poogt aan de tijd te ontsnappen in mythen, legenden, vertellingen, alsook langs de droom, de dronkenschap, het werk, de magie, de wetenschap, de godsdienst en de filosofie. Het komt erop aan de tand des tijds (in de grond de bedreigende wereld; cfr. het begrip tijd is ruimte) te ontsnappen, hetzij door langs genoemde wegen ons bestaan en duur oneindig te verlengen, hetzij door het bestaan ervan te ontkennen (b.v. in de dronkenschap). De belevenis van de verlopende tijd, zo meent ze met FREUD, is de belevenis van het verloop van ons eigen bestaan; het is een tijd, die ergens verband houdt met het Universum en de wereld.

§ VII

Bij het ontstaan van het tijdsbeleven spelen de anaal-erotische ervaringen een grote rol, vooral in de methode van het tijd meten en in het opstellen van een uurrooster, als middelen om de realiteit te beheersen. Daarnaast zouden de kinesthetische gewaarwordingen eveneens een grote rol spelen: deze gaan gepaard met biologische ritmen van ons lichaam (ademhaling, pols); FENICHEL wijst verder ook op het erotisme der diepe gevoeligheid en het evenwicht, en op hun rol bij de subjectieve ervaring van het verloop van de tijd (2).

Anderen zoals SIBYL YATES (3) beschouwen als fundamenteel bij de appreciatie van tijd en ritme het feit, dat deze hun oorsprong vinden naar een patroon (*pattern*) dat zich heeft gevormd in de periode van het zogen, wanneer het lichaam zelf het ritme verschaft. Wanneer een sterke dysharmonie tussen de tijd van het kind en de moeder bestaat, dan kan zich een intieme agressiviteit ontwikkelen die zich later kan uitbreiden in het werk, genoegens en

(1) BONAPARTE MARIE, *L'inconscient et le temps*, in *Chronos, Eros, Thanatos*, P.U.F., 1952, p. 11-62.

(2) FENICHEL O., o.c., p. 344.

(3) Vermeld door ROUART J., *La temporisation comme maîtrise et comme défense*, *Revue française de psychanalyse*, XXVI, N° 4, 1962, p. 395.

andere sublimaties. Het is zeer de vraag in hoever dit verschil van eigen ritme met dat van de anderen bij de profeten en andere onheilsvorsers een zeer sterk element wordt bij het losmaken van agressie bij sommigen, zoals bij Jonas in het reeds gegeven voorbeeld. Wellicht is dit er eveneens een aanwijzing voor, dat uiteindelijk elk onheilsvorsen een verwijzen is naar de moeder. Bij het onheilsvorsen kan de tijdelijking van een mens een compromis uitmaken tussen de voorbehoedende, bewarende, reddingsbehoevende behoudingstendens van een bepaald object (het volk bij de profeet) en het bestrijden ervan (in zijn fouten). Op deze wijze wordt het gebruik maken van de tijd ook een middel om zijn eigen macht te manifesteren en zichzelf terzelfdertijd boven de tijd te verheffen.

§ VIII

In het zich ontwerpend bestaan in zorg om zichzelf of in liefde voor de andere, ziet men bij de mens een tendens om zijn in-de-wereld-zijn te transcenderen. Het is naar de toekomst (*avenir*) dat de mens streeft; wanneer men het ondeelbaar heden, dit infinitesimaal deeltje van de tijdscurve kon fixeren, zo schrijft BERGSON, dan zou het de richting der toekomst aanwijzen (1). Het is het op-zich-toe (*Auf-sich-zu*) op zich, dat de oorspronkelijke en eigenlijke toekomst uitmaakt, meent HEIDEGGER, en dat oorspronkelijke en eigenlijke op-zich-toe-komen (*Auf-sich-zukommen*) is de zin van het bestaan. Het voor en vooruit (*vorweg*) kondigt de toekomst (*Zukunft*) aan; de toekomst maakt het mogelijk dat het *Dasein* zo kan zijn: het gaat hem om het *k u n n e n z i j n*. Het zich ontwerpen op het omwille-van-zijn-eigen-zelf (*umwille seiner Selbst*) vindt dus zijn wortel in de toekomst: het is een wezenlijk kenmerk der existentialiteit, wier primaire zin de toekomst is. Met toekomst bedoelt hij dan ook niet dat, wat nog geen werkelijkheid is geworden of wat zal zijn, maar het komstige waarin het *Dasein* in zijn eigen kunnen zijn op zich toekomt (2).

Ook SARTRE heeft dit facet van de existentie nader uitgewerkt: wanneer er zich een toekomst aftekent aan de horizon van deze wereld, dan kan dit slechts ten overstaan van een wezen, dat zijn

(1) BERGSON H., *Matière et Mémoire*, P.U.F., 1953, p. 153.

(2) HEIDEGGER M., *Sein und Zeit*, p. 323-330.

eigen toekomst (*avenir*) is : „c'est-à-dire qui est à-venir pour lui-même, dont l'être est constitué par un venir-à-soi de son être... Seul un être qui a à être son être au lieu simplement de l'être peut avoir un avenir" (1). Het is slechts op grond van een relatie tot het eigen zelf, dat de mens (*le Pour-soi*) vol kan zijn van de toekomst, de toekomst kan verwachten en er kennis van hebben. Het toekomstige (*futur*) komt achteruit op de stellingen die de mens inneemt, om ze te belichten, ze te verbinden en te veranderen. Het toekomstige is eigenlijk dat, wat de mens te zijn heeft als iets, wat hij niet kan zijn : „le Futur est le manque...". De toekomstige wereld zal zich manifesteren tegenover de mens als een voorbije toekomst door de aanwezigheid van iemand, die te komen heeft : die toekomstige wereld heeft dan slechts zin als een wereld, waarin de mens aanwezig is als een ander, die hij zal zijn, in een andere psychische, affectieve en sociale positie. Nu betekent het toekomstige niet alleen tegenwoordigheid van een getranscendeerd wezen : het is iets, wat nu het voor-zichzelf-zijn, dat de mens is, raakt; dat iets, dat is de mens zelf; de toekomst, dat is hij zelf. Het toekomstige echter schetst het kader, waarin de mens zal bestaan, als tegenwoordig gemaakte vlucht van het wezen naar een ander toekomstige. „Je me projette vers le Futur pour m'y fondre avec ce dont je manque... Le futur ne se laisse pas rejoindre, il glisse au Passé comme ancien futur..." (2). De toekomst is hierbij slechts even bleker dan het heden, wat voor hem, bij het beschouwen van een oude vrouw die door de straten wandelt, aanleiding is om zich de vraag te stellen : „...est-ce que je vois ses gestes, est-ce que je les prévois?" (3).

§ IX

Tegenover deze weinig hoopvolle beschouwingen zet BUYTENDIJK voorop, dat in elk historisch moment een toekomst ontworpen wordt en wel door het vrije menselijk initiatief, door een keuze op grond van motieven (4). Ook KIERKEGAARD legt het verband tussen de vrijheid en het toekomstige, dat in correlatie staat met het mogelijke. Het mogelijke is voor de vrijheid het

toekomstige, en het toekomstige voor de tijd het mogelijke (1). Toch mag men zich met de anthropologische toekomst niet als met een realiteit bezighouden, aangezien mijn keuze, die in het volgend ogenblik zal plaats vinden, nog niet heeft plaats gehad (2). Wel werkt de mens voor de toekomst, d.w.z. verandert hij de omstandigheden, waarin hij leeft en daarin verandert hij tegelijk zichzelf en wel op een wijze, die niet omkeerbaar is (3).

Wat is nu de eigenlijke toekomst? Het is dat zijn met en om de andere waarop de mens zich betreft en ontwerpt (4). De mens gaat naar de toekomst, doch betreft ze ook op zich : de mens die nu is, is in zekere zin zijn toekomst, doch kan het slechts zijn in dat, wat hij niet is : zo blijft de mens ook weer telkens achter zijn toekomst aan, en heeft hij steeds een tekort (*son manque*). Door het zijn-met-de-andere-in-liefde in de Wij-verhouding kan hij in zekere mate boven de wereld van dit tekort uitkomen. Toekomst is vooral (fenomenologisch) te zien als een anthropologische, mogelijke realiteit, niet zozeer als een cosmologische : het woord 'toekomst' geeft in deze laatste categorie slechts een chronologie aan.

§ X

Waarom deze uitweiding omtrent het probleem van de tijd? Omdat de mens niet alleen in de tijd leeft, niet alleen tijd heeft, maar ook zijn tijd is. Wie zegt tijd, zegt niet alleen een na mekaar, maar zegt bestaan, evolutie, groei, ontwikkeling. Het is deze ontwikkeling van ergens uit naar ergens toe, die de tijd uitmaakt. Leeft de mens in de cosmologische tijd, in een rij van het na-mekaar, hij beleeft zijn groei, d.i. zijn tijd, zijn op zich toe komen, zijn uit zichzelf treden, zijn zich ontwerpen. Tijd heeft te maken, evenals de toekomst, met het nu wordende, met het bestaan van de mens.

Onheilsvoorspellen is een mededelen van een zien in het nu van het wordende, niet van het zullen worden, maar van het zullen zijn : het is een zeggen van hetgeen zal zijn, van hetgeen verband

(1) SARTRE J. P., *L'être et le néant*, Gallimard, p. 168.

(2) SARTRE J. P., *L'être et le néant*, p. 169-173.

(3) SARTRE J. P., *La nausée*, p. 50.

(4) BUYTENDIJK F. J. J., o.c., p. 31-32.

(1) KIERKEGAARD SØREN, *Het begrip Angst*, p. 97.

(2) BUBER M., *De vraag naar de mens*, p. 44-45.

(3) BOLLNOW O. F., o.c., p. 144.

(4) Dit ontwerp kan ook langs de andere om, doch om zichzelf, een oneigenlijke toekomst uitmaken.

houdt met het heden, op het heden afkomt, in het heden afkomt; en heden is hetgeen men in het populaire tijdsbegrip noemt *nu*, maar in de grond is het evengoed de wereld, *hier*. Onheilsvoorspellen heeft te maken met tijd en wereld: immers, het onheil bevindt zich als groeifenomeen niet alleen in de toekomst, maar ook (in kiem) reeds in de wereld. Onheilsvoorspellen is te begrijpen als een poging tot ontsnappen van de mens uit zijn bestaan, uit zijn tijd en zijn wereld, uit zijn *nu* en zijn *hier*.

DEEL V

OMSCHRIJVING VAN HET FENOMEEN ONHEILSVOORSPELLEN

HOOFDSTUK I

ENKELE KENMERKEN

Afdeling I

HET ONHEILSVOORSPELLEN HOUDT VERBAND MET
DE PERSOONLIJKHEID EN HET HISTORISCH
GESITUEERD ZIJN VAN DE MENS

§ I

In deze studie werd hierop reeds verschillende malen gewezen. Ook reeds omdat sommige profeten en onheilsvoorspellers een soms verbazende (in tegenstelling tot hun medemensen) nuchterheid aan de dag leggen, is het niet te ontkennen dat hun temperament, karakter, aanleg, ontwikkelingsgraad, levenshouding, levensomstandigheden en sociale conditie een zeer belangrijk element vormen en voor de inhoud en voor de vorm van het onheilsvoorspellen. Hun mededelen staat in functie van hun eigen gestructureerdheid in psychologische en sociale zin met de drang de huidige gegevens, in hun verband met het verleden, te transcenderen. Het voorspellen is een activiteit van de mens, die moet gezien worden in zijn eigen historisch bestaan, in het perspectief van de *mens*, die voorspelt, alsook van *hem* voor wie het mededelen al of niet tot onheilsvoorspellen wordt.

§ II

Men kan zich dan ook de vraag stellen : wat maakt een mededelen tot een onheilsvoorspellen? Het is niet zozeer de inhoud die essentieel is (1), het is de (aanhorende of mededelende) mens zelf, die onheil vreest en hoopt op redding, waardoor een mededelen tot een onheilsvoorspellen wordt. Het mededelen kan als een 'lege mogelijkheid' beleefd worden, doch ook als voor het *Dasein* (2) zeer zinvol. De mens wordt dan overtuigd dat dit mede-

(1) Cfr. *Macbeth*.

(2) HEIDEGGER beschrijft het zijn van de mens in zijn ontwikkelingsperspectief en in zijn betrokkenheid op de wereld en zichzelf en heeft het over het *Dasein*. In deze studie worden af en toe elementen uit zijn visie op het *Dasein* toegepast op de mens in zijn concreet bestaan. De aandachtige lezer zal dan ook wel gemerkt hebben, dat op sommige plaatsen wel het *Dasein* van de mens bedoeld is, in plaats van de mens in zijn geheel, terwijl toch het woord 'mens' vermeld staat; m.a.w. dat hier vooral de

delen angst, verlies aan liefde en mogelijkheid tot zorgen, geborgen- en heel-zijn en blijven betekent. Zo is het mogelijk, dat een mededelen als onheilsvoorspellen beleefd wordt, ook wanneer dit in een wereld gesitueerd is, waaraan deelneming door anderen onmogelijk is: de schizofreen kan vertellen dat hij helemaal ten onder zal gaan door de hem belagende, bestralende, beïnvloedende, zelf ondergaande 'rottende' wereld; hij beleeft het zo, voor hem en in zijn wereld is het een werkelijk heden en een werkelijke toekomst.

De wijze waarop dit mededelen tot een onheilsvoorspellen wordt voor een bepaalde mens, hangt niet alleen samen met het zijn in de wereld als zulksdanig, doch vooral met *zijn* of *haar* zijn in de wereld: het hangt af van het feit of het en hoe het voor het *Dasein* zinvol is en in hoever het samenhangt met de oedipale of met de oedipaal-overeenkomstige problematiek. Beantwoordt het onheilsvoorspellen aan de nostalgie, aan de levensnoodzaak van het kennen niet alleen van wat morgen is, doch ook van wat nu is, toch beantwoordt het bovenal aan de persoonlijkheid. Afgezien van de intrinsieke waarde van de inhoud en vorm, die een magische, religieuze, mystieke, concreet-zakelijke, gefantaseerde kan zijn, heeft het iets te maken met de persoon die onheil voorspelt; steeds ligt in het onheilsvoorspellen iets van de tijd en de wereld waarin de mededeler leeft; men moet hem kennen om zijn onheilsvoorspellen te begrijpen, omdat hij niet alleen 'speller' doch ook 'speler' is. Leert men dus uit het onheilsvoorspellen de persoonlijkheid kennen, ook uit de persoonlijkheid leert men het onheilsvoorspellen nader begrijpen en inzien. Immers, het onheilsvoorspellen is een typische reactie- en uitingwijze van een bepaald mens in een bepaalde bestaans-situatie. Het onheilsvoorspellen is niet te begrijpen zonder de zin ervan na te gaan voor dié bepaalde persoonlijkheid, als mens-in-de-wereld-met-de-anderen.

mens te zien is in zijn groei en ontwikkeling ergens uit naar ergens toe. Elke arts heeft immers te maken niet alleen met de mens zoals men hem in dwarse (tijds-)doorsnee, in een momentopname, nu, in het heden ziet, maar ook met zijn groei en ontwikkeling ergens uit naar ergens toe, wat men enkel kan kennen door de mens te beschouwen in zijn lengte (tijds-)doorsnee; het is immers zo, dat deze groei en ontwikkeling ergens uit naar ergens toe niet los te maken is van de mens zoals hij heden, nu, aan ons verschijnt. Hier is dan ook steeds weer de nadruk gelegd op het grote belang de mens te zien in dit ontwikkelingsperspectief, zonder dat telkens weer dit zware Duitse woord wordt gebruikt, waarmee voor sommige lezers de tekst zou bezwaard worden.

Neemt men het voorbeeld van een waarzegster: zij bestudeert haar cliënten (bv. met tussenschakeling van een glazen bol, kaarten of handlijnen) met haar aanleg voor psychologisch inzicht en doorzicht, zij trekt haar conclusies en legt deze aan haar cliënten voor in beeldrijke, al of niet dubbelzinnige uitspraken, die door hen, in deze magische sfeer, als voorspellen worden opgevat. De waarzegster deduceert uit de gegevens, die zij uit het tussen-menselijk contact met haar cliënten verkrijgt. Met deze gegevens richt zij zich op, ontwerpt zij een toekomst zoals zij, als waarzegster, ze ziet. De cliënt maakt ze al of niet tot de zijne, hecht er een betekenis, een zin aan, gelooft al of niet wat zij zegt.

Wat maakt nu een onheilsvoorspellen pathologisch? Het zijn de wereld, de wijze van bestaan, de tijdelijking, groei en rijping van de mededeler en de toehoorder, die, bij de beoordeling ervan, een centrale plaats innemen. Het onheilsvoorspellen hangt samen met een wereldbeeld, waarbij niet zozeer bedoeld wordt het beeld van de wereld als zelfstandige waarde, dan wel dat van onze bestaansmodus, waardoor wij ons verhouden t.o.v. die zelfstandige waarde. Het is dit wereldbeeld, dat de beoordelaar toetst aan het eigen wereldbeeld, dus aan de eigen wijze van bestaan. Wanneer nu datgene, wat door de andere als onheilsvoorspellen wordt medegedeeld, ook voor mij angst, verlies aan liefde, aan geborgen- en heel-zijn en -blijven in de toekomst betekent, dan is het voor mij ook een onheilsvoorspellen, anders niet. Anders stel ik vast uit datgene wat als onheil wordt voorspeld, dat de mededeler niet meer met mij en (ik concludeer — terecht of ten onrechte — extrapolierend) met de anderen in de wereld staat, zich niet meer op een invoelbare wijze t.o.v. de wereld als zelfstandige waarde verhoudt. Dit wel of niet in de wereld staan met de anderen biedt evenveel vloeiende overgangen als het onderscheid tussen de psychopathologie en het „normale”.

§ III

Zeer belangrijk bij het opvatten van een mededelen als onheilsvoorspellen, is de angst van de mens. Onbewust kan de mens angstig zijn, waarbij het onheilsvoorspellen te zien is als een symptoom van dit angstig zijn, angst die uiteindelijk kan teruggebracht worden tot een castratie-angst. Het kan ook een angst voor een uitwendig gevaar zijn, waarbij echter onbewuste elementen het hele elan aan het mededelen kunnen geven. Onlust en emotie

kunnen een onheilsvoorspellen veroorzaken, dat uiteindelijk volkomen fictief blijkt te zijn en niet ingebed is in de stroom van de realiteit van het menselijk bestaan; in onlust en emotie kan een wereld heel anders worden beleefd door de (hierdoor) onheilsvoorspellende mens.

Afdeling II

HET ONHEILSVOORSPELLEN IS EEN ONTWERP

§ I

Het is een ontwerp, waarvan het heden is vervuld. Het zien en het zeggen houden verband met het zoeken van de onheilsvoorspellende mens; wat hij dan ontdekt, zoals de profeet, is niet zozeer de toekomst, dan wel het absolute, zoals Jahweh en het niets. Het is niet een blijven staan, maar een transcenderen, zoals het bestaan zelf van de mens. Het is een transcenderen van de door de anderen als bestaand beleefde orde, terwijl het een wijzen is naar de werkelijk bestaande orde. Hierin staat de onheilsvoorspeller dan ook meestal tegenover een niet-mede-transcenderende.

§ II

Met de in hem liggende mogelijkheid tot spelenderwijs vooruitgrijpen, is de mens ook vooral door zijn verwachtingen, affecten, angst en hoop betrokken op een horizon, op een doel dat echter steeds verder wegschuift naarmate hij voortschrijdt d.i. de toekomst, die bestaat uit wat nog niet is. Ook een beleven van gevaar (afgezien of het zijn oorsprong vindt in een onlust, of dat het bestaan werkelijk op het spel staat) is een onheilsvoorspellen: het is een wijzen op het gaan van de mens naar dat gevaar, dus een wijzen naar het nu. Angst is een voorspellen van onheil, maar vooral een wijzen op het gevangen en beëngd zijn, nu, in het op zich toekomen in zijn eigen kunnen zijn, en bijgevolg naar een beëngde toekomst, wanneer alles blijft, zoals het nu is. Vooral de hoop op redding van het bestaan met de anderen is hierbij belangrijk; hoop op het bestendig blijven van het bestaan. In het onheilsvoorspellen zijn angst en hoop versmolten, het is aldus niet zozeer een mededelen, dan wel een modus van bestaan. Het is een soort prothese, als het ware een arm die de mens uitstrekt, waarbij vaak in infantiele zin een magisch-mystisch beleven van

omnipotentie wordt beleefd in een narcistisch verlangen naar veiligheid en geborgenheid; onheilsvoorspellen wijst ook naar een anders-kunnen.

Afdeling III

HET ONHEILSVOORSPELLEN IS EEN UITDRUKKING VAN HET VERLANGEN VAN DE MENS NAAR GEBORGEN EN HEEL ZIJN

§ I

De mens tracht de toekomst te doorgronden ter bewaring van zijn heel en geborgen-zijn. In zijn geloof in Jahweh of de goden en in zijn godsdienst tracht hij dit te verwezenlijken, hij blijft hier echter niet bij stilstaan: hij tracht ook het nu onmiddellijk in zijn wereld gegevene te analyseren en in *weten*-schap om te zetten, weten met het oog op het heil van zichzelf en de mensheid. Bijgeloof komt tussen waar de andere middelen falen: ook hier tracht de mens het onberekenbare, toevallige en willekeurige beheersbaar te maken en door bijgelovige praktijken het onheil af te weren.

Deze drang en hoop op veiligheid vindt men terug in alle tijden en bij alle volkeren: de uitdrukking ervan is echter verschillend en lokaal gekleurd. Reeds zeer vroeg kwam bij de primitieven de godsdienst aan deze drang en hoop tegemoet; het onheilsvoorspellen werd zelfs en is nog een beroep (de ziener in de oudheid, de waarzegster in de moderne tijden). Met de ontwikkeling van de maatschappij komen later steeds meer niet-religieuze maatregelen voor het beveiligen van het bestaan met de anderen tot stand; getuigen hiervan bijvoorbeeld het strafwetboek en de verkeerstekens langs de weg, waarvan het bord van Via Secura met „Te snel rijden, te vroeg sterven” wel een zeer sprekende illustratie is. Het onheilsvoorspellen is een mededelen van een ontwerp in de toekomst, mededelen dat tot stand kan komen, doordat dit ontwerp nu door de mens wordt geconstrueerd en beleefd, zonder dat het nu in de wereld plaatsvindt, m.a.w. doordat de mens vooruit kan grijpen.

§ II

Het elan krijgt het onheilsvoorspellen uit de drang naar en de hoop op redding: het is in de eerste plaats een verlangen en drang naar en een hoop op instandhouding van het bestaan in een

geborgen heel-zijn en -blijven; het zijn-met-de-mensen-in-Wijheid wordt als de beste waarborgen biedend beleefd; dit kan ook de wortel zijn van de oedipale problematiek; daarom is het ook niet toevallig dat in een reddingsdrang (1) op de belangrijkheid van het Oidipous-complex wordt gewezen. In elk onheilsvoorspellen ligt een heilsmogelijkheid min of meer duidelijk gegeven, d.i. de mogelijkheid zich te onttrekken aan het teruggeworpen zijn op zichzelf en de angst hiervoor, of het te vermijden, of het te compenseren. In het onheilsvoorspellen, als een grondfenomeen van de zorgend-in-de-wereld-zijnde mens, wordt in het in liefde met mekaar verkeren reeds een heilsmogelijkheid en geborgen-zijn geboden, zoals dit verwerkelijkt wordt bij het kind in het geborgen-zijn bij de moeder. Onheil voorspellen betekent dus, in psychoanalytische terminologie vertaald, de weg wijzen naar de moeder.

HOOFDSTUK II

HET VOORKOMEN

Afdeling I

BIJ DE MENSHEID

§ I

Bij de aanvang, zo verhaalt de Griekse dichter HESIODOS (1), en hij volgt hierin wellicht op zijn wijze de toenmalige Griekse opvattingen, was alleen Chaos, de grenzeloze, vormeloze, lege wereldruimte en afgrond. Later ontstonden Gaia (de aarde) en Eros (de liefde). Uit Chaos ontwikkelde zich Erebus, de duisternis, alsook de donkere nacht. Uit de nacht (uit Ouranos en de aarde menen anderen) (2) ontstonden de angst en de nood, de wraak, het bedrog, de strijd, de ruzie, de woede, de anarchie, het onheil en de rampen. Uit Gaia ontstond een wezen zoals zij, Ouranos, de hemel, die bekwaam was haar geheel te dekken en haar aldus kinderen te schenken. Uit hun vereniging ontstonden o.a. Pontos, de zee, en de Titanen, waaronder Kronos, Themis en Rheia. Na een verwoede strijd castreerde Kronos zijn vader Ouranos, wiens sperma zich uitspreidde over Pontos de zee, waaruit Aphrodite, de godin van de liefde en de schoonheid oprees; Aphrodite, waarvan anderen menen, dat zij een dochter is van Zeus, werd al vlug vergezeld door de alomvattende liefde, Eros.

Uit Kronos en Rheia werd o.a. geboren Zeus, de Olympische oppergod met vele menselijke trekken, die met verschillende goddelijke en menselijke vrouwen kinderen heeft. Hieronder zijn als voornaamste te noemen Apollo, Dionysos, Artemis, Ares, Athena, Hephaistos, Hermes en Herakles; verre afstammelingen van Zeus zijn Agamemnoon en Oidipous. Apollo brengt onheil, doch is tevens de god van het afweren en het genezen ervan, van het voorspellen, van de wijsheid en van de rustige evenwichtige ordening. Dionysos, geboren uit de dij van Zeus, is de god van de extase, van het enthousiasme en van de driftuitleving, van de

(1) HESIODOS, *Theogonia*; tekst en Franse vertaling door P. Mazon, Ed. Les belles Lettres (Budé) Paris, 1960; HESIODOS leefde waarschijnlijk midden in de achtste eeuw voor Chr.

(2) GRAVES R., *The Greek myths*, I, p. 33.

(1) Cfr. de gegevens betreffende de *Geschädigten Dritten* en de *Lohengrinsage*.

onstuimigheid, die geen maat of evenwicht kent. Artemis, de tweelingzuster van Apollo, verspreidt dood en verderf, doch beschermt tevens het jonge leven in de natuur. Ares is de god van de woeste strijd, die enkel door Aphrodite kon bekoord worden en met haar een kind had, die Harmonia noemde. Athena, geboren uit het voorhoofd van Zeus is de godin van de wijsheid, de kunst, en is voorvechtster en leidster in de strijd. Hephaistos, de echtgenoot van Aphrodite, is de smid die beschikt over het vuur. Hermes is de god die tussenkomt in datgene waarbij list, behendigheit en snelheid te pas komen. Herakles is de held, die wonderlijke moedige daden volbrengt.

De Moirai zijn de drie schikgodinnen, die het lot der mensen bepalen en een zeer speciale plaats innemen in de goden-rij. De eerste, Klotho, is de spinster, die bij de geboorte van iedere mens zijn levensdraad begint te spinnen; Lachesis, de tweede, houdt hem in stand; Atropos, de onafwendbare, knipt de levensdraad door als het daarvoor bepaalde uur slaat. Volgens HESIODOS zijn de Moirai de kinderen van de nacht (1); elders geeft hij aan hoe ze de kinderen zijn van Zeus en Themis, de godin van de wet, de vastgestelde ordening en van het orakel; de Moirai zijn hier de zusters van de uren (2). Het zijn de Moirai, die de mensen heil en onheil brengen en zelfs Zeus en de andere goden zijn hieraan onderworpen.

Deze goden zijn wezens, die met mensen te vergelijken zijn, doch terzelfdertijd god of halfgod zijn en beschikken over een hogere, bovenmenselijke macht over de mens of het heelal; ze houden zich met bepaalde taken bezig en zijn de verpersoonlijking van een aantal eigenschappen van de mens. Ze stemmen overeen met een aantal neigingen, tendenzen, met de dynamiek, de evolutie en de groei binnen de mens, die deze laatste vaak als hem overheersend ondervindt; de woeste strijd lust (Ares, Artemis, Athena) en de mateloze onstuimigheid (Dionysos) kan hem overweldigen; hij kan streven naar een evenwichtige ordening, het genezen van het onheil en het voorspellen van onheil (Apollo), of het bereiken van wijsheid (Athena, Apollo). Het zijn gedeeltelijke en geïdealiseerde verwerkelijkingen en verpersoonlijkingen van de mens zelf of van de ordening, waarin hij zich bevindt en als onover-

komelijk beleeft (Moirai). Onheil voorspellen kan hij slechts met behulp van een god met menselijk karakter, Apollo; het noodlot overheersen kan echter niemand, het is ongrijpbaar: komen zal, wat komen moet. Bij de aanvang zijn de goden nog vormeloos in hun gestalte, niet goed omschreven, doch Eros en de angst en het leed zijn reeds aanwezig als oerbeginselen van het bestaan (van het heelal) naast de aarde, de moederbodem. Later in hun differentiatie benaderen zij de menselijke gestalte, die evenals de weinig goed omschreven Daimonen (1) tussenkomen in het gedrag en het leven van de mensen, die slechts een beperkte vrijheid genieten.

§ II

Bij de Joden en later in de Middeleeuwen ook in de Europese christelijke wereld verenigt de ene God in zich de vele verschillende kenmerken van de talrijke goden en oerbeginselen bij de Grieken. Men heeft het hier over de goddelijke Voorzienigheid, God is Liefde, Barmhartigheid, Goedheid (Eros-Aphrodite), Rechtvaardigheid (Apollo-Themis), Wijsheid (Athena), de Oppermachtige (Zeus) Heerser over alles. Men heeft het over het goddelijk plan (waarin men enigszins de werking van Apollo en de Moirai kan erkennen), doch hiertegenover staat de vrijheid en de hoop van de mens, de mens zelf. De oorsprong van het kwade en de angst is verschoven naar de duivel. Bij de christenen staat God terzelfdertijd veraf van de mens, doch is ook in de mens.

§ III

In de Renaissance komt de mens terug in het centrum der belangstelling. De oorsprong van zijn gedrag ligt in hem zelf. ANDREAS VESALIUS ontleedt de mens, het godsdienstige komt minder op het voorplan (zie ook de schilderijen van die tijd). Later wordt het gedrag van de mens teruggebracht tot een lichamelijk, neurologisch, chemisch gebeuren. Terzelfdertijd ontdekt men verschillende psychologische feitelijkheden: het onbewuste heeft iets weg van de Chaos, het bewuste van Athena, de libido heeft iets weg van de activiteit van Eros-Aphrodite, de onbewuste agressie van Ares, Artemis, Hephaistos, het Über-Ich van Zeus,

(1) HESIODOS, *o.c.*, v. 217.

(2) HESIODOS, *o.c.*, v. 900-906.

(1) PLATOON, *Kratulos*, 397 (e), 398 (a-c); over de namen der goden zie zelfde werk 400 (d-e), 408 (d).

Apollo, Themis en de Moirai, de angst als signaal van onlust (ontstaan uit de nacht) heeft te maken met het bestaan in de wereld van de mens; m.a.w. de activiteit der goden vindt men terug in de mens, als uitgaande van de mens zelf.

§ IV

Wanneer men nu in dit licht het fenomeen onheilsvoorspellen en de profetie beschouwt, dan stelt men het volgende vast :

1) Bij de Grieken werd het verband gelegd tussen het onheilsvoorspellen en de goden, zij waren het die de toekomst kenbaar maakten langs al dan niet verwekte voortekenen, langs ingevingen, priesteressen, zieners, enz..., m.a.w. de goden kwamen op een of andere wijze tussen bij het onheilsvoorspellen.

2) Bij de Joden en de christelijke volkeren is het Jahweh en de Voorzienigheid, die alles weet, alles voorziet, alles kent, ofwel de duivel, die alles kenbaar maakt aan hen die met hem omgaan, bijvoorbeeld de heksen; er wordt op deze wijze een bovennatuurlijke invloed aangenomen bij het totstandkomen van het onheilsvoorspellen.

3) Met behulp der gegevens uit de dieptepsychologie, anthropologie en fenomenologie vindt men de activiteiten der goden en der goddelijke krachten terug als activiteiten, die hun oorsprong vinden in de mens zelf. Deze mens, die in zich de liefde (Eros-Aphrodite) en de angst (dochter van de nacht) terugvindt, komt door de Eros en de hoop boven de angst uit. In deze angst om zijn bestaan, projecteert hij zijn agressie (Ares, Artemis), zijn wetmatigheid (Moirai, Apollo, Über-Ich), zijn ordening en zijn tijd (Apollo), zijn ontwerp, zijn onbewuste (Chaos) gevoelsinhoud, zijn moed (Herakles), zijn wraak (Artemis en de Moirai), zijn wijsheid (Athena), zijn evenwichtig bestaan (Harmonia), enz..., m.a.w. hij projecteert zichzelf in de toekomst, in de werkelijkheid, hierin gedragen door zijn hoop te redden, zijn liefde (Eros-Aphrodite) voor de andere, waarmee hij in de wereld is. Het is niet Jahweh, Apollo of de Moirai, die hem en zijn toekomst richten, maar hijzelf, die intentioneel op zich toekomt. Het onheilsvoorspellen ontstaat uit en door de mens.

§ V

In de Griekse tragedies is het spel der goden de illustratie van het gebeuren bij de mens, van zijn drijfveren, verlangens, begeerten en mogelijkheden. De wraakgodinnen verwezenlijken vaak slechts de wraakverlangens van de mens. Door Apollo komen de zieners aan het verlangen naar veiligheid, zekerheid, mogelijkheid van maatregelen tegemoet. De tragedies zijn illustraties van het menselijk bestaan in zijn wel en wee, met de liefde en de angst, in een door de goden en voor een deel door hemzelf beheerste wereld, waarbij hij hier niet als weerloos slachtoffer is overgeleverd aan een grillig, blind en onbeweegbaar noodlot en hij over een zekere vrijheid beschikt. De tragedie onthult een wereld van zuiver menselijke dingen en de gegrepenheid van de mens in zijn bestaan.

„Vriend, filos, aldus worden inderdaad op menige plaats hetzij bepaalde goden als bijvoorbeeld Artemis, Apollo, e.a., hetzij de goden over het algemeen genoemd. Daaruit dadelijk en zonder meer besluiten tot een verhouding tussen god en de mens op basis van sympathie, ware ongewettigd. In veel gevallen wordt door het woord 'filos' niet veel meer uitgedrukt dan een speciale betrekking, laten wij zeggen van bezit, nabijheid of iets dergelijks, zonder de geringste bijgedachte van genegenheid" (1). Zo heeft AISCHULOS de verhouding van de mens tot de goden, de druk van het lot, de betekenis van het recht, de zin van het lijden voor een goed stuk in zijn tragedies verwerkt (2). SOPHOKLES daarentegen deed een duidelijke poging om in het centrum der binnenwereldse beschouwingen de goden te vervangen door de mens. Het onheilsvoorspellen en de mantiek komen door hun verband met het menselijk bestaan in tal van tragedies tussen : dit kan men bijvoorbeeld vaststellen in niet minder dan vijftien passages verspreid over de eerste duizend verzen van het drama *Oidipous Tyrannos* van SOPHOKLES (3). In de tragedies heeft het onheilsvoorspellen een zeer groot belang bij het voorstellen en de incarnatie van de verschillende facetten van de mens, zijn innerlijke strijd en zijn strijd om het bestaan tegen zijn ondergang. Want

(1) STOCK R., *Het Griekse drama en de westerse mens*, Desclée-De Brouwer, 1959, p. 60, 317, 318.

(2) STOCK R., o.c., p. 80.

(3) STOCK R., o.c., p. 123.

juist dat is het kenmerkende van het tragische (1), dat de mens, met zijn verlangens naar hetgeen hijzelf verheven, veilig, geborgen, goed meent te zijn, gevangen zit in een spel van tegengestelde krachten, waardoor hij geen uitweg meer vindt en ten onder gaat. Dan komt het onheilsvoorspellen, dat de mens verder stuwt op de weg van zijn bestaan, hetzij in de goede (de Ninivieten en Jonas), hetzij in de minder goede richting (Macbeth, Oidipous). Paradoxaal lijkt echter wel, dat hij bij de poging zijn bestaan te verwerkelijken, zijn ondergang bereikt, waardoor hij pas groot wordt.

Het is wel inderdaad zo, dat de Atheense dramaturgen hun opvattingen geïncarneerd hebben in gestalten, welke ongemeen sterk moeten inwerken op allen, die ze voor het eerst hebben bewonderd, en ook op hen die ze thans nog zien en lezen. Steeds weer merkt men hoe karakteristiek zij deze mensen hebben getekend in vormen, die bestand zijn gebleken tegen de onttakeling van de tijd.

§ VI

Even zozeer als in de tragedie komt dit verband tussen het profetisme, het bestaan van de enkeling en de volkeren in de geschiedenis der mensheid, naar voor. Waar onheil dreigt, staan steeds mensen klaar om er naar te wijzen. Dit geldt niet voor iedereen, wel integendeel, steeds zijn er ook, die er niet willen van horen, ja zelfs de voorspellers willen vernietigen, alsof met het vernietigen der voorspellers ook het onheil vernietigd is. Wellicht houdt dit verband met het narcistisch verlangen naar veiligheid van de toehoorder? Op hoogtepunten van het bestaan van een volk, doen zich telkens weer onheilsvoorspellers voor, die door de anderen worden aanzien als angstaanjagers en door hen worden weggewerkt, teneinde de gewone gang van hun leven niet te storen. Dit is het geval met de Trojanen, bij het Joodse volk en in de latere eeuwen. Soms luistert men en krijgen de profeten een doorslaggevende invloed op de evolutie van het bestaan niet van een enkele mens, maar op het bestaan van gans een volk.

(1) SZONDI PETER, *Versuch über das Tragische*, Insel-Verlag, 1961, p. 59-62 et passim.

§ VII

Naast mekaar komen voor profetisme, godsdienst, wetenschap en bijgeloof. Immers, zij komen allen tegemoet aan die drang van de mens te blijven bestaan, zich te bestendigen. Door het bijgeloof komt hij over de moeilijkheden van elke dag, die hij niet langs wetenschappelijke weg kan oplossen; door de wetenschap en de technische toepassingen weet hij op een oordeelkundige, aan de realiteit aangepaste wijze zijn bestaan in te richten, door de godsdienst weet hij zich te bestendigen boven zijn aards bestaan uit en wordt zijn bestaan in een godheid meteen als veel stabielier beleefd. Op een bepaald ogenblik echter gaat er iets mis, de bestendiging van de mens loopt gevaar; de profeet, waarzegger, fysicus of door de godheid gezondene, verschijnt doorheen alle tijden, als stabilisator van het bestaan van de mensen, als individu en als volk.

Afdeling II

BIJ ENKELE ONHEILSVOORSPELLENDE FIGUREN

Bij de ontleding der gegevens uit de legende van prinses Cassandra en der gegevens betreffende de eerste, in de inleiding vermelde patiënte, zal betracht worden de persoonlijkheid van de betrokkenen, situering en verloop van hun bestaan te tekenen; hun onheilsvoorspellen, alsook het verband ervan met hun persoonlijkheid en bestaan, zal nader worden bestudeerd, waarbij zowel psychoanalytische als anthropologische beschouwingen zullen ter sprake komen; uiteraard en eveneens omdat men met een legendarische figuur en een niet volledig geopsychoanalyseerde patiënte te maken heeft, kunnen deze beschouwingen wellicht een speculatieve indruk maken. Toch weze hieraan toegevoegd, zoals overigens reeds vermeld in de inleiding, dat deze studie vooral beoogt een probleemstelling te zijn, een naar voor halen van het fenomeen 'onheilsvoorspellen' als probleem, door het te zien tegen een achtergrond van een aantal gegevens en overwegingen.

§ I. Het onheilsvoorspellen bij de profetes Cassandra.

Vooraf een opmerking: in haar verlangen te verwittigen en te voorkomen, ter gelegenheid van de overwinning van Paris op zijn broeders, maakt zij er de omgeving attent op dat de onbekende

Paris is en verhindert aldus een broedermoord door Deiphobos. Doch juist hierdoor wordt Paris weer opgenomen in de familiekring en wordt het onheil in gang gezet (1). Het is het fenomeen dat ook wordt aangetroffen bij Macbeth en Oidipous : het voorspellen, het ontwerp in de toekomst, wordt de oorsprong van het onheil; evenmin als Macbeth, begrijpen de Trojanen de betekenis der uitspraak en nemen haar als uitgangspunt om aan hun eigen verlangens te voldoen, namelijk Paris weer op te nemen, zoals Macbeth zijn verlangens naar het koning-zijn ter gelegenheid van het voorspellen der noodlotzusters gaat verwerkelijken en Oidipous aan de vadermoord tracht te ontsnappen. In zoverre het strookt of niet strookt met de eigen beleving van bestaansverwerkelijking, aanvaarden ze het voorspellen (Macbeth), pogen het te ontlopen (Oidipous), of blijven er onverschillig tegenover en halen er niet uit wat bedoeld is (Trojanen). Wat Cassandra betreft : voor haar eigen bestaansverwerkelijking betekent het onheil, dat Paris over de stad zal brengen, wel degelijk angst en onheil, een niet meer geborgen-zijn, een niet meer zich kunnen ontwerpen op de toekomst in de zorg om zichzelf en de anderen : voor haar betekent het de ondergang van haar volk en zichzelf.

In het onheilsvoorspellen van Cassandra trekken een aantal punten de aandacht : Cassandra staat geïsoleerd in de wereld met haar profetische gave, met de angst voor haar eigen ondergang en die van haar omgeving — ze wil voortdurend alles in het werk stellen om te redden — en wanneer alles hopeloos verloren is, blijft haar nog de wraak over, waarna zij gedood wordt.

I. Cassandra staat geïsoleerd in de wereld : ze existeert niet meer met de anderen in de wereld, ze kan voor zich en de anderen niet meer zorgen, zich niet meer met en om de anderen daadwerkelijk op de toekomst ontwerpen, ze is niet meer geëngageerd, niet meer disponibel (althans, het volk aanvaardt haar bereidheid tot engagement, tot beschikbaarheid niet), ze is niet meer geborgen, ze beleeft zich on-heel, nu en in de toekomst : ze beleeft zich bedreigd. De aanvullende andere kan ze niet meer zoeken, laat staan vinden, want juist in haar situatie van zich bedreigd beleven

is communicatie met de anderen niet mogelijk, ze kan niet boven haar tekort uitkomen, m.a.w. ze beleeft zich gefrustreerd. Enerzijds is ze dus bedreigd, anderzijds gefrustreerd in haar betrachtingen hier boven uit te komen en ook anderen uit het onheil te helpen. Deze twee elementen culminerend in haar overtuiging van het noodlot, hoewel toch steeds een hoop door dit alles heen schijnt, een hoop op redding, die ze uitdrukt met heel haar affect en haar psychomotoriek, redding uit en ontkomen aan de angst (als signaal voor de bedreiging van het onheil worden), angst voor de totale verbreking van de Wijheid (zoals in de situatie drenkelingsredder), die zij thans nog in geatrofieerde vorm beleeft in haar kerker en haar eenzaamheid. Haar angst is gekenmerkt door het teken van de phallus.

II. Cassandra staat geïsoleerd in de wereld met haar profetische gave. Juist omwille van dit middel, waardoor zij bij uitstek in communicatie kan treden met de anderen, voor zichzelf en de anderen kan zorgen en zich op de toekomst ontwerpen, wordt zij voor hen niet meer disponibel, kan zij zich niet meer engageren, kan zij niet meer boven haar tekort uitkomen, is zij op haarzelf teruggeworpen. Hoe beleeft zij dit?

Toen Cassandra samen met haar broer als kind de voorspellingsgave kreeg, kwam zij in een uitzonderingspositie t.o.v. haar omgeving. Reeds enige tijd tevoren of misschien rond deze tijd beleeft zij een gebrek aan een penis en het feit dat voor haar, minder dan voor een jongen, door de omgeving belangstelling aan de dag wordt gelegd. De voorspellingsgave heeft zij nu : deze is afkomstig van de man-god Apollo en werd haar door middel van slangen overgebracht; anderzijds is het iets wat de andere jongens en broers, behoudens Helenos, niet hebben. Het krijgt voor haar de betekenis van macht, een phallus-surrogaat; zij kan hierdoor haar wrokgevoelens en vernietigingsdrang tegenover haar ouders om het niet gekregen hebben van een penis, afreageren door het voorspellen van onheil en hen redden tevens (ambivalentie).

In haar later verdubbelde pogingen om de mensen te overtuigen, kan men ook een identificatie zien met de god Apollo, nadat deze laatste tot haar kwam en haar liefde (en de coïtus?) verlangde, wat door haar hardnekkig geweigerd werd (castratie-angst?). Doch dit wordt dan de oorzaak dat haar phallus-surro-

(1) Had ze gezwegen, Paris ware gestorven. Dit wil niet zeggen dat in dit geval Troje deze oorlog nooit gekend had, maar Paris ware er, op de bekende wijze, dan geen aanleiding toe geweest.

gaat haar wordt ontnomen, althans de hieraan verbonden kracht : ook dit wordt weer oorzaak van een castratiebeleving. Gevolg hiervan : verdubbelde kracht om zich door haar gave te manifesteren, wat de gevangenzetting in de kerker door haar vader tot gevolg heeft (nieuwe castratie-beleving). Dit brengt haar, wanneer het gevaar met het paard het sterkste dringt, in een dergelijke affectieve toestand en angst, dat zij erin slaagt haar grendels te verbreken en een laatste poging te doen om de Wijheid (in laatste instantie pre-oedipaal de moeder) te bewaren en te beveiligen. Ook dit mislukt en ze wordt opnieuw gekerkerd en zelfs berispt door haar vader (oedipaal!).

III. De gehele affectieve spanning en de angst (castratie-angst) (1) krijgen bij de nederlaag van Troje een laatste uitweg : de wraak, met de overwinnaar als object. Opnieuw zal ze de castratie beleven in het minnares (oedipaal) zijn, doch, het zal mede de ondergang betekenen van hem die haar genaakte (langs de wraak en jaloersheid van Klutaimnestra) en tegemoetkomen aan de wraak voor de vernederingen haar en haar familie aangedaan; het zal echter ook haar eigen dood betekenen.

IV. Het is dus niet alleen de uitwendige realiteit die aanleiding geeft tot het elan waarmede haar profetieën worden geuit, doch ook de inwendige, met de (castratie-)angst en de wrokgevoelens; in de legende van Cassandra kan men zich immers moeilijk van de indruk ontdoen, dat het elan van haar onheilsverwachting ook zijn oorsprong vindt in iets wat met haar persoonlijkheid zelf verband houdt, en wat FREUD de psychische realiteit noemde. Hoe kan men dit zien?

(1) In verband met de afsnijding van de geloofwaardigheid waardoor zij niet in contact, in communicatie kon treden met de mensen, zoals zij als jong meisje door een gebrek aan penis niet op de door haar gewenste wijze in contact kon komen met moeder en haar geen kind kon schenken (over het belang der pre-oedipale fase bij het meisje zie FREUD S., *Über die weibliche Sexualität*, Ges.W., Bd. XIV, o.a. p. 532; FREUD S., *Die Weiblichkeit in Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., Bd. XV; LAURIN CAMILLE, *Phallus et sexualité féminine*, Colloque international de psychanalyse, Amsterdam, 1960, p. 12-15; GRANOFF W. et PERRIER F., *Les idéaux féminins et la question des perversions chez la femme*, Coll. Int. de psychanalyse, A'dam, 1960; FENICHEL O., *La théorie psychanalytique des névroses*, Trad. P.U.F., 1953, p. 101; FENICHEL O., *Weiteres zur präoedipalen Phase der Mädchen*, Int. Ztschr. f. Psychoanalyse, XX, 1934; zie ook de hoger vermelde opvatting van FENICHEL betreffende de betekenis van de afsnijding van de tong in de mythen).

Door haar profetische gave kan zij haar onbewuste verlangens van agressie en wrok en haar angsten projecteren en verschuiven naar buiten in overeenstemming met de uitwendige realiteit : de oedipale wrok wordt wrok tegenover de overwinnaar, de castratie-angst wordt een angst voor de dood met de minnaar. Hiermede ontsnapt zij aan de onbewust blijvende schuldgevoelens en de hieraan verbonden onbewuste angst voor straf, doch ondergaat een angst, die zijn object heeft in de buitenwereld; deze laatste angst kan door haar als straf voor de verboden wensen en verlangens worden ondergaan. Door haar gave bestaat tevens de mogelijkheid de (onbewuste) oedipale schuldgevoelens, in verband met de overeenkomstige wrok en agressie, af te weren en te neutraliseren door een (bewuste) poging tot redden van deze figuren, die een rol hadden bij de totstandkoming van haar oedipale belevingen. Ze wordt echter niet geloofd, ze kan niet geloofd worden : dit maakt de delging der (onbewuste) schuldgevoelens en angsten onmogelijk; hierop reageert zij met een herhaling, in versterkte vorm, herhaling die zelfs een dwangmatig karakter aanneemt (onder invloed van het *Über-Ich*).

De drang onbewuste zgn. irreële angsten en schuldgevoelens af te reageren, in een reële redding door mededeling van een ontwerp in de toekomst, komt bij tal van mensen voor, zoals blijkt uit de voorbeelden in de inleiding : men zou het geheel, dat aan de basis ligt van deze soms onweerstaanbare en paniek veroorzakende tendens, een *Kassandra-complex* kunnen noemen; het hangt zeer innig samen met de oedipale belevingen. Het is tevens een tendens het onheil (angsten, schuldgevoelens...) nu te loochenen en te verschuiven naar de toekomst. Bij het onheilsvoorspellen is angst voor onheil dan het ene facet, hoop op redding het andere.

V. Bij dit alles poogt Cassandra een evenwicht voor haar verwrongen bestaan terug te vinden en te bewaren, en wordt het geheel van angsten, wrokgevoelens, gebondenheid aan en verbondenheid met haar omgeving, de drang te leven, drang haar omgeving te vernietigen, gevoelens van haat en dankbaarheid om de beknotte gave, drang naar macht geïntegreerd in haar verschijning als voorspelster van onheil. Men zou kunnen zeggen dat over het geheel een hysterisch koloriet ligt, waarbij in de reële gegevens die ze naar voor brengt, het verwrongene in haar bestaan

gecompenseerd, ja overgecompenseerd wordt. Misschien is, op grond van de studie van het onheilsvoorspellen, iets nader door te dringen tot de wezenlijke kenmerken van een hysterische persoonlijkheid, of wanneer men andere woorden wil gebruiken, van een 'hysterisch' te noemen bestaansmodus.

VI. In haar vooruitgrijpen op de toekomstige psychologische ontwikkeling wordt haar gave haar tot symbool van almacht, die aan haar gekwetst narcisme tegemoetkomt, d.w.z. aan haar gekwetst gevoel heel te zijn en te zullen blijven, gekwetst gevoel van geborgenheid en veiligheid. Haar onheilsvoorspellen is een profetie in de toekomst van zichzelf en van de anderen; het is een mededelen maar vooral een zich werpen in de toekomst, een vooruitgaan en niet blijven stilstaan : het is een gebeuren in evolutie met de dynamiek van een menselijk ontwikkelings- en groeifensomeen; het is een groeien boven de angst uit, boven het gevangen en beëngd zijn in het niet kunnen op zich toekomen in zijn eigen kunnen-zijn. Het is een groeien boven een beëngde toekomst uit, boven het niets. In deze zin wordt haar zeggen vooral een „spellen” van een groei, van een ontwikkelingslijn, eerder dan een „voorspellen”. Ze spelt de Trojanen de les, nu. Ze ontdekt niet alleen de toekomst, maar het nu; zij kent het nu anders dan de anderen.

§ II. Het onheilsvoorspellen bij Mevrouw A.

I. Motorisch is deze vrouw rustig, ze wordt niet extatisch delirant en gaat niet heftig te keer. Ze is echter zeer angstig, scrupuleus, passief. Ze heeft een uitdrukkelijk verlangen naar kuisheid en volledige onthouding : ze is haar hele leven frigide geweest; niet in staat tot sexuele ontmoeting heeft ze, zoals Cassandra, ook de sexuele toenadering van haar toenmalige verloofde afgewezen en afgewend. Ze situeert het begin van haar drang tot voorspellen in het begin van haar huwelijk, tijdstip waarop zij ook verplicht was sexuele toenadering toe te laten. Thans bevindt zij zich in een situatie zoals Cassandra : de mensen geloven haar niet meer en luisteren niet meer naar haar; men beschouwt haar als een 'rare' en een psychisch gestoorde, ze wordt op regelmatige tijden, wanneer haar drang weer sterker opkomt, door haar man streng berispt. Toch trekt zij zich de onheilsgebeurte-

nissen, die haar familie en haar volk zullen overkomen sterk aan en beleeft zich verantwoordelijk voor hen. Zoals Cassandra staat zij steeds meer geïsoleerd in de wereld met haar onheilsvoorspellen, met de angst voor haar eigen ondergang en vooral ook die van haar omgeving; ze is voortdurend gedrongen alles in het werk te stellen om te redden, redding waarop ze steeds hoopt, wanneer de bevoegde instanties maar naar haar willen luisteren. Ze bestaat niet meer met de anderen in de wereld, kan steeds minder voor zich en de anderen zorgen, zich niet meer met-en-om-de-anderen op de toekomst daadwerkelijk ontwerpen, ze is niet meer geëngageerd, niet meer disponibel, ze beleeft zich niet meer geborgen, onheel nu en in de toekomst bedreigd. Ze kan niet meer in communicatie treden met de anderen, daar waar ze overtuigd is over een machtig reddend middel hiertoe te beschikken.

II. Beleeft zij haar mogelijkheid tot onheilsvoorspellen als phallus-surrogaat? Projecteert zij ook haar eigen onbewuste verlangens van wrok en agressie in de buitenwereld, waardoor tegemoet gekomen wordt aan haar (castratie-?)angst? Bestaat hier ook een oedipale wrok tegenover de moeder, die haar nog wel negeerde ten voordele der jongere zuster? Ontsnapt zij op deze wijze aan de hiermede verbonden schuldgevoelens? Zijn het deze schuldgevoelens die, onder invloed van een sterk *Über-Ich*, telkens weer de drang tot voorspellen sterker doen naar voor komen? Welk is de rol der masturbatie in haar jeugd? Dan zou men bij haar een *Kassandra-complex* aantreffen, dat aan de basis ligt van het hele psychologisch gebeuren : onweerstaanbaar telkens weer terugkerende drang tot afreageren van angsten en schuldgevoelens in een redding door het voorspellen van een (hier niet reëel doch wel mogelijk) onheil? In hoever krijgt hier de psychische realiteit een sterkere invloed en bepaalt zij de relatie persoon-wereld en wordt de mogelijkheid hier met overtuiging als *thans-reeds-zijn* beleefd? In hoever komt haar voorspellen tegemoet aan haar narcisme en haar drang naar almacht? Projecteert zij haar eigen teleurgang in de buitenwereld? In het licht van de verkregen gegevens kan men bij deze persoon, *hic et nunc*, een zeker inzicht krijgen van de richting, waarin kan worden gezocht : zonder een grondige analyse van de persoonlijkheid en haar bestaan, bijvoorbeeld een psychoanalyse of *Daseinsanalyse* komt men er echter niet. De studie van een dergelijk

concreet geval zou reeds een studie op zich beduiden. Voor dit geval bestaat dan ook slechts een vermoeden van de psychische mechanismen.

§ III. Enkele nota's omtrent andere gevallen.

In tal van gevallen ziet men het telkens weerkerende verschijnsel, dat het onheilsvoorspellen niet geloofd wordt, wat in sommige gevallen gepaard kan gaan met een versterking van de kracht, waarmee het onheil wordt voorspeld; bijvoorbeeld in het geval van messenvrees, waarbij de patiënt terzelfdertijd voorspeller en toehoorder is; aanvankelijk gelooft de patiënt zichzelf niet, tot het sterker opdringen ervan steeds meer zijn bestaan gaat beheersen. Centraal staat hierbij de zorg voor de geborgenheid, de zorg en de hoop voor het heel zijn en blijven. Soms is er een bepaald object in de toekomst (bijvoorbeeld messenvrees: angst voor het sterven of het doden), soms ook niet (angstige, onbestemde onheilsverwachting bij de nerveuzen) en vindt de angst zijn oorsprong in de psychische realiteit, die naar buiten geprojecteerd wordt in een bestaande of niet bestaande evolutie naar zijn toekomst.

Vaak is ook in min of meerdere mate de relatie met de wereld ernstig gestoord. Wanneer iemand (geval 10) drie weken niet in bed komt 's nachts, omdat men hem dood zal schieten, terwijl overigens voor de buitenstaanders niets in zijn bestaan erop wijst dat dit inderdaad zou kunnen gebeuren, dan hapert er vooral iets in zijn verhouding tot de wereld, zij het hier om een reden die men kent, namelijk de arteriosclerosis cerebri en de chronische alcoholintoxicatie. Hij is hulpeloos en vlucht hopeloos de straat op, doch in zijn telkens weerkerende klachten tegenover zijn vrouw-omgeving-geneesheer klinkt iets van de hoop van de mens, die nog steeds enig contact overhoudt met de anderen en redding van hen verwacht. Het is ook deze hoop die de gemeenschappelijke wortel is van elk onheilsvoorspellen: alleen de mens, die in de grond nog ergens hoopt, kan onheil voorspellen of een mededelen als zulksdanig aanvaarden. Voor de mens zonder hoop bestaat het onheil niet in de toekomst, doch reeds nu.

Hier is het de plaats om even over de betekenis en de zin van het fenomeen onheilsvoorspellen bij een aantal psychiatrische patiënten uit te weiden.

Afdeling III

BIJ ENKELE PSYCHIATRISCHE BEELDEN

§ I. De angstneurose.

Angst, onder zijn verschillende uitdrukkingsvormen, maakt hiervan het centrale element uit. De patiënt is niet psychotisch te noemen, doch vertoont een chronische angst, die niet gerechtvaardigd blijkt of in overeenstemming is met een reëel gevaar. De symptomen van de angst zijn bekend: lichamelijke gewaarwordingen zoals beklemdheid, enz... naast een aantal lichamelijke verschijnselen; een der voornaamste symptomen is, dat de zieke met vaste overtuiging een nakende catastrofe, een gevaar en onheil verwacht, wat ook voorkomt als een gevoel van bezorgdheid, belemmering, onrust, onzekerheid, enz...; daarentegen kunnen soms echte paroxysmale angst-aanvallen optreden overdag of 's nachts; andere verschijnselen zijn nog fobieën, prikkelbaarheid, woede-aanvallen, echte angst-deliëren, tijdens dewelke bijvoorbeeld suïcidie of medico-legale verschijnselen voorkomen.

Een vorm van angstige verwachting en onheilsverwachting werd reeds beschreven door KRAEPELIN, die het een *Erwartungsneurose* noemde. Onder deze benaming verstaat hij een groep nerveuze storingen, die zich ontwikkelen op grond van angstige verwachting. De stoornissen, die bij deze zieken voorkomen, zijn pijnlijke en onbehaaglijke gewaarwordingen, die in heftige pijnen kunnen ontaarden, alsook moeilijkheden bij het uitvoeren van handelingen door een spierzwakheid, die gelijk is op een verlamming, of door krampachtige nevenbewegingen. Het klinisch beeld vindt hij zeer rijk aan symptomen: komen o.a. voor lichtschuwheid, oorgeruisen, krampen der vingers bij schrijven, wat hij onderscheidt van de gewone schrijfkramp, wurgen bij het slikken, onrust bij het inslapen, psychische impotentie. De pijnlijke stoornissen treden bij de gewone dagelijkse gebeurtenissen telkens weer op, met als aanleiding hiertoe bijvoorbeeld het gaan, het staan, slikken, vermoeidheid, e.d. De grondoorzaak hiervan, meent KRAEPELIN, is de angst voor mislukking, het verlies van Ik-vertrouwen; de *Erwartungsneurose* ontstaat op grond „einer eigenartigen Verarbeitung der Lebensreise auf Grund psychopathischer Veranlagung" (1).

(1) KRAEPELIN E., *Psychiatrie*, Vlg. Joh. A. Barth, Leipzig, 1904, II, p. 737; zie ook p. 731-740.

Centraal bij de angstneurose staat de niet met de realiteit overeenstemmende angstige verwachting (1), die overigens bij elke toestand van nervositas in zekere mate voorkomt. Kleine gebeurtenissen, bijvoorbeeld het aankomen van een telegram, de telefoonbel kunnen de overtuiging van een naderend onheil doen ontstaan en aanleiding geven tot het acuut opflakkeren van de angst. Deze angstige verwachters verkeren dan ook chronisch in een gespannen, onheilsverwachtende toestand. Ze voorspellen onheil aan zichzelf of aan de dokter, aan wie ze hun angsten en overtuigingen kenbaar maken. In hun situatie van mededelen tegenover de dokter zijn het echte onheilsvoorspellers.

Het hoeft hier geen betoog, dat dit onheilsvoorspellen verband houdt met de persoonlijkheid van deze mensen; het is bekend uit ervaring, dat deze angst veelal samenhangt met (onbewuste) schuld en dan ook door HESNARD „angoisse de faute et de punition” wordt genoemd (2). De angst voor onheil komt neer op angst voor straf voor de (imaginaire, niet objectief vast te leggen) fout, bijvoorbeeld door castratie als straf voor verdrongen incestueuze wensen of masturbatie. Het onheilsvoorspellen komt voor de patiënt neer op het voorspellen van castratie. Dat deze objectief niet gebeurt of gebeurd is, doet aan het factisch dwangmatig terugkomen van de belevingen van angst voor het naderend onheil niets af. Redeneren helpt dan ook niet, omdat de angst een onbewuste oorzaak heeft en het niet helpt deze rationeel te pogen weg te praten.

Het is een ontwerp op de toekomst : ze beleven zich (onbewust) reeds gestraft : doch enkel de angst wordt bewust. In hun voorspellen verwachten ze hulp van de dokter, redding. Het is een uitdrukking van hun verlangen naar geborgen-zijn, naar heel-zijn, naar niet gestraft worden. In zoverre wordt dit verlangen naar heel-zijn (de dokter noemt men ook een *heel-meester*) bewust, als dat ze de angst beleven als een onlustgevoel, een vervelende gewaarwording waardoor ze geremd worden in hun activiteit, levenswijze en beroep. Door deze ondraaglijke spanningen kunnen ze niet tegemoetkomen aan hun eigen kunnen-zijn, kunnen ze niet zichzelf zijn, voelen ze zich 'onheel'. De dokter kan er zich dan ook niet van ontdoen met de bewering dat de patiënten onrede-

lijk zijn, dat ze het niet willen inzien dat ze niet bedreigd zijn, dat ze geen reden hebben om angstig te zijn, want dit weten de patiënten allemaal wel. Maar toch zijn deze angstig voor dit naderend onheil en schreeuwen zij het in paniek soms uit. Het oorzakelijk psychologisch mechanisme (een lichamelijk kent men niet) verloopt grotendeels onbewust. Een psychoanalyse is hier aangevoelen.

§ II. De fobie.

Deze aandoening is gekenmerkt door het bestaan van een vrees voor een bepaald object of situatie buiten de mens zelf. Veelal is de fobie slechts één symptoom van het zich ziekelijk angstig bevinden van de patiënt, die dan nog andere lichamelijke en psychische verschijnselen kan vertonen; het is echter een zeer belangrijk symptoom omdat het een idee geeft van de wijze, waarop die mens zich verhoudt tot zijn wereld, en een uitleg geeft aan tal van zijn gedragingen binnen die wereld. De symptomen zijn bekend : het stadium van diffuse angst is overschreden en er bestaat een vrees voor een bepaald ding, bijvoorbeeld voor een mes; de patiënt zal nu trachten elk contact, elk zicht, het oproepen zelfs te vermijden van het gevreesde mes of van het zich bevinden in een besloten ruimte. Wanneer hij nu toch met het gevreesde object in contact komt of zich in de gevreesde situatie komt te bevinden, bijvoorbeeld wanneer de lijder aan een agorafobie nu toch een plein op moet om eten te halen, dan kunnen zich al de symptomen, lichamelijke en andere manifesteren, die optreden bij het bestaan van een heftige angst. Zonder dat hij zich bewust is van de oorzaak noch de gevolgen van zijn handelingen, wijst zijn angst-reactie op de vaste overtuiging van een catastrofe, gevaar of onheil; dit onmiddellijk gevaar is : de straat, de besloten plaats, het mes zelf. Het is wel mogelijk dat de vrees generaliseerd wordt : er zijn bijvoorbeeld mensen wier fobie erin bestaat voortdurend bevreesd te zijn tijd tekort te zullen komen en aan hun verplichtingen niet te kunnen voldoen; het gevaar bestaat er dan in van niet voort te doen. Anderen zijn bevreesd om vakantie te nemen, vrije tijd te verslenteren en hun leven is een voortdurend onheilsvoorspellen van gevaar van „lege” tijd, in de zin zoals een leeg plein, of een grote ruimte. Met deze symptomen gaat vaak gepaard inhibitie op seksueel gebied met impotentia

(1) Cfr. supra.

(2) HESNARD A., *L'univers morbide de la faute*, P.U.F., 1949, p. 26.

coeundi, frigiditeit, masturbatie. Verdere symptomen zijn ook nog een voortdurend zich bedreigd beleven en het bestaan van een sterke emotiviteit en een nerveus reageren. Zo kan de lijder aan een fobie ook nog voortdurend beangstigd zijn, dat onheil overkomt aan hen die hem of haar lief zijn : dit kan hij of zij rationaliseren door allerlei reële mogelijkheden van ongeluk op te roepen, afweermaatregelen, bijvoorbeeld thuis blijven, zal hij dan ook voortdurend nemen. Dit alles komt de beangstigde fobische lijder vaak met grote stelligheid toevertrouwen aan zijn geneesheer, vaak enigszins beschaamd en met het idee dat deze hem niet zal geloven of hem als belachelijk zal beschouwen. Zijn gedrag is dan ook voortdurend een onheilsvermijndend gedrag.

Het is weer duidelijk, hoe het onheilsvoorspellen in de fobie verband houdt met de persoonlijkheid en het gesitueerd zijn van de mens zelf. Op grond van psychoanalytische studies kwam men tot de bevinding, dat de vrees van de lijder aan een fobie in de grond een vermaledijding is, die een diepe ondraaglijke, doch onbewuste schuld verbergt; de patiënt is er niet in geslaagd in de loop van zijn leven die schuld te verwerken en in zijn poging om deze schuld (met de straf) te neutraliseren en uit zijn bestaan te verwijderen, slaagt hij er soms slechts in, er zijn bestaan volledig aan te wijden (zie voorbeeld van de mens, die nooit tijd heeft) en zijn straf (onheil) als het ware voortdurend te zoeken en te voorspellen (1). De fobie is ook een ontwerp : de vrees met zijn afweershandelingen is voortdurend betrokken op het komende onheil dat, zij het dan slechts op fantasmatische grondslag en met psychische realiteit, wordt beleefd. In zijn vrees betreft hij reeds zijn straf op zich, komt hij reeds gemutileerd op zich toe in zijn eigen kunnen; hij is in zijn bestaan reeds diegene, die hij zal zijn, namelijk beladen met onheil. In de vrees, door zijn afweermaatregelen en door zijn mededelen aan de heel-meester drukt hij zijn diep, intens verlangen uit hieraan te ontsnappen, dit onheil niet op zich te moeten nemen, heel te blijven, geborgen in een niet voortdurend door angst en zorg getekend bestaan, hij tracht hierboven uit te komen, doch komt er zonder hulp veelal dwangmatig slechts weer terug in. Vooral psychotherapeutische bemoeienis en psychoanalyse zijn hier aangewezen.

§ III. De hysterie.

Deze aandoening is gekenmerkt door een polymorfie van symptomen en is vaak vermengd met angstneurotische, fobische en obsessionele verschijnselen. Naast de eigenlijke symptomen komen ook anomalieën in het sociaal gedrag voor. De symptomen bestaan vooral uit amnesieën, conversie-verschijnselen (bijvoorbeeld een contractuur), hysterische aanvallen, frigiditeit bij de vrouw. De hysterische patiënt komt voor als een echte zieke, die echter mensen nodig heeft tegenover wie hij of zij ziek is; deze symptomen komen niet voor bij individuen in volle psychische gezondheid en evenwicht. Er bestaat angst en belemmering, die hun oorsprong vinden in een levensconflict, dat te maken heeft met verborgen seksuele conflicten. Dit manifesteert zich o.a. als een waakzaamheid bij de hysterische patiënt, waarbij hij of zij op het eerste zicht weinig of geen aandacht besteedt aan zaken, die te maken hebben met het seksuele of juist er zeer veel aandacht aan besteedt en er ziet, daar waar er geen is. Wanneer bijvoorbeeld een hysterische vrouw een man van kwade bedoelingen beschuldigt, dan is het omdat ze hem bijvoorbeeld de rol van agressor wil doen spelen. Van de andere kant bestaat er een schuldgevoel, vanwaar een sterke behoefte aan waardering door anderen en een gemakkelijk depressief reageren, wanneer deze ontbreekt.

Angst en schuldgevoel, die beiden veelal onbewust blijven, doch zich vooral manifesteren ter gelegenheid van psychoanalytische observaties, zijn de twee elementen die centraal staan bij de hysterie. Wie zegt angst, zegt voorspellen van onheil. Bij de hysterische patiënt drukken zijn angst en schuldconflict zich vooral op lichamelijke wijze uit. Wanneer een verlamming de uitdrukking is van angst- en schuldgevoelens om vroeger verdrongen wensen, dan is het een onheilsvoorspellen, doch ook een zeggen nu, een voorspellen van straf om de verboden wensen en een (hysterische) poging hieraan te ontsnappen (te niet doen kan men ook nog zeggen). Het is een poging zijn eigen integriteit te bewaren, zijn geborgen- en heel- zijn veilig te stellen in een verwerkelijking (de verlamming), die uiteindelijk de waarde heeft van een ontwerp. Hier dus wordt als het ware naar de straf in de toekomst gewezen, door zich nu zelf te bestraffen.

(1) Het zou te ver leiden nader in te gaan op de oorsprong van deze schuldbelevens; zie ook HEBNARD A., o.c., p. 46-47 et passim.

§ IV. De dwangneurose.

Zo bij de hysterie de angst niet zo bewust wordt aan de patiënt, dan is dit des te meer bij de dwangneuroticus, die in paniek kan komen. Deze aandoening is gekenmerkt door het feit, dat de patiënt een groot deel van zijn tijd doorbrengt in een beangstigende en uitputtende strijd tegen een of meerdere ideeën, die onweerstaanbaar bij hem opkomen, welke inspanning hij ook doet om ze van zich af te zetten; dit gaat veelal gepaard met een heftige angst, terwijl de patiënt zich bewust is van de ziekelijkheid van zijn gedachten. Deze lijder aan dwang en verboden staat onder de heerschappij van een schuld bewustzijn, waarvan hij geen kennis heeft. Dit schuld bewustzijn vindt, volgens FREUD, zijn oorsprong in vroegtijdige psychische processen en wordt om een of andere uitwendige aanleiding telkens weer geactiveerd: het zien van het urineren van een zijner kleine kinderen kan bij een dwangneuroticus aanleiding geven tot heftige schuldgevoelens, die uiteindelijk hun oorsprong vinden in vroeg-kinderlijke belevenissen. Hierdoor ontstaat een toestand van angstige verwachting, van onheilsverwachting, in de toekomst. Aanvankelijk is de zieke zich bij het afweer-ceremonieel nog bewust, dat hij dit of dat moet doen om onheil te vermijden, en is hij zich de aard van het onheil (bijvoorbeeld besmetting) nog bewust. Het verband tussen de aanleiding van het ontstaan van de angstige verwachting en het waarom dat hij angstig is, is hem niet bekend. De dwanghandeling, bijvoorbeeld de handen wassen bij een smetvrees, wordt aldus tot een afweer, tot een zekerheidshandeling, tot een beschermingsmaatregel deels als afweer der beproeving, deels als bescherming tegen het verwachte onheil (1). De dwangneuroticus (die bijvoorbeeld ter afweer van onheil dwangmatig zijn hoofdkussen in een bepaalde stand legt) noemt men ook een bijgelovige (2).

In de grond is de dwangneuroticus een hardnekkig onheilsverwachtende onheilsvoorspeller, waarop vooral zijn angst en afweerhandelingen wijzen. Dat dit verband houdt met zijn persoonlijkheid en zijn zich ziek in de wereld bevinden behoeft weinig nadruk. Door zijn dwangmatige afweerhandelingen, waaraan zijn niet bewust te onderdrukken zich onheilsverwachtend

ontwerpen ten grondslag ligt, drukt hij zijn intens verlangen uit naar geborgen en heel zijn en blijven. Op het belang van anale elementen bij het dwangmatig afweren en behouden van zijn geborgen-zijn zal hier niet nader worden ingegaan. VON MURALT legt een verband tussen de dwangneurose en de profetische functie; hij stelt zich in een voetnota de vraag of men wellicht bij menige dwangneurotiker een niet-aanvaarde (verdrongen) profetische functie aantreft. Vele van deze zieken zijn, volgens hem, misschien moeilijk te genezen, omdat het immers net zo moeilijk is profeet te zijn (1). Op de volgende bladzijden van hetzelfde werk maakt hij in aansluiting hieraan een opmerking betreffende de profeet Jonas (2): in de walvisbuik dreigt deze psychotisch te worden. Immers, zwijgt hij, dan wordt hij dwangneurotisch (inwendige dwang te spreken); vlucht hij naar een plaats (tijdens zijn vlucht komt hij terecht in een walvisbuik) waar hij niet meer kan spreken, waar elk werken uitgesloten is, dan geraakt hij in gevaar voor een psychose.

§ V. De acute hallucinose.

Dit is een aandoening, die voorkomt bij chronische alcoholisten en gekenmerkt wordt door het optreden van gehoorshallucinaties en angst. Angst en angstige verwachting is iets wat wel meer voorkomt bij chronische alcoholisten en bij delirante toestandsbeelden. De angst bij de hallucinose is zeer sterk en de patiënt heeft een bang voorgevoel van een naderende catastrofe; de hallucinaties, de stemmen zijn beschimpend, bedreigend van inhoud en deze kunnen zo hevig zijn, bijvoorbeeld wanneer de patiënt door die stemmen beticht wordt van bloedschande en bedreigd met helse straffen, dat hij in de grootste angst voor dit (in zijn overtuiging) komend onheil door het raam springt of iemand vermoordt aan wie hij de stemmen toeschrijft. De onheilsvoorspelling, die deze patiënt zichzelf maakt, is uiteraard gebonden aan zijn persoonlijkheid, doch maakt niettemin een duidelijk ontwerp uit, een ontwerp van iemand die beëngd is, wiens toekomst bestaat bijvoorbeeld uit de helse straffen waardoor zijn hele

(1) FREUD S., *Zwangshandlungen und Religionsübungen*, G.W., VII, p. 135-136.

(2) FREUD S., *Totem und Tabu*, G.W., IX, p. 106.

(1) MURALT A. VON, *Wahnsinniger oder Prophet*, Europa Verlag, Zürich, 1946, p. 128.

(2) *De Bijbel*, De profeet Jonas: deze wil niet gaan prediken in Ninive en vlucht. Hij komt terecht in de buik van een walvis.

bestaan, zijn geborgen en heel zijn, bedreigd is. De toekomst is voor hem gesloten, zijn impulsieve handeling een (meestal onredelijke) poging om aan dit gesloten zijn van de toekomst te ontsnappen.

§ VI. De epilepsie.

I. Deze aandoening is gekenmerkt door tijdelijke en blijvende verschijnselen. De tijdelijke bestaan naargelang het geval uit toevallen, absences, voorbijgaande psychische verschijnselen vooral gekenmerkt door bewustzijnsveranderingen; terzelfdertijd bestaan er dikwijls chronische, meestal duidelijk progressieve psychische afwijkingen. Onder deze laatste vindt men vooral de pathologische versterkte eigenschappen en kenmerken, die reeds beschreven werden bij de uitweidingen omtrent de e-factor in de paragrafen omtrent de profetische gestalte. Hiermede wil echter beslist niet gezegd worden, dat profeten epileptici zijn, maar wel dat bepaalde dezelfde driftvectoren en -factoren terug te vinden zijn en bij de epileptici (in pathologische vorm) en bij de profeten. Wellicht biedt dit een inzicht voor de reislust, de neiging tot zich voortdurend, periodisch verplaatsen bij de profeten, symptomen die men bij sommige epileptici terugvindt als fugues en porio-manie (pathologische zwerflust). Dezelfde bemerkingen kan men zich maken aangaande de delirante en extatische toestanden, die zowel bij sommige profeten als bij epileptische droomtoestanden voorkomen; het zijn delirante toestanden, die gepaard gaan met bewustzijnsveranderingen, schemer- en trancetoestanden, verwardheid, motorische ontladingen, impulsieve handelingen, die vaak vrij explosief kunnen optreden en gepaard gaan met hallucinatoire belevingen of visioenen met schrikbarende, levendige inhoud, waarbij vooral vuur, bloed, duivels, monsters, vergaan van de wereld, telkens weer terugkeren. Zowel bij een aantal profeten als bij enkele epileptische schemertoestanden komen extatische belevingen voor, gepaard met bewustzijnsveranderingen en hallucinaties en visioenen met het horen en zien van God, de goddelijke Moeder, de engelen die zingen, enz... Ook het koppig, eigenzinnig, onwankelbaar volhouden vindt men bij beide groepen terug.

II. Een andere opmerking die men zich kan maken is er een omtrent de epilepticus zelf. Steeds staat de epilepticus een aanval

te wachten, althans de mogelijkheid bestaat (zij het dan ook vaak weinig bij aangepaste behandeling). Tegenover dit gevaar (onheil voor de patiënt) kan men dan aannemen, dat er een houding groeit van bescherming zoeken: wellicht is dit een verklaring voor zijn neiging tot koppig volhouden en vasthouden, zijn betrokkenheid op zichzelf, zijn egoïsme, zijn sterke godsdienstigheid, zijn zin voor gerechtigheid, zijn omslachtigheid. Deze karaktereigenschappen zijn te verklaren als een streven naar zekerheid en geborgenheid tegen het gevaar, terwijl hij veelal niet weet wanneer de aanval komen zal. Zijn aanvallen van drift-losbraak voorspellend is hij braaf, vroom en godsvruchtig. Hij zegt het niet met woorden, maar met zijn houding (1).

§ VII. De melancholische depressie.

Wanneer de pessimist zegt, dat alles slecht gaat en verkeerd zal lopen, dan is datgene wat hij zegt wel invoelbaar, doch de relatie met de wereld, waarin zijn bestaan gesitueerd is, blijkt niet steeds even invoelbaar te zijn en met de anderen verlopend en te zullen verlopen. Het bestaan der mensen is erop gericht boven zichzelf uit te komen: bij de pessimist krijgt dit een verminkt aanschijn door zijn min of meer verregaande hopeloosheid. De pessimist ziet de toekomst vanuit het gezichtspunt van verlies en wel van het verliezen van het kunnen-genieten. De melancholicus, in tegenstelling tot de pessimist, beschouwt het in de toekomst vooruitgeziene en beleefde verlies reeds als nu bestaand: voor de melancholicus bestaan er in de grond geen open toekomstige mogelijkheden. Dit is geen vermoeden vanwege de patiënt, maar een evidentie. De melancholicus neemt als onheil vóór-weg, datgene wat kan en zou kunnen zijn: hij maakt er een reeds-zijn en zullen-zijn van. Hij maakt zijn lot-in-nood, hij heeft er behoefte aan en zijn hele wijze van voorkomen en bestaan, is getekend door deze nood aan komend onheil: hij is ervan overtuigd te lijden aan een ongeneeslijke ziekte, bijvoorbeeld kanker, waaraan hij zal sterven, hij wordt geruïneerd, zal zijn schulden niet kunnen betalen, een onoverkomelijk falen en een catastrofe staan hem te wachten, faillissement, oneer, met de onmogelijkheid hieraan te

(1) Zie hierboven ook de opvattingen van BINSWANGER H., *Kurzes Lehrbuch der Psychiatrie*, Hirzel Verlag, Zürich, 1949, p. 217-221.

ontkomen of iets goed te maken. Monideïstisch komt hij telkens naar dit onheilsvoorspellen terug en kan in sommige gevallen in paniek komen en zich zelfmoorden teneinde zichzelf om al zijn schuld te bestraffen ('ik ben niet waardig verder te leven') en aan zijn angst voor dit komend onheil te ontsnappen. Wanneer men nu aan een dergelijke patiënt opwekkende middelen geeft (bijvoorbeeld uit de amphetamine-groep) dan bereikt men veelal een verergering van de angst en paniek: zijn overtuiging van komend onheil wordt slechts versterkt, doch zijn moeheid en apathie tegenover deze komende catastrofe verdwijnen juist voldoende om plaats te maken voor een impulsieve handeling vaak leidend tot zelfmoord. De melancholische patiënt deelt met heel zijn wezen zijn onoverkomelijke schuld en straf mede, ontwerpt zich volkomen beëngd op een niet minder beëngde toekomst waarin geen geborgen en heel-zijn meer mogelijk is, enkel het grootste onheil. Wat morgen zal geschieden, is voor de melancholicus in de grond geen toekomstige mogelijkheid, maar reeds een vol-dongen feit.

§ VIII. De schizofrenie.

I. De waan is in vele gevallen te beschouwen als een poging tot genezing. WYRSCH legt er de nadruk op dat het niet de algemene, geografische wereld is, maar de wereld die tot de persoon van juist deze patiënt behoort, die weer opgebouwd wordt; daarom bouwt de waan de wereld niet zo maar weder op, doch maakt gelijktijdig het uit de voegen geraakte *Dasein* weer mogelijk. „Der Wahn, nicht das Symptom einer Krankheit, sondern ein Versuch zur Heilung." De waan ontstaat uit een in een bepaalde levens-situatie zich meldende noodwendigheid, en ontbindt de wereld waarin de patiënt zich tot dan toe thuis voelde, hij maakt het voortbestaan mogelijk, dat niet immer gelukkig, maar vaak vol kwellingen is; in de waan wordt hem een nieuwe wereld geopend, die hem alleen behoort en aan dewelke de andere mensen geen deel hebben (1). Mensen, die wanend in de wereld staan, doen juist onder de vorm van een waan, pogingen om 'heel' te blijven in de toekomst.

(1) WYRSCH JAKOB, *Aberglaube und Wahn*, Neue Schweizer Rundschau, '51-'52, p. 205-218.

II. In zijn inaugurale les sprak HEIMANN over het ziekelijke van de profetische houding dat zich verraadt door een wanverhouding tussen houding, inhoud van de boodschap en geestelijke wereld in dewelke de profeet 'werkt': bij het waarderen van die wereld, gaat men uit van zijn eigen wereld en die van de meeste zogenaamde gezonde tijdgenoten. Wanneer men nu die profetische houding, ontsproten uit een schizofrene psychose, opvat als een product van de wisselwerking tussen enerzijds een procesmatige reorganisatie van de persoon en de wereld van de zieke en anderzijds een actieve poging om zich door duiding en zingeving in die veranderde wereld thuis (*heimisch*) te voelen, dan ligt er in die houding iets scheppends productief. Het is een poging tot genezing, tot *heel-ing*. De profetenwaan drukt bij actieve, organisatorisch aangelegde mensen even goed de schizofrene verandering van persoon en wereld uit, als de beleving van de wereld-ondergang bij hen die meer tot contemplatief leven en verdragen bereid zijn: in het ene geval komt het tot een passief ondergaan van het ziekteproces en in het ander tot een omwerking van de wereld, aan dewelke de patiënt stellingnemend medewerkt; het hangt dus in zekere mate af van de grondpersoonlijkheid en zijn scheppende kwaliteiten (1). De profetenwaan is aldus te begrijpen als een projectie van het zichzelf-veranderend-ondergaand beleven, in de buitenwereld en in de toekomst verschoven.

III. In angst drukt de schizofreen zijn vastgelopen zijn uit in het verwachten van onheil, van een bedreiging in de toekomst. Verstard in een catatone stupor of in een beleven van de ondergang van de wereld, kan hij niet meer zichzelf zijn, hij is zichzelf verloren, hij kan niet meer „zich-vóór-weg" zijn, hij kan niet meer vóór zich zelf uit weg zijn, nu en in de toekomst. Hij, of beter gezegd zijn *Dasein*, wijst naar een beëngde gesloten toekomst, voorspelt deze engheid. In mutistisch stilzwijgen gehuld, schreeuwt hij deze engheid in de toekomst uit, niet zoals Cassandra, maar beleeft ze in een panische angst, ziet de ganse wereld rondom hem veranderen, hierbij het beëngende veranderen van zijn eigen zich

(1) HEIMANN HANS, *Prophetie und Geisteskrankheit*, Verlag P. Haupt., Bern, 1956, (Inaugurale les); hij verwijst ook naar KLAESI J., *Psychotherapie in der Klinik*, Monatsschr. f. Psych. u. Neurol., 124, 334, 1952; HEIMANN H., in *Psychiatrie der Gegenwart*, Springer-Verlag, 1961, Bd. III, p. 482-484. Zie ook KRAEPELIN E., *Psychiatrie*, IV, 8e Uitg., 1915, p. 1740-1748.

afsluitend bestaan projecterend in en op de wereld rondom hem. Hij voorspelt deze ondergang onder vorm van een beleven; een zich voltrekkende ondergang beleven, is een ondergang spellen en voorspellen, zij het dan nog tegenover zichzelf. Hoop bestaat er nog, wanneer hij uit eigen beweging (in zeldzame gevallen) bij de geneesheer over zijn *Weltuntergangserlebnis* komt klagen; hoe minder hij steun zoekt en met de anderen hopen in de wereld bestaat, hoe meer hij zich geïsoleerd beleeft en hoe meer hij van de wijze van bestaan van de anderen verwijderd wordt en blijft; het is zijn relatie met de wereld die onder gaat, een andere relatie komt tot stand, die meer gekenmerkt is door groeiende hopeloosheid en hulpeloosheid. Het is zijn mond niet die dit onheilsvoorspellen uitdrukt met klanken, die men ook woorden noemt, maar zijn bestaan, zijn *Dasein*.

DEEL VI

BESLUITEN

§ I

Onheilsvoorspellen is geen mens-vreemde handeling en is evenmin eigen aan slechts enkele uitzonderlijke figuren. Men vindt het fenomeen niet enkel terug bij profeten, speciaal begaafden of in waan levende zwaar psychotische mensen, maar ook in het dagelijkse leven, in bepaalde wijzen van optreden, zoals bij de voorzichtigen en de behoedzamen, in de reglementering van de maatschappij en in godsdienstige praktijken. Meer toegespitst, soms in pathologische zin, vindt men dit fenomeen ook terug bij de scrupuleuzen, de angstige nerveuzen, de pessimisten. Van deze feiten en van enkele psychiatrische patiënten werd uitgegaan bij deze studie, en wel met de bedoeling het psychologisch aspect ervan nader toe te lichten, zonder er op in te gaan in hoeverre eventueel bovennatuurlijke of paranormale invloeden mede oorzaak kunnen zijn van het ontstaan ervan.

§ II

Raadpleegt men hierover de literatuur dan treft men reeds van in de oudheid een aantal legendarische en historische persoonlijkheden aan, die het onheilsvoorspellen op een zeer pregnante wijze beleefden en manifesteerden : de profetische figuren. Hier werd vooral ingegaan op enkele der meest bekende, zoals Cassandra, Teiresias, Jeremias en enkele personages bij Shakespeare. Bij hen ziet men de psychologische, zeer menselijke kenmerken der profetische gestalte zich aftekenen : zoals het verlangen van de mens naar geborgen en heel zijn voor zichzelf en zijn volk. De achtergrond van elk onheilsvoorspellen wordt hier belicht : hoop op de toekomst, hoop op redding en te kunnen ontsnappen, naast angst, noodlotsbesef en agressiviteit, terwijl slechts weinigen of niemand gehoor verleent aan de voorspeller. Het onheilsvoorspellen is slechts één der facetten van de profetische gestalte ; het is een activiteit, die gedragen wordt door hun hele persoon, ja, hun persoonlijkheid wordt bijna de *conditio sine qua non*. Het is niet iemand die *vóór*-ziet of *vóór*-zegt, maar *vóór* alles *iemand* die *ziet* en *zegt*, iemand die met de anderen in een geschieden staat, doch op zijn eigen wijze er boven uit tracht te komen met de anderen. Zijn verschijningsvorm wordt mede bepaald door zijn persoonlijkheid, karakter en temperament, en is ook gekenmerkt door enkele epileptoïde trekken.

§ III

Steeds tracht de mens zijn geborgen- en heel-zijn en -blijven te vrijwaren en te bewaren tegenover gevaren, die zoveel dreigender lijken als ze onverwachts optreden. Deze betrachting drukt zich uit in zijn primitieve wetenschappelijke interesses, godsdienstige en bijgelovige praktijken; hij doorvorst de onbekende toekomst door middel van de mantiek, orakels en waarzeggerij; hij leert voortekens en voorgevoelens interpreteren en voorbetekenen; hij deelt onheil in de toekomst mede in voorspellingen en profetieën, die zo belangrijk worden voor het bestaan van een volk en de tragiek van zijn geschiedenis. Het is zijn verlangen naar geborgen- en heel-zijn, dat het telkens terugkeren van het onheilsvoorspellen in de levensmanifestaties van de mens en de mensheid verklaart.

§ IV

I. Men kan natuurlijk blijven stilstaan bij de mogelijkheid van het voorspellen van onheil : dit brengt dan snel tot speculaties, die niet veel leren omtrent de psychologische achtergrond van het onheilsvoorspellen als feitelijk gebeuren. Hier is de mens een evoluerend, wordend, veranderend wezen, geen ding dat af is. In hem ligt een prospectieve functie, een anticipatie-mogelijkheid op datgene wat nog niet is : hierdoor kan hij iets maken, d.w.z. hij weet van tevoren wat hij zal maken en waar hij makend zal uitkomen. Hij grijpt ook vooruit in zijn dromen : vooruitgrijpen dat echter vaak blijkt te zijn een verwezenlijken van latente wensen en begeerten.

II. Een mens kan ook vooruitgrijpen met zijn affecten : angst en hoop. Hij wordt voortdurend bedreigd door de wereld waarin hij leeft, waarvoor de angst hem als signaal ten dienste staat. Nu is het zo dat deze bedreigende wereld, dubbelzinnig, hem tevens de mogelijkheid tot geborgen- en heel-zijn en -blijven biedt, vooral door de mensen waarmee hij in de wereld is; dit onderstelt dan o.a. zorgen, ontwikkelen en ontwerpen in de tijd, doch ook liefde en het in Wijheid verkeren met de anderen. Het geborgen en heel zijn en blijven staat vanaf de prille jeugd in het teken van de phallus en de hiermede samenhangende oedipale situatie, waaruit de communicatie tussen de mensen verder kan ontwikkelen of waarin ze ook kan blijven steken. Het is in deze communicatie

dat bij het onheilsvoorspellen, langs het woord, geborgen- en heel-zijn en -blijven geboden wordt, waardoor tegemoet gekomen wordt aan de, fundamenteel in elke mens bestaande, hierop gerichte hoop. Aldus is het niet vreemd, dat het woord in het onheilsvoorspellen een phallische betekenis kan krijgen.

Onheilsvoorspellen houdt verband met een niet-geborgen-zijn en -blijven, m.a.w. met een onheel-zijn, soms blijven. Onbewuste onlust, met angst als signaal ervan, kan een onheilsbelevens al haar intensiteit bezorgen; projectie van een oorzaak in de buitenwereld kan dan voorkomen, waardoor de mens voor zijn angst een object ontwikkelt en ontwerpt in zijn wereld, een gevaar-object dat reëel en door de meeste mensen mede-invoelbaar (mede-ontwerpbaar) kan zijn. Anderzijds kan ook de intensiteit van een zeer reëel onheilsvoorspellen al haar sterkte ontvangen uit een inwendige onlust (bv. in verband met onbewuste schuldgevoelens). Dit kan eveneens een verklaring bieden voor wat men kan waarnemen bij de lijders aan fobieën en de (angstige) nerveuzen.

In angst en hoop, zonder deze noodzakelijkerwijze uit te drukken met woorden, ontwikkelt de mens zich doorheen het hem bedreigende, concreet bestaande en fantasmatische onheil, nu en in de toekomst, in het komende, naar het komende. De mens die eet, drukt hierin het onheil uit, waarheen hij gaat, namelijk de dood, het einde van zijn menszijn, dat hij hoopt uit te stellen door te eten. In het woordelijk geformuleerde onheilsvoorspellen drukt de mens zich uit tegenover de andere met wie hij in de wereld leeft, verkeert, zich geborgen en heel ontwerpt en handhaaft. Ook het onheil van zijn medemensen, van de maatschappij, bestaat als onheil voor hemzelf. Dit voelt ook de toehoorder, wanneer hij luistert en niet doet zoals de Trojanen bij de profetes Cassandra.

Onheil voorspellen doet een hopen mens in angst, die, zich bedreigd belevend, poogt hierboven uit te komen en in zijn mededelen ook zijn zeer persoonlijke problematiek neerlegt. Het kan worden bij de mens tot een allesoverheersende behoefte de anderen het komend onheil kond te doen. Men kan het eraan ten grondslag liggend fenomeen, dat vaak innig verband houdt met de oedipale beleving, naar analogie met het gebeuren bij de prinses, een *Kassandra-complex* noemen.

III. Wie zegt angst en hoop komt terecht bij het bestaan van de mens in de wereld en de tijd, bij het *Dasein*, welks groeikenmerk

het is dat het steeds zijn tekort poogt aan te vullen en, in zijn groei naar de dood, steeds poogt eraan te ontsnappen. Onheilsvoorspellen is een uitdrukking van groeien en vooruitgrijpen van de mens, het is een ontwerp. Het is een fenomeen dat situatief te zien is en in relatie met het bestaan van het individu, dat zijn geborgen- zijn en -blijven niet uit zich alleen haalt of kan halen, en evenmin steeds zichzelf alleen kan redden uit een situatie, die een onheilsbelevens voor hem betekent. Onheil voorspellen is in de grond een roep naar de aanvullende Andere. Het wijst naar een supra-individuele; volgens de ene wordt dit supra-individuele geconstitueerd door de mensen, waarmede men in de wereld is, Al of niet in de Wij-beleving, anderen noemen het God, weer anderen het Noodlot of het Niets.

§ V

Wanneer er iets mis gaat en de mens gevaar loopt, verschijnt de profeet, de waarzegger, de fysicus of de door God gezondene, als stabilisator van het bestaan der mensen als individu en als volk. Zo ook verschijnt de profetes Cassandra, die hier verder psychologisch wordt geanalyseerd. Wanneer nu het geval van Mevrouw A. en de verschillende psychiatrische aandoeningen worden onderzocht naar voorvermelde opvattingen, dan ziet men dat de verschillende kenmerken van het onheilsvoorspellen hierop kunnen toegepast worden. Deze kenmerken zijn te illustreren door wat gebeurt bij de dwangneuroticus, die lijdt aan een smetvrees en wasdwang : hij twijfelt eraan of iets besmet is, doch doet alsof het wél zo is. In deze afweerhandeling voerspelt hij onheil, een kwestieus worden van zijn bestaan en drukt hij tevens zijn grondig verlangen uit naar geborgen- zijn en -blijven, in het wassen van de handen drukt hij zijn specifieke wijze van ontwerpen op de toekomst uit : dat dit ontwerp verband houdt met de kenmerken van zijn persoonlijkheid hoeft geen verder betoog.

§ VI

De in deze studie verwerkte literatuur geeft door haar selectie a priori reeds een richting aan waarin men een, beperkte, oplossing en nader inzicht kan verkrijgen in de wijze waarop, langs het onheilsvoorspellen om, de mens articuleert met de wereld. Zoals reeds gezegd stelt dit fenomeen het probleem van het menselijk

bestaan zelf; dit biedt zeer veel facetten waarin de psychiater, met zijn van oorsprong uit biologische opleiding, aangevuld door psychopathologische, psychologische en filosofische kennis, een stramen poogt te zien dat de stempel, doch ook de beperking, van zijn opleiding draagt. Deze is er in de grond steeds op gericht klachten van patiënten met meer begrip te benaderen en, zo mogelijk, ook te behandelen. KIERKEGAARD parafraserend, eindigt deze studie waar ze begon : bij de patiënt.

RESUME ET CONCLUSIONS

§ I.

La prédiction de malheur n'est pas une activité étrangère à l'homme ; elle n'est pas non plus limitée à quelques figures exceptionnelles. Ce phénomène ne se retrouve pas seulement chez les prophètes, chez les personnes possédant des dons spéciaux ou chez les psychotiques graves en proie à des idées délirantes, mais il se manifeste aussi dans la vie quotidienne sous certaines formes du comportement, comme chez les circonspects et les précautionneux, dans le code de la société et dans les pratiques religieuses. Sous une forme plus grave, quelquefois au sens pathologique, on retrouve ce phénomène chez les scrupuleux, chez les nerveux angoissés et chez les pessimistes. Partant de ces faits et de l'observation de quelques malades psychiatriques, la présente étude a pour objectif d'en préciser l'aspect psychologique sans pour autant aborder la question de savoir dans quelle mesure d'éventuelles influences surnaturelles ou paranormales contribuent à leur genèse.

§ II.

Si on consulte la littérature à ce sujet, on trouve dès l'antiquité un certain nombre de personnalités légendaires et historiques qui ont intensément vécu et extériorisé la prédiction de malheur : les figures prophétiques. Quelques unes d'entre elles, choisies parmi les plus connues, ont été analysées, notamment Cassandre, Tirésias, Jérémie et quelques personnages de Shakespeare. On voit se profiler chez elles les caractéristiques psychologiques très humaines de la figure prophétique, tel que le désir qu'éprouve l'homme, pour lui-même et son peuple, d'être sauf et en sécurité. Ainsi est mis en évidence le fond de toute prédiction de malheur : l'espoir dans l'avenir, l'espérance de salut et de pouvoir s'échapper, l'angoisse, le sentiment de fatalité et d'agressivité, tandis que très peu de gens ou même personne ne prête audience aux prédisseurs. La prédiction de malheur n'est qu'un des aspects de la figure prophétique ; c'est une activité qui est engagée par toute la personne et la personnalité en est certes presque la condition sine

qua non. Ce n'est pas quelqu'un qui *pré-voit* ou qui *pré-dit*, mais avant tout *quelqu'un* qui *voit* et qui *dit*, quelqu'un qui se trouve avec les autres dans une évolution, mais qui tente cependant à sa propre façon de la transcender avec les autres. Son apparition est en partie déterminée par sa personnalité, son caractère et son tempérament et se caractérise également par quelques traits épileptoïdes.

§ III.

L'homme tente sans cesse de se maintenir sauf et en sécurité et de se préserver contre les dangers qui paraissent d'autant plus menaçants qu'ils surviennent de manière inattendue. Ce souci s'exprime dans ses intérêts scientifiques primitifs, dans les pratiques religieuses et superstitieuses ; il sonde l'avenir inconnu au moyen de la mantique, d'oracles et de divinations ; il apprend à interpréter et à présignifier les présages et les pressentiments ; il annonce le malheur à venir dans des prédictions et des prophéties, qui jouent ainsi un rôle important dans l'existence d'un peuple et dans la tragédie de son histoire. C'est son désir d'être sauf et en sécurité qui explique pourquoi la prédiction de malheur revient sans cesse dans les manifestations de la vie de l'homme et de l'humanité.

§ IV.

I. On pourrait évidemment s'attarder sur la possibilité de la prédiction de malheur : ceci donnerait rapidement lieu à des spéculations inaptées à toucher le fond psychologique de la prédiction de malheur en tant que fait. L'homme est un être évoluant, en train de devenir, changeant, il n'est pas une chose achevée. En lui réside une fonction prospective, une possibilité d'anticipation sur ce qui n'existe pas encore : il peut donc créer quelque chose, c'est-à-dire qu'il sait à l'avance ce qu'il créera et où il aboutira en créant. Il anticipe également dans ses rêves, anticipation qui signifie souvent la réalisation de désirs latents.

II. L'homme peut également anticiper par l'angoisse et l'espoir. Il est sans cesse menacé par le monde dans lequel il vit ; l'angoisse lui sert de signal. Or, il se fait que ce monde menaçant lui offre aussi, d'une manière équivoque, la possibilité d'être et de rester

sauf et en sécurité, surtout grâce aux hommes avec lesquels il est dans le monde; ceci suppose donc entre autres prendre soin, développer et projeter dans le temps, mais aussi amour et communion avec les autres. L'être et le rester sauf et en sécurité se trouvent dès la prime jeunesse sous le signe du phallus et de la situation œdipienne, à partir de laquelle la communication entre les hommes peut se développer ou dans laquelle elle peut rester enlisée. C'est dans cette communication que la prédiction de malheur offre, par l'intermédiaire de la parole, la possibilité d'être et de rester sauf et en sécurité, ce qui répond à l'espoir fondamental qui existe dans chaque homme. Il n'est pas surprenant que, dans la prédiction de malheur, le mot puisse revêtir une signification phallique.

La prédiction de malheur est en rapport avec un non-être et -rester sauf et en sécurité. Le déplaisir inconscient, avec l'angoisse comme signal, peut conférer à une expérience de malheur toute son intensité; peut alors survenir la projection d'une cause dans le monde extérieur, projection par laquelle l'homme développe et crée pour son angoisse un objet, un objet-danger, réel, pouvant être compris également par la plupart des hommes. D'autre part, l'intensité d'une prédiction de malheur tout à fait réelle peut également tenir toute sa force d'un déplaisir inconscient (par exemple en rapport avec des sentiments inconscients de culpabilité). Ceci pourrait expliquer aussi ce qu'on constate chez les phobiques ou chez les malades nerveux angoissés.

Dans l'angoisse et l'espoir, sans nécessairement les exprimer par des mots, l'homme se développe dans le présent et dans l'avenir, dans le futur, vers le futur, à travers le malheur concret et phantasmatique qui le menace. L'homme qui mange, exprime par cette activité le malheur vers lequel il va, à savoir la mort, la fin de son existence humaine qu'il espère différer en mangeant. Dans la prédiction de malheur formulée en paroles, l'homme s'exprime envers l'autre avec lequel il vit dans le monde, est en communion, se maintient et se projette sauf et en sécurité. Le malheur de son prochain, de la société, constitue un malheur pour lui-même. C'est ce que ressent également l'auditeur lorsqu'il écoute et ne fait pas comme les Troyens devant la prophétesse Cassandra.

La prédiction de malheur est faite par l'homme angoissé qui, sentant la menace, essaie de la vaincre et, dans ses communications,

exprime son espoir. Cela peut devenir un besoin impérieux d'annoncer à d'autres le malheur imminent. On peut appeler le phénomène qui se trouve à la base de cette condition, par analogie avec ce qui s'est passé chez la princesse, *complexe de Cassandra*: celui-ci se rattache étroitement à l'expérience œdipienne.

III. Qui dit angoisse et espoir évoque immédiatement l'existence de l'homme dans le monde et dans le temps, le *Dasein* dont la caractéristique évolutive consiste à essayer sans cesse de combler son manque et, dans sa progression vers la mort, à tenter sans cesse d'y échapper. La prédiction de malheur est une expression de l'évolution et de l'anticipation de l'homme, c'est un projet. C'est un phénomène qui doit être considéré dans la situation où il se présente et en relation avec l'existence de l'individu, qui ne trouve pas ou ne peut trouver en lui seul la possibilité d'être et de rester sauf et en sécurité, ni davantage se sauver seul d'une expérience de malheur. La prédiction de malheur est en fait un appel à l'Autre manquant. Elle révèle le supra-individuel; selon les uns le supra-individuel est constitué par les hommes avec lesquels on est en communion dans le monde, d'autres l'appellent Dieu, d'autres encore le Destin ou le Néant.

§ V.

Lorsque les difficultés surgissent et que l'homme est en danger, le prophète, le devin, le physicien ou l'envoyé de Dieu survient comme élément stabilisateur de l'existence des hommes comme individu et comme peuple. C'est ainsi qu'apparaît la prophétesse Cassandra, dont une analyse psychologique approfondie paraissait indiquée. A l'examen, selon les conceptions mentionnées ci-dessus, du cas de Madame A. et des diverses affections psychiatriques on s'aperçoit que les différentes caractéristiques de la prédiction de malheur peuvent s'appliquer à ceux-ci. Ces caractéristiques peuvent être illustrées par ce qui se produit chez le névrosé obsessionnel qui souffre d'une phobie de l'infection et d'une obsession à se laver: il doute qu'un objet soit infecté ou non, mais il agit comme s'il l'était. Dans cette manifestation de défense, il prédit le malheur, la mise en question de son existence et il exprime son désir profond d'être et de rester sauf; en se lavant les mains il exprime sa manière spécifique de projeter dans l'avenir; il est

bien évident que ce projet est en relation avec les caractéristiques de sa personnalité.

§ VI.

Par sa sélection la littérature, qui a servi de base au présent travail, donne à priori une orientation permettant une meilleure compréhension du rôle joué par la prédiction de malheur dans la relation de l'homme avec le monde. Comme il a été dit plus haut, ce phénomène pose le problème de l'existence humaine elle-même; ceci présente de très nombreux aspects dans lesquels le psychiatre, avec sa formation foncièrement biologique, complétée par des connaissances psycho-pathologiques, psychologiques et philosophiques, essaie de déceler une trame qui porte le sceau, mais également la limitation, de sa formation. Son objectif est en fait d'approcher avec plus de compréhension les maux de ses patients, et, si possible, de les traiter. En paraphrasant KIERKEGAARD, cette étude se termine là où elle a commencé : chez le patient.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

§ I.

Foreboding is not a man-strange procedure and neither is it peculiar to some exceptional figures. One comes across the phenomenon not only in the prophets, specially gifted or deeply disturbed psychotic people, but also in daily life, in certain ways of acting such as by the careful and the prudent, in the regulation of society and in religious practices. More pointedly, sometimes in pathological sense, one meets with this phenomenon also in the scrupulous, the (anxious) nervous, the pessimists. This study originated from these facts and from several psychiatric patients, and with the idea of elucidating the psychological aspect without going into how far eventual supernatural or paranormal influences can be joint causes of their origin.

§ II.

When one consults the literature on this subject then one finds even in olden times a number of legendary and historical personalities, who experienced and manifested forebodings in a most pregnant manner : the prophetic figures. Here some of the best known are referred to, such as Kassandra, Teiresias, Jeremias and some characters from Shakespeare. In them one sees the psychological, very human characteristics of the prophetic figure clearly defined, such as the desire of man for security and wholeness for himself and his people. Here light is thrown on to the background of each foreboding : hope in the future, hope of salvation and of being able to escape, next to anxiety, fatalism and aggressiveness, while just a few or no-one takes notice of the predictor. Foreboding is only one of the facets of the prophetic figure; it is an activity borne by his entire person, yes, his personality becomes almost *conditio sine qua non*. It is not somebody who *fore-sees* or *fore-tells*, but before all *someone* who *sees* and *says*, someone who together with others finds himself in a historical moment, and who in his own way tries to transcend it together with the others. His outward appearance is determined by his personality, character and temperament, and it is also characterized by some epileptoid traits.

§ III.

Continually man tries to safeguard and preserve his sense of being and remaining secure and whole from dangers, which seem so much more threatening when they appear unexpectedly. This tendency expresses itself in his primitive scientific interests, religious and superstitious practices; he scrutinizes the unknown future by means of fortune-telling, oracles and soothsaying; he learns to interpret and presage the omens and presentiments; he announces disaster in the future by predictions and prophecies, that become so important for the existence of a people and the tragedy of its history. It is his desire for security and wholeness that explains the return again and again of disaster prediction in the manifestations of life of man and mankind.

§ IV.

I. Naturally one can stand still at the possibility of prediction of disaster: this then rapidly leads to speculations, that do not bring much to light about the psychological background of the forebodings as actual happenings. Here man is an evolving, originating, changing being, not a complete thing. In him lies a prospective function, an anticipation-possibility on that which does not yet exist: hereby he can create something, i.e. he knows in advance what he will create and where he will get creating it. He also snatches in advance in his dreams: advance-snatching that however often turns out to be the realization of latent wishes and desires.

II. A person can also reach out in advance with his emotions: anxiety and hope. He is constantly threatened by the world he lives in, for which anxiety serves him as a signal. Now it is so that this threatening world, ambiguously, offers him also the possibility to be and remain secure and whole especially through the people with whom he is in the world; this comprises amongst others to care, to develop and to design in time, but also love and being in communion with others. The sense of being and remaining secure and whole exists from infancy in the sign of the phallus and the herewith associated oedipal situation, out of which the communication between the people can develop further or in which it can come to a standstill. It is in this communication that by prediction of disaster, verbally, the sense of being and

remaining secure and whole is offered, whereby the hope directed towards this, and fundamentally existing in every person, can be met. In this way it is not strange, that the word in foreboding can get a phallic meaning.

Foreboding is connected with a sense of not being and remaining secure and whole, in other words with being and sometimes remaining incomplete. Unconscious displeasure, with anxiety as its signal, can provide a feeling of disaster with all its intensity; projection of a cause in the outside world can then occur, whereby man can develop and shape an object for his anxiety in his world, a danger-object that can be real and co-perceptible (co-shapable) to most people. On the other hand the intensity of a very real foreboding can receive all its strength from an inner displeasure (e.g. in connection with unconscious feelings of guilt). This can also offer an explanation for what you can observe in the sufferers of phobias and in (anxious) nervous.

In anxiety and hope, without necessarily expressing these in words, man develops himself through what is threatening him, really existing and phantasmic disaster, now and in the future, in what is coming, towards what is coming. The person who eats, expresses herein the disaster, towards which he is going, namely death, the end of his existence, which he hopes to postpone by eating. In the verbally formulated foreboding man expresses himself to the others with whom he lives in the world, in whom he associates, plans and maintains his security and wholeness. In the same way the disaster of his fellow-men, of the society, exists as disaster for himself. This the listener also feels, when he listens and does not do as the Trojans did to the prophetess Cassandra.

Disaster-prediction is done by a hoping person in anxiety, who, sensing himself as threatened, tries to transcend this, and in his communication outlines his very personal problems. It can become, in a person, a predominating necessity to make the approaching disaster known to others. One can name the fundamental phenomenon, that is often closely associated with the oedipal experience, after the analogy of what happened to the princess, a *Kassandra-complex*.

III. Who says anxiety and hope emerges with the existence of man in the world and in time, with the *Dasein*, whose growth-

characteristic is that it continuously tries to replenish its deficit and in its growth towards death, continuously tries to escape it. Foreboding is an expression of growing and reaching ahead of man, it is a design. It is a phenomenon that is to be seen situationally, and in relation to the existence of the individual, who does not achieve and cannot achieve alone his sense of being and remaining secure and who can no more rescue himself alone from a situation that means an experience of disaster to him. Foreboding is basically a call to the complementary Other. It points to a super-individual; according to some this super-individual becomes constituted by the people, together with whom one is in the world, whether or not in the We-experience, others call it God, and others again Fate or Nothing.

§ V.

When something goes wrong and man is in danger, the prophet, soothsayer, physicist or the one sent by God, appears, as stabiliser of the existence of man as an individual, and as a people. So also appears the prophetess Cassandra, who is further analysed here psychologically. When the case of Mrs. A. and the different psychiatric affections are now examined according to above-mentioned conceptions, then one sees that the various characteristics of the foreboding can be applied to them. These characteristics can be illustrated by what happens in the obsessional neurotic, who suffers from a fear of infection and a washing-urge: he doubts that anything is infected, but acts as though it is. In this diverting action he predicts danger, a threatening of his existence, and he expresses his basic longing to be and remain secure; in washing his hands he expresses his specific means of projection in the future; that this projection is in connection with the characteristics of his personality needs no further demonstration.

§ VI.

The literature assimilated in this study, through its selection, already points out a priori a direction in which one obtains a limited solution and a better view of the ways in which, via foreboding, man articulates with the world. As has already been said this phenomenon presents the problem of the human existence itself; this presents very many facets in which the psychiatrist,

with his training originating from biology, supplemented by psycho-pathological, psychological and philosophical knowledge, tries to see a texture that bears the stamp though also the limitation of his training. This is always basically directed to approaching and, if possible, to treating the complaints of patients with more understanding. Paraphrasing KIERKEGAARD, this study ends where it began: with the patient.

ZUSAMMENFASSUNG UND SCHLUSSFOLGERUNGEN

§ I.

Unheilsverkündung ist keine menschenfremde Handlung und ebenso wenig nur charakteristisch für einige wenige aussergewöhnliche Menschen. Man findet das Phänomen nicht nur bei Propheten, mit besonderer Sehkraft Begabten oder bei wahnkranken, schwer psychotischen Menschen, sondern auch im täglichen Leben, in einer bestimmten Art des Auftretens, wie bei den Vorsichtigen und den Behutsamen, in der Gesellschaftsordnung und in religiösen Bräuche. Noch deutlicher ist dieses Phänomen, gelegentlich pathologisch, bei peinlich gewissenhaften Menschen, bei den ängstlich Nervösen, den Pessimisten zu finden. In dieser Abhandlung wird von diesen Tatsachen ausgegangen und von einigen psychiatrischen Kranken, und zwar mit der Absicht, den psychologischen Gesichtspunkt herauszustellen, ohne jedoch darauf einzugehen, inwieweit vielleicht übernatürliche oder paranormale Einflüsse dabei mit-Ursache für das Entstehen sein können.

§ II.

Zieht man die einschlägige Literatur zu Rate, dann trifft man bereits im Altertum auf eine Anzahl legendarischer und historischer Persönlichkeiten, die Unheilsvoraussagen auf eine sehr prägnante Weise erlebten und auch zum Ausdruck brachten: die prophetischen Gestalten. Hier wird besonders eingegangen auf einige der bekanntesten wie Cassandra, Teiresias, Jeremias und einige Gestalten bei Shakespeare. Man sieht bei ihnen die psychologischen, sehr menschlichen Merkmale der prophetischen Gestalt sich abzeichnen wie das Verlangen des Menschen nach Geborgenheit und Ganz-sein-können für sich und sein Volk. Der Hintergrund einer jeden Unheilsverkündung wird hier belichtet: Hoffnung auf die Zukunft, Hoffnung auf Rettung und Entrinnen aus der Gefahr neben Angst, Schicksals-Ahnung und Aggressivität, während nur wenige oder niemand dem Wahrsager Gehör leiht. Die Unheilsverkündung ist nur eine der Seiten der prophetischen Gestalt; es ist eine Wirksamkeit, die getragen wird von der ganzen Person, ja die Persönlichkeit wird beinahe die unerlässliche Bedingung. Es handelt sich nicht um jemand, der

vorher-sieht oder *vorher-sagt*, sondern vor allem um *jemand*, der *sieht* und *sagt*, jemand, der mit den anderen zusammen in einem Geschehen steht, jedoch auf seine eigene Weise mit den anderen darüber hinwegzukommen trachtet. Seine Erscheinungsform wird durch seine Persönlichkeit, durch seinen Charakter und sein Temperament mitbestimmt und ist auch gekennzeichnet durch einige epileptoide Züge.

§ III.

Stets trachtet der Mensch danach, sein Geborgensein und Ganz-sein-können bleibend zu sichern und zu bewahren gegenüber Gefahren, die umso drohender erscheinen, als sie unerwartet auftreten. Dieses Bemühen drückt sich aus in seinen primitiven wissenschaftlichen Interessen, religiösen und abergläubischen Bräuchen. Er durchforscht die unbekannte Zukunft mittels Mantik, Orakeln und Wahrsagerei; er lernt Vorzeichen und Vorgefühle auslegen und vorweg deuten. Er zeigt Unheil an in der Zukunft in Voraussagen und Prophetien, die so wichtig werden für das Existieren eines Volkes und massgebend für die Tragik seiner Geschichte. Es ist sein Verlangen nach Geborgenheit und Ganz-sein-können, dass eine Erklärung abgibt für das immer erneute Wiedererscheinen von Unheilsverkündung in den Lebensäusserungen des Einzelmenschen und der Menschheit.

§ IV.

I. Man kann sich natürlich noch weiter erbreitern über die Möglichkeit von Unheilsvorhersage: das führt dann leicht zu Spekulationen, die nicht viel lehren in Bezug auf den psychologischen Hintergrund der Unheilsvorhersage als tatsächliches Geschehen. Hier ist der Mensch ein sich entwickelndes, werdendes, sich veränderndes Wesen, kein Ding, das fertig ist. Es liegt eine prospektive Funktion in ihm, eine Vorwegnahme-Möglichkeit auf das, was noch nicht ist: dadurch kann er etwas tun, d. h. er weiss im voraus, was er tun wird, und was er so handelnd erreichen wird. Er greift auch in seinen Träumen vor: das ist ein Vorweggreifen, das jedoch oft ein Verwirklichen von versteckten Wünschen und Begierden zu sein scheint.

II. Ein Mensch kann auch vorweggreifen mit seinen Affekten : Angst und Hoffnung. Er wird fortwährend von der Welt, in der er lebt, bedroht; die Angst steht ihm dabei als Warnungszeichen und Hilfssignal zu Gebote. Nun ist es so, dass diese drohende Welt ihm zugleich — zweideutig — auch die Möglichkeit zum Ganz-sein und Geborgen-sein und -bleiben bietet, besonders durch die Menschen, mit denen er in der Welt ist; dies setzt ein Sorgen für und Besorgen, ein Sich-zeitigen und Entwerfen in der Zeit voraus, jedoch auch eine in Heimat geborgene, liebende Wirheit. Das Geborgen-sein und -bleiben steht von der frühesten Jugend ab im Zeichen des Phallus und der hiermit zusammenhängenden ödipale Situation, aus der sich die Kommunikation zwischen den Menschen weiterentwickeln, oder in der sie auch steckenbleiben kann. In dieser Kommunikation wird bei der Unheilsvorhersage durch das Wort Geborgenheit, Ganzheit und Ganz-sein-können geboten, wodurch einer zutiefst in jedem Menschen bestehende, hierauf gerichtete Hoffnung entgegengekommen wird. So ist es nicht befremdlich, dass das Wort bei der Unheilsvorhersage eine phallische Bedeutung annehmen kann.

Unheilsvorhersage hängt zusammen mit einem Nicht-Geborgen-sein und -bleiben, mit anderen Worten mit einem Nicht-Ganz-sein-können und manchmal auch mit einem bleibenden Nicht-Ganz-sein-können. Unbewusste Unlust mit Angst als Warnungszeichen und Hilfssignal, kann einem Unheilserlebnis all seine Intensität besorgen; es kann dann daraus eine Projektion einer Ursache in die Aussenwelt entstehen, wobei der Mensch für seine Angst in seiner Welt ein Objekt sucht und entwirft, ein Gefahrenobjekt, das reell und von den meisten Menschen miterlebbar, ja mitentworfen werden kann. Andererseits kann auch die Intensität einer sehr reellen Unheilsvorhersage ihre ganze Stärke aus einer inneren Unlust empfangen (z.B. im Zusammenhang mit unbewussten Schuldgefühlen). Das kann gleichfalls eine Erklärung bieten für das, was man bei Furcht-Kranken mit Phobien und (ängstlich) Nervösen wahrnehmen kann.

In Angst und Hoffnung, ohne diese notwendigerweise in Worte zu fassen, entwickelt der Mensch sich durch das ihn bedrohende, konkret bestehende und phantasmatische Unheil, jetzt und in der Zukunft, auf das Kommende zu. Der Mensch, der isst, drückt hierin das Unheil aus, auf das er zuschreitet, nämlich den Tod, das Ende seines Menschseins, das er durch Essen aufzuschieben

sucht. In der wörtlich formulierten Unheilsvorhersage, äussert sich der Mensch gegenüber dem Andern, mit dem er zusammen lebt und in der Welt ist, mit denen er sich geborgen und ganz wahr und entwerft. Das Unheil seiner Mitmenschen, der Gesellschaft, bedeutet auch für ihn selbst Unheil. Das fühlt auch der Zuhörer, wenn er aufmerksam lauscht, und es nicht so macht wie die Trojaner bei der Seherin Cassandra.

Unheilsvoraussagen tut ein hoffender Mensch in Angst; wenn er sich bedroht fühlt, versucht er darüber hinwegzukommen und tut auch in seinen Äusserungen seine sehr persönliche Problematik kund. Es kann beim Menschen ein alles beherrschendes Bedürfnis werden, den anderen kommenden Unheil bekannt zu machen. Das zugrundeliegende Phänomen, das oft eng verbunden ist mit dem ödipalen Erlebnis, in Analogie zu dem Geschehen bei der Prinzessin, kann man einen *Kassandra-Komplex* nennen.

III. Wer sagt : Angst und Hoffnung, landet beim Existieren des Menschen in der Welt und in der Zeit, beim *Dasein*, dessen Zeitigungsmerkmal es ist, immer das ihm Fehlende ergänzen zu wollen, und je mehr es dem Tode zugeht, ihm zu entrinnen versucht. Unheilsvoraussagen ist beim Menschen ein Ausdruck von Wachsen, Vorweggreifen, ein Entwurf. Es ist ein Phänomen, das situativ zu sehen ist und in Beziehung steht zu dem Existieren des Einzelmenschen, der sein Geborgen-sein und -bleiben nicht aus sich allein schöpft oder holen kann und sich ebensowenig allein retten kann aus einer Lage, die ein Unheilserleben für ihn bedeutet. Unheilverkünden ist im Grunde ein Ruf nach dem ergänzenden Andern. Es weist auf das Über-Individuelle. Der eine will dieses Über-Individuelle bestimmt wissen, von den Menschen mit denen Man in der Welt ist — schon oder nicht im „Wir“-Erleben—, der Andere nennt es Gott und wieder ein Anderer Schicksal oder Nichts.

§ V.

Wenn etwas fehlschlägt und der Mensch in Gefahr ist, erscheint der Prophet, der Wahrsager, der Physiker oder der von Gott Gesandte als Stabilisator für das Existieren der Menschen als Individuum und als Volk. So erscheint auch die Seherin Cassandra, die hier psychologisch analysiert wurde. Wenn nun der Fall von

Frau A. und die verschiedenen psychiatrischen Erkrankungen untersucht werden nach oben erwähnten Auffassungen dann sieht man, dass die verschiedenen Merkmale des Unheilsvorhersagens hier angewandt werden können. Diese Merkmale sind zu veranschaulichen durch das, was beim Zwangsneurotiker vorgeht, der unter Mikrobenfurcht und Waschzwang leidet: er zweifelt daran, dass etwas angesteckt ist, er tut jedoch, als ob es so wäre. In dieser Abwehrhandlung sagt er Unheil voraus, ein Fraglichwerden seines Existierens und gleichzeitig drückt er seine ihm eigene Art seines Entwerfens aus, dass dieser Entwurf im Zusammenhang steht mit den Merkmalen seiner Persönlichkeit, bedarf keines weiteren Nachweises.

§ VI.

Die in dieser Abhandlung verwertete Literatur gibt durch ihre Auswahl von vornherein die Richtung an, in der man auf dem Wege über die Unheilsvoraussage eine beschränkte Lösung erreichen und nähere Einsicht erhalten kann in die Art, in der der Mensch sich in die Welt eingliedert. Wie bereits gesagt, stellt dieses Phänomen das Problem des menschlichen Existierens an sich dar; das bietet sehr viele Gesichtspunkte, mit denen der Psychiater, mit seiner grundsätzlich biologischen Ausbildung, ergänzt durch psycho-pathologische, psychologische und philosophische Kenntnisse, ein Strahlen aufzuspüren versucht, das wohl das Gepräge, aber auch die Beschränkung seiner Ausbildung trägt. Diese ist im Grunde immer darauf gerichtet, den Klagen der Kranken mit mehr Verständnis zu begegnen, und wenn möglich, ihnen zu behandeln. KIERKEGAARD paraphrasierend, endigt diese Abhandlung da, wo sie begann: beim Kranken.

BIBLIOGRAFIE

- AISCHULOS, *Agamemnoon*, Ned. Vert. Dr. De Waele, Nederl. Boekh. Antwerpen; zie ook ESCHYLE, *Agamemnon*, Texte et trad. par P. Mazon, Ed. Les belles Lettres (Budé), Tome II, Paris, 1955.
- AUGUSTINUS, *Confessiones*; Ned. Vert. Uitg. Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1955.
- BEMMELEN J. M., VAN, *Ons Strafrecht*, H. D. Tjeenk Willink, Haarlem, 1959.
- BENVENISTE E., *La fonction du langage*, in „La Psychanalyse“, 1, P.U.F., Paris, 1956.
- BERG J. H., VAN DEN, *Het Gesprek*, in „Persoon en Wereld“, Bijleveld, Utrecht, 1956.
- BERG J. H., VAN DEN, *Het Menselijk Lichaam*, I, Uitg. Callenbach, Nijkerk, 1959.
- BERGSON H., *Essai sur les données immédiates de la conscience*, P.U.F., Paris, 1958.
- BERGSON H., *L'Évolution Créatrice*, P.U.F., Paris, 1957.
- BERGSON H., *Matière et Mémoire*, P.U.F., Paris, 1953.
- BINSWANGER H., *Kurzes Lehrbuch der Psychiatrie*, Hirzel Verlag, Zürich, 1949.
- BINSWANGER L., *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*, Max Niehaus Verlag AG, Zürich, 1953.
- BINSWANGER L., *Schizophrenie*, Neske, Pfullingen, 1957.
- BINSWANGER L., *Melancholie und Manie*, Neske, Pfullingen, 1960.
- BLEULER E., *Lehrbuch der Psychiatrie* (umgearbeitet von MANFRED BLEULER), Springer Verlag, Berlin, 1949.
- BLOCH E., *Das Prinzip Hoffnung*, 3 delen, Aufbau-Verlag, Berlin, 1955-1960.
- BOLLNOW O. F., *Neue Geborgenheit*, Ned. Vert. *Nieuwe Geborgenheid*, Bijleveld, Utrecht, 1958.
- BONAPARTE MARIE, *Chronos, Eros, Thanatos*, P.U.F., Paris, 1952.
- BOUTONNIER JULIETTE, *L'Angoisse*, P.U.F., Paris, 1949.
- BOUTONNIER J., *Les défaillances de la volonté*, P.U.F., Paris, 1951.
- BUBER M., *Ich und Du*, 1958; Ned. Vert. *Ik en Gij*, Bijleveld, Utrecht, 1959.
- BUBER M., *Das Problem des Menschen*, Heidelberg, 1948; Ned. Vert. *De Vraag naar de Mens*, Bijleveld, Utrecht, 1957.
- BUSSCHE H., VAN DEN, *De Profetie in Israël*, Uitg. De Graal, Gent, 1959.

- BUYTENDIJK F. J. J., *De Vrouw*, Het Spectrum, Utrecht-Antwerpen, 1952.
- BUYTENDIJK F. J. J., *Grondproblemen van het dierlijk leven*, Philos. Bibliotheek, N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen-Brussel, 1938.
- BYCHOWSKI G. en DESPERT J. L., *Specialized Techniques*, Ed. Basic Books, Inc. Publ. N.Y.
- CARP E. A. D. E., *De analytisch-psychologische behandelingsmethode volgens Jung*, H. Meulenhoff, Amsterdam.
- CARP E. A. D. E., *Le Complexe de sauvetage*, Acta Psychotherapeutica, Vol. 4, N° 3, 1956; in Ned. *Over het Reddingscomplex*, in *Aspekten en afwijkingen van de menselijke geest*, Strengtholt, Amsterdam, 1952.
- CARP E. A. D. E., *Medische Psychologie*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1947.
- CARP E. A. D. E., *De Neurosen*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1939.
- CARP E. A. D. E., *De Psychopathieën*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1941.
- CARP E. A. D. E., *Psychosen op exogene grondslag en geestelijke defect-toestanden*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1937.
- CARREL ALEXIS, *L'homme cet Inconnu*, Plon, Paris, 1935.
- DAVREUX JULIETTE, *La légende de la Prophétesse Cassandre d'après les textes et les monuments*, Thèse Liège, Librairie E. Droz, Paris, 1942.
- ELLENBERGER, *Der Tod aus psychischen Ursachen bei Naturvölkern*, Psyche, 5, H6, 1951.
- ERASMUS D., *De Lof der Zotheid*, Vert. Dr. J. B. Kan, De Ned. Boekhandel, 1947.
- EURIPIDES, *De Trojaansen*, Ned. Vert. in verzen door Dr. P. Brommer.
- EURIPIDE, *Les Troyennes*, Texte et trad. par L. Parmentier et H. Grégoire, Ed. Les Belles Lettres (Budé), Tome IV, Paris, 1959.
- EURIPIDE, *Andromache*, Texte et trad. par L. Meridier, Ed. Les belles Lettres (Budé), Tome II, Paris, 1956.
- EURIPIDE, *Hélène, Les Phéniciennes*, Texte et trad. par H. Grégoire, L. Meridier et F. Chapouthier, Ed. Les belles lettres (Budé), Tome V, Paris, 1950.
- EURIPIDE, *Héraclès*, Texte et trad. par L. Parmentier et H. Grégoire, Ed. Les belles Lettres (Budé), Tome III, Paris, 1959.
- FENICHEL O., *The Psychoanalytical Theory of Neurosis*, Norton Cy, N.Y.; Fr. Vert. *La théorie psychanalytique des névroses*, P.U.F., Paris, 1953.

- FENICHEL O., *Weiteres zur praeoedipalen Phase der Mädchen*, Int. Ztschr. f. Psychoanalyse, XX, 1934.
- FREUD S., *Beiträge zur Psychologie des Liebenslebens*, Samml. kl. Schr. zur Neurosenlehre, n° 4.
- FREUD S., *Gesammelte Werke*, Imago London, 1940-1952.
- GOETHE, *Wilhelm Meister Lehrjahre*, 6. Buch.
- GORTER J. & STEENBERGE G. J., *Filosofisch Lexicon*, N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen-Amsterdam, 1958.
- GRAVES R., *The Greek Myths*, Vol. I & II, Penguin Books, 1957.
- GRANOFF W. & PERRIER F., *Les idéaux féminins et la question des perversions chez la femme*, Colloque International de Psychanalyse, Amsterdam, 1960.
- GRUHLE H. W., u. a., *Psychiatrie der Gegenwart*, III, Springer-Verlag, Berlin, 1961.
- GUEN CL., LE, *Le temps figé du schizophrène*, L'Evolution Psychiatrique, IV, 1958.
- HEIDEGGER M., *Sein und Zeit*, 8. Aufl., Max Niemeyer Verlag, 1957.
- HEIDEGGER M., *Was ist Metaphysik?* 8. Aufl., Vittorio Klostermann, Frankfurt, 1960.
- HEIDEGGER M., *Was ist das — die Philosophie?* Günther Neske, Pfullingen 1960.
- HEIMANN HANS, *Prophetie und Geisteskrankheit*, Verlag P. Haupt., Bern, 1956.
- HESIODOS, *Theogonia*, Texte et traduction par Paul Mazon, Ed. Les belles Lettres (Budé), Paris, 1960.
- HESNARD A., *L'Univers morbide de la faute*, P.U.F., Paris, 1949.
- HITSCHMANN E., *Telepathie und Psychoanalyse*, Imago, 9, 1923.
- HITSCHMANN E., *Zur Kritik des Hellesehens*, Wiener Klin. Rundsch., N° 6, 1910.
- HOFFMANN-KRAYER, HANNES BÄCHTOLD-STÄUBLI u. a., *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, Walter De Gruyter & Co, Berlin, 10 delen, 1927-1942.
- HOLLOS-ISTVAN, *Psychopathologie alltäglicher telepathischer Erscheinungen*, Imago, XIX, 1933.
- HORST L., VAN DER, *Tijd onder psychologisch aspect*, Ned. Tijdschr. vr. Psychol. III, 1948.
- HUGENHOLTZ P. TH., *Over Tijd en Tijdsvormen*, Uitg. Ruys, Zutphen, 1938 (Proefschrift Leiden).

- HUSSERL E., *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*, Max Niemeyer Verlag, Halle a. d. S., 1928.
- JANSE DE JONGHE A. L., *De mens in zijn verhoudingen*, Bijleveld, Utrecht, 1956.
- JASPERS KARL, *Allgemeine Psychopathologie*, Springer Verlag, Berlin, 1948.
- JASPERS K., *Wesen und Kritik der Psychotherapie*, Piper & Co, 1955.
- JUNG C. G., *Psychologische Typen*, Rascher Verlag, Zürich, 1950.
- KAFKA FRANZ, *Het Proces*, Querido's Uitg., Amsterdam, 1957.
- KIERKEGAARD S., *Wijsgerige Kruimels*, Bijleveld, Utrecht, 1955.
- KIERKEGAARD S., *Begrebet Angst*, 1844; Ned. Vert. *Het Begrip Angst*, Bijleveld, Utrecht, 1958.
- KLAESI J., *Psychotherapie in der Klinik*, Monatschr. f. Psychiatrie u. Neurol., 124, 334, 1952.
- KLAGES, *Der Geist als Widersacher der Seele*, Bd. I, Leipzig, 1929.
- KRAEPELIN E., *Psychiatrie*, Deel I, Vlg. Joh. A. Barth, Leipzig, 1904.
- KRAEPELIN E., *Psychiatrie*, 8° uitg., Vlg. Joh. A. Barth, Leipzig, 1909-1915.
- KRAUSZ E., *Pessimismus*, Int. Ztschr. f. Individual-Psychologie, XI, 1933.
- LA FONTAINE J., *de, Fables*, Hachette.
- LAURIN C., *Phallus et sexualité féminine*, Colloque International de Psychanalyse, Amsterdam, 1960.
- LEEUW G., VAN DER, *De primitieve mens en de religie*, Groningen, 1937.
- LERSCH PHILIP, *Aufbau der Person*; Ned. Vert. *Algemene Psychologie*, Het Spectrum, Utrecht, 1960.
- LUYPEN W., *Existentiële Fenomenologie*, Aula-boeken, Utrecht, 1961.
- LYCOPHRON, *Alexandra*, Griechisch u. Deutsch, Anmerkungen v. C. von Habzinger, Teubner, Leipzig, 1895.
- MAEDER A., *Über die Traumfunktion*, Jahrb. f. Psychoanalyse, IV, Bd. II, 1/2, 1912.
- MAEDER A., *Über das Traumproblem*, Jahrb. f. Psychoanalyse, 1913.
- MAEDER A., *Zur Frage der teleologischen Traumfunktion*, Jahrb. f. Psychoanalyse, V, 1913.
- MARCEL GABRIEL, *Homo Viator*, Aubier, Ed. Montaigne, Paris, 1944.
- MARCEL GABRIEL, *Etre et Avoir*, Aubier, Ed. Montaigne, Paris, 1935.
- MAUREL H., *Le Monologue*, L'Evolution Psychiatrique, I, 1959.
- MOUNIER E., *Traité du caractère*, Ed. du Seuil, Paris, 1947.

- MURALT A., VON, *Wahnsinniger oder Prophet?* Europa Vlg., Zürich, 1946.
- NACHT S. & RACAMIER P. C., *La théorie psychanalytique du délire*, XX° Congrès des psychanalystes de langues romanes, Bruxelles, 1958.
- NEHER A., *L'Essence du prophétisme*, P.U.F., Paris, 1955.
- OTTO RUDOLF, *Das Heilige*, Leopold Klotz Verlag, Gotha, 1929.
- PASCAL B., *Œuvres complètes*, Bibl. de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1957.
- PEURSEN C. A., VAN, *Korte Inleiding in de Existentiephilosophie*, H. J. Paris, Amsterdam, 1951.
- PICHON J. C., *Nostradamus et le secret des temps*, Uitg. Les Productions de Paris.
- PLATON, *Œuvres complètes*, 2 delen, Bibl. de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1950.
- PLÜGGE H., *Über suizidale Kranke*, Psyche, V. Jg., 1951.
- PLÜGGE H., *Über die Hoffnung*, Situation, Utrecht, 1954.
- POROT A., *Manuel alphabétique de Psychiatrie*, P.U.F., Paris, 1952.
- QUELL GOTTFRIED, *Wahre und Falsche Propheten*, C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh, 1952.
- RANK O., *Die Lohengrinsage*, Franz Deuticke, 1911.
- ROUART J., *La temporisation comme maîtrise et comme défense*, Rev. Fr. de Psychanalyse, XXVI, 1962.
- RÜMKE H. C., *Psychiatrie*, Deel I, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1954.
- RÜMKE H. C., *Studies en Voordrachten over Psychiatrie*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1943.
- SARTRE J. P., *L'Imaginaire*, Gallimard, Paris, 1948.
- SARTRE J. P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, Hermann et Cie, Paris, 1948.
- SARTRE J. P., *L'Etre et le Néant*, Gallimard, Paris, 1957.
- SARTRE J. P., *La nausée*, Gallimard, Paris, 1938.
- SASSEN F., DELFGAAUW B., *Wijsbegeerte van onze tijd*, N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen-Amsterdam, 1957.
- SCHNEIDER E., *Der Szondi-Versuch*, Hans Huber Verl., Bern und Stuttgart, 1952.
- SCHOPENHAUER, *Sämtliche Werke*, Inselverlag zu Leipzig, 1818-1850.
- SCHWAB GUSTAV, *Die schönsten Sagen des Klassischen Altertums*, Ensslin & Laiblin Vlg., Reutlingen, 1955; Ned. Vert., *Griekse Mythen en Sagen*, Het Spectrum, Utrecht.
- SHAKESPEARE W., *Comedies*, Oxford University Press, 1946.

- SHAKESPEARE W., *Histories and Poems*, Oxford University Press, 1949.
- SHAKESPEARE W., *Tragedies*, Oxford University Press, 1948.
- SIEBENTHAL W., VON, *Die Wissenschaft vom Traum*, Springer Vlg., Berlin, 1953.
- SILBERER H., *Mystik u. Okkultismus*, Jahrb. für Psychoanalyse, Bd. VI, 1914.
- SKELEZY L., *Souvenir-écran en tant que pressentiment réalisé*, Rev. Franç. de Psychanalyse, T. XXII, 2, 1958.
- SOPHOKLES, *Antigone*, Ned. Vert. R. Thibau & R. De Pauw, Uitg. Standaard-Boekhandel, 1954; zie ook SOPHOCLE, *Antigone*, Texte et trad. par A. Dain & P. Mazon, Ed. Les belles Lettres (Budé), Tome I, Paris, 1955.
- SOPHOKLES, *Koning Oedipoes*, Ned. Vert. R. Thibau & R. De Pauw, Standaard-Boekhandel, 1956; zie ook SOPHOCLE, *Œdipe-Roi*, Texte et trad. par A. Dain & P. Mazon, Ed. Les belles Lettres, Tome II, Paris, 1958.
- STAEHLIN R., *Das Motiv der Mantik im antiken Drama*, Gieszen, 1912.
- STERKE W., *Der telepathische Traum*, Joh. Baum Vlg., Berlin, 1921.
- STOCK R., *Het Griekse drama en de Westerse mens*, Desclée De Brouwer, 1959.
- STRAUSS E., *Vom Sinn der Sinne*, Springer-Verlag, Berlin, 1956.
- SZONDI L., *Triebpathologie*, I, H. Huber Verl., Bern und Stuttgart, 1952.
- SZONDI L., *Lehrbuch der Experimentellen Triebdiagnostik*, I, H. Huber Verl., Bern und Stuttgart, 1960.
- SZONDI P., *Versuch über das Tragische*, Insel-Verlag, Frankfurt am Main, 1961.
- TENHAEFF W. H. C., *Parapsychologische Verschijnselen en Beschouwingen*, Bijleveld, Utrecht.
- THOMAS D'AQUIN, *Somme Théologique*, La prophétie, Trad. Fr. par Synave P. & Benoit P., Desclée et Cie, Paris, Tournai, Rome, 1947.
- TRYPHODORUS, *Excidium Ilii*, Uitg. F. Wernicke, 1819.
- UEXKÜLL J., VON, *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren u. Menschen*, Ned. Vert. *Zwerftochten door de Werelden van dieren en mensen*, Wereldbibl., Amsterdam-Antwerpen, 1958.
- VIRGILE, *L'Enéide*, Tome I et II, Texte et trad. par M. Rat, Ed. Garnier, Paris, 1955.
- VULLIAUD P., *La fin du monde*, Payot, Paris, 1952.
- WEIL H., *Études sur le drame antique*, Paris, 1897.
- WEISZÄCKER V., VON, *Der Gestaltkreis*; Fr. Vert. *Le cycle de la structure*, Desclée De Brouwer, Paris, 1958.

- WESTERMAN HOLSTIJN A. J., *Inleiding tot de Ontwikkelingspsychologie*, Erven J., Bijleveld, Utrecht, 1949.
- WOLSTENHOLME G.E.W., MILLAR E.C.P., *Extrasensory Perception*, A Ciba Foundation, Ed. Churchill, London, 1956.
- WYRSCH JAKOB, *Aberglaube und Wahn*, Neue Schweizer Rundschau, 1951-52.
- ZEEGERS M., *De Oplichter*, Bijleveld, Utrecht, 1959.
- ZÜLLIGER HANS, *Prophetische Träume*, Int. Ztschr. f. Psychoanalyse, Bd. XVIII, 1932.

De eerste twee boeken van de
 Geschiedenis van de Nederlanden
 zijn reeds uitgegeven. De
 derde en vierde boek zullen
 spoedig volgen. De vijfde
 boek is reeds in de
 druk. De zesde en zevende
 boek zullen spoedig
 volgen. De achtste en
 negende boek zijn reeds
 in de druk. De tiende
 boek zal spoedig
 volgen. De elfde en
 twaalfde boek zullen
 spoedig volgen. De
 dertiende en veertiende
 boek zijn reeds in de
 druk. De vijftiende
 boek zal spoedig
 volgen. De zestiende
 en zeventiende boek
 zullen spoedig volgen.
 De achttiende en
 negentiende boek zijn
 reeds in de druk. De
 twintigste boek zal
 spoedig volgen. De
 eenentwintigste en
 tweeëntwintigste boek
 zullen spoedig volgen.
 De dertigste en
 veertigste boek zijn
 reeds in de druk. De
 vijfentwintigste en
 zestigste boek zullen
 spoedig volgen. De
 zeventigste en
 tachtigste boek zijn
 reeds in de druk. De
 negentigste en
 honderdste boek zullen
 spoedig volgen.

STELLINGEN

I

Is het onheilsvoorspellen een uitdrukken van het wordende, het is tevens een ontwerp, dat weergeeft het verlangen van de mens naar geborgen en heel zijn en blijven.

II

De concrete verschijningsvorm van een profetische figuur wordt in grote mate bepaald door de dynamiek van zijn persoonlijkheid; dit vindt niet alleen zijn bevestiging in de psychopathologie.

III

Het reddingsverlangen kan zijn intensiteit verkrijgen uit een oedipale problematiek.

IV

De benaming „prediabetes” mag niet gebruikt worden als klinische diagnose.

J. W. CONN and S. S. FAJANS, *The prediabetic state. A concept of dynamic resistance to a genetic diabetogenic influence*, American Journal of Medicine, December 1961, **31**, p. 839-850.

V

Elektroshock mag bij gereserpineerde patienten toegepast worden, mits bepaalde voorzorgsmaatregelen.

C. F. J. HEYMANS, A. F. DE SCHAEPRYVER et Y. PIETTE, *Rôle des catécholamines dans les phénomènes cardiovasculaires de l'électrochoc*, Rev. Franç. Etudes clin. et biol. 1962, VII, 160-168.

Y. PIETTE, A. DE HAENE, C. MARION, A. F. DE SCHAEPRYVER et H. RONSE, *Electrochochotherapie et réserpine*, Acta neurologica et psychiatrica belgica, 1961, **61**, 367-372.

VI

Een vasculaire verweking kan onmogelijk te differentiëren zijn van een cerebrale tumor, zowel op klinisch als op diagnostisch terrein.

R. VAN DEN BERGH, A. DEREYMAEKER et G. STROOBANDT, *Le problème de l'hypertension intracranienne non tumorale*, Acta neurologica et psychiatrica belgica, 1962, 62, p. 820-830.

VII

Strafrechterlijke recidieven van exhibitionisme verminderen zeer aanzienlijk na castratie.

A. OHM, *Zur Frage der Entmannung*, Zeitschrift für Psychosomatische Medizin, 1961, 7, p. 21-34 en p. 106-119
MUTRUX S., *Contribution à l'étude de la délinquance sexuelle*, Revue Internationale de criminologie et de police technique, 1958, XII, p. 29 e.v.

VIII

Ook wanneer de patiënt de geneesheer van de plicht tot geheimhouding ontslaat, kan, ter vrijwaring van de beslotenheid (*privacy*, *Geheimnisssphäre*, *sphère d'intimité*) en geborgenheid van patiënt en van derden, de geneesheer gebruik maken van zijn recht op stilzwijgen.

IX

De idiopathische scoliose is na de leeftijd van ongeveer drie jaar op conservatieve wijze gewoonlijk niet meer te verbeteren.

J. I. P. JAMES, *The Management of Scoliosis*, The Postgraduate Medical Journal, XXVIII, p. 386 e.v.

X

Een infra-tentoriële tumor kan klinisch de symptomen vertonen van een zuiver supra-tentorieel syndroom; epilepsie is erbij echter zeldzaam.

R. VAN DEN BERGH, *Tumeurs de la fosse postérieure à symptomatologie supratentorielle*, Acta neurologica et psychiatrica belgica, 1953, 53, p. 472-482.

L. ECTORS, *La localisation des tumeurs cérébrales et l'étiologie de l'épilepsie*, Acta neurologica et psychiatrica belgica, 1962, 62, p. 939-943.

XI

Bij recidiverende verschijnselen van meningo-myelo-encefalitis is het niet mogelijk te besluiten tot de ziekte van BEHÇET, zonder het bestaan in het syndroom van een recidiverende uveïtis met hypopion.

A. VIANE, *La méningo-myélo-encéphalite dans la maladie de Behçet*, Acta neurologica et psychiatrica belgica, 1957, 57, p. 599-638.

XII

Een zuiver etiologisch denken staat de verdieping van het inzicht in een ziektegebeuren in de weg: deze is slechts mogelijk door een biografie en een nosografie, die multidimensioneel zijn opgevat.

XIII

Het genotropisme en het genotropistisch familie-onderzoek, zoals opgevat door LIPOT SZONDI, kan mede tot inzicht helpen in de ontstaanswijze van doofheid bij nakomelingen, die voortspruiten uit klinisch gezonde ouders.

27 juni 1963.
A. E. L. VIANE.